

GİRİŞ

1.XIX.Yüzyıl ve XX.Yüzyılın İlk Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Durumu

Osmanlı İmparatorluğu XIX.yy. boyunca varlığını devam ettirebilmek için, gerek dışarıda gerekse içerde bazı tedbirler almıştır. İmparatorluk dış devletlerden gelebilecek tehlikelere karşı dış siyasette denge politikası izlemiş, iç yapısını sağlam temeller üzerine oturtmak için de hürriyetçi ve anayasacı tedbirler almıştır. Fakat alınan bütün bu tedbirler İmparatorluğu yıkılmaktan kurtaramamıştır.

Avrupa devletleri, XVIII. yüzyıldan itibaren kendi siyasi ve ekonomik menfaatleri için Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler üzerinde dini propagandalara girişmişlerdir. Hıristiyanlığa hizmet etmesi ve Osmanlı topraklarından ayrılması için gayrimüslimler, Katolik misyonerler tarafından kışkırtılmışlardır.

Fransa 1740 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı kapitülasyon anlaşması ile Katolikleri resmen himaye hakkı elde etti. Bu hak diğer devletler için de bir örnek teşkil etti. Kısa bir süre sonra 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar da Ortodoksları himaye hakkını elde ettiler.

Yabancı devletlerin izlemiş oldukları tahrik ve himaye etme siyaseti sonucunda, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim tebaa üzerinde, devlete karşı ulusalcılık, din ve mezhep fikirleri ortaya çıktı. Böylece gayrimüslim tebaa İmparatorluğun siyasi birliğinin bozulmasında önemli bir unsur olarak öne çıktı. Gayrimüslim halkın daha çok İmparatorluğun Avrupa topraklarında yaşaması da milliyetçilik akımının etkilerini hızlandırmış, diğer taraftan Avrupa devletlerinin müdahalesini de kolaylaştırmıştır.

Fransız İhtilali'ni siyasi tarih açısından, milletlerin hayatında yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda yaptığı savaşlarda birçok toprağını kaybetmesinin yanı sıra, özellikle Fransız İhtilali'nin sonucunda ortaya çıkan nasyonalizm akımı en fazla Müslüman olmayan halk üzerinde etkisini gösterdi ve bu akımın etkisiyle, sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim tebaa birer birer bağımsızlıklarını elde ederek İmparatorluktan kopmuşlardır. Bu durum ise

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılış ve çöküş sürecini hızlandırmıştır. Bu süreci ilk olarak 1829'da Yunanistan bağımsızlığını ilan ederek başlatmıştır. Ardından 1878'de Sırbistan, Romanya ve Karadağ, 1908'de Bulgaristan, 1912'de ise Arnavutluk takip etmiştir.

Devlet eşitlik ve ulusal bağımsızlık söylemleriyle ayaklanan Balkanlarda ki gayrimüslim tebaanın kopmasını önlemek için bir takım reformlar yapma yoluna gitti. Bunun için 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu ilan edilerek gayrimüslim halkın hukuki statüsünde köklü değişiklikler yapılmaya başlandı. İmparatorluğun çöküşünü durdurabilmek için, din farkı gözetmeksizin bütün tebaa arasında eşitlik sağlanmaya çaba gösterildi. 1856 Islahat Fermanı'nda ise bu eşitlik daha da pekiştirilerek gayrimüslim halka idari, hukuki, askeri, ekonomi ve eğitim sahalarında birçok ayrıcalıklar elde ettiler.

1830'da büyük devletlerin desteğini arkasına alarak bağımsızlığını ilan eden Yunanistan "Megali İdea" –Büyük Ülkü- fikrinden bir an olsun uzaklaşmayarak, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme politikasına hiç ara vermeden devam etti. 1864'de İngiltere'nin Yedi Ada'yı Yunanistan'a hediye etmesi ile Yunanistan, Büyük Yunanistan ve Bizans'ı yeniden canlandırma hayalleri yolunda bir adım daha atmış oldu.

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaa içerisinde Rumlar en ayrıcalıklı sınıfı teşkil ediyordu. Diğer Hıristiyan halkın daha çok belirli yerlerde yaşamasına karşın Rumlar, İmparatorluğun hemen her yerinde dağınık biçimde yaşamlarını sürdürmekteydiler. En yoğun olarak yaşadıkları bölgeler ise Mora, Teselya, Ege ve Marmara kıyıları idi. İmparatorluğun müsamahalı ve adil politikasından en fazla Rumlar istifade ediyorlardı. Rahat ve huzur içerisinde yaşayan bu topluluk zamanla zenginleşerek ticari hayatta hakim duruma gelmesinin ardından zararlı faaliyetlere girişmişlerdir.

Yunan tarihinde, Patrikhane ve Rum eğitim kurumları önemli bir fonksiyona sahiptir. Zira Patrikhane Yunan isyanının baş göstermesi ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında en önemli etken olarak ortaya çıkmaktadır. Yunanistan bağımsız bir devlet olduktan sonra da Megali İdea emellerini gerçekleştirmek için öncelikle Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren kiliseleri himayesi altına alarak bu

kurumları Türklere karşı bir tahrik ve baltalama aracı olarak kullanma yoluna gitmiştir. Diğer yandan Rum eğitim kurumlarında öğrenim gören Rum çocuklara, “Yüzyıllardan beri Türklerin boyunduruğu altında acı çekerek yaşamını sürdüren bir millet oldukları” fikri empoze edilerek ve Yunan bağımsızlık türküleri söylenilerek, yerli Rum halkı kıskırtma politikasına girişti. Yunanistan bu faaliyetlerinde başarılı olmuştur. Zira Anadolu toprakları işgal edildiği vakit kiliseler ve Rum okulları Yunan işgal kuvvetlerine destek veren silah depolarına dönüşmüştür.

2.Bursa'nın Tarihsel Gelişimi

Bursa'nın tarihsel gelişimine göz attığımızda, ünlü coğrafyacı Strabon ve Bizans tarihçisi Etyen'e göre Proza (Bursa) Lidya kralı tarafından kurulmuştur. Bitinya II. Prusas'a sığınan Anibal'ın planına göre Hisar'ın içerisinde milattan önce kurulup adını Kral Proza'dan almıştır¹.

1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilen Bursa 1326'dan 1389 yılına kadar 42 yıl Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. II.Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ardından Bursa ikinci plana düşmüş gibi gözükse de padişahların Bursa'ya olan ilgisi hiç eksilmedi ve stratejik konumundan dolayı önemini her zaman koruyan Bursa, ilerleyen zaman süreci içerisinde, ipek ve pamuk üretiminin yapıldığı bir ticaret merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır².

Bursa Merkez Kazası'nda, başta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere birçok millete mensup gayrimüslim halk yaşamaktaydı. Bizim çalışma alanımızı kapsayan Rumlar, Bursa'nın en kadim sakinleri olma özelliğini taşıyordu. Daha çok Umurbey, Kayabaşı, Kırkmerdiven, Balıkpazarı, Kayhan, Demirkapı gibi semtlerde ikamet eden Rumların kendilerini ait çok sayıda kilise ve eğitim kurumları bulunmaktadır.

Bursa ili, İngilizlerin yardımıyla Yunanlılar tarafından işgal edildiği güne kadar, Anadolu'nun “Batı'ya açılan penceresi” olmuştur. Gerek İstanbul ile, gerek Bağlaşık Devletler ve Avrupa ile çeşitli ilişkilerin kurulmasında ve hatta Fransa ile yapılan ilk

¹ Baykal, Kazım, **Bursa ve Anıtlar**, BEESK, Bursa, 1993, s:6.

² Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı Kentler ve Kentliler**, Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1996, s:6.

anlaşmaya varıncaya kadar Bursa'nın önemli bir yeri olduğu kesindir³. Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali Millet Meclisi'nde yas havası estirmiş, Meclis kürsüsü siyah bir örtüyle örtülerek, bu örtü Bursa işgalden kurtulana değin kaldırılmamıştır.

Bursa, işgali sırasında, diğer işgale uğrayan kentlerle aynı makus kaderi paylaşmıştır. Bursa halkının, İstanbul hükümetine bağlılığı tamdı. Bundan dolayı, halk ilk başlarda Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne olumlu bakmıyordu. Bütün bu etkenler ve Yunan işgal kuvvetlerinin şehre padişah adına geldiklerini ve kenti çetelerden temizledikten sonra kimseye zarar vermeden kenti terk edecekleri yalanına kanan halk, Yunan kuvvetlerinin şehri işgal etmesine tepkisiz kaldı. Ancak işgalin üzerinden kısa bir süre geçmesinin ardından Yunan kuvvetlerinin başlattığı işkence ve zulüm karşısında halk gerçekleri görmeye başlamıştır.

Yunan işgal kuvvetleri bütün işgal ettikleri Anadolu topraklarında olduğu gibi gerek Bursa'da birçok katliamda bulundular. Yunanlılar Bursa'yı işgalleri süresince çok sayıda toplu adam öldürme, yaralama, sürgün, gasp ve tecavüzlerde bulunmuştur. Bütün bunları yaparken yerli Rum halk da işgal kuvvetlerinin arkasında yer almış, asırlardan beri bir arada yaşadıkları insanlara hiç acımadan zulüm etmişlerdir. İşgal kuvvetleri Bursa'yı terk ederken de boş durmamış, "ne kadar zarar versek kârdır" zihniyetiyle bir çok evi ve köyü ateşe vererek kenti terk etmişlerdir.

Yaptığımız araştırmamızda öncelikli olarak Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri ve İnegöl Salnameleri'nden faydalanılmıştır. Salnameler, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Bursa'da yaşayan gayrimüslimlerin isimlerini, çalıştıkları kurumları, statülerini, eğitim kurumlarını, nüfuslarını ve ibadethanelerini belirleme açısından zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Diğer yandan eserinde kendisini Görükleli olarak tanımlayan Vasilios N.Deliyannis'in Küçük Asya'da Terkedilmiş Bir Helen Kasabası: Kuvukliya -Görükle- adlı eserinin yanı sıra Yorgos Kocaeridis'in Bursa Apollonia Kilise Bölgesi ve Yorgos Kocaeridis'in Aksehosta Kuvukliya -Unutulmayan Görükle- adlı eserlerinden Yunanca'dan tercüme edilmek suretiyle faydalanılmıştır. Yine Augustinous Yerasimos, Richard Clogg ve Herkül Milas gibi Yunanlı tarihçilerin eserlerine de başvurulmuştur.

³ Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 1997, s:11.

Bursa Merkez Kazası'nda yaşayan Rumların isimleri, çalıştıkları kurumlar ve görevleri, nüfusları, eēitim kurumları, ērenci sayıları ve ikamet ettikleri semtler tablolar halinde verilecektir. Araştırmamızın Beşinci Bölümünde yer alan Yunan işgal kuvvetleri ve yerli Rum etelerin Bursa'da yapmış oldukları katliamlar Ekler kısmında, fotoēraflarla belgelenecektir.

BİRİNCİ.BÖLÜM

A. YUNAN İSYANI VE YUNAN DEVLETİNİN KURULUŞU

a.Yunan İsyanı'nı Ortaya Çıkan Sebepler

Osmanlı düzeninde gayrimüslimler, ehl-i zimmet yani koruma altındaki topluluk statüsünde idiler. Kiliseleri ve kilise vakıfları Osmanlı yönetimince kendilerine bırakılmıştı. Kilise, gayrimüslim cemaatlerin dini ve kültürel kimliklerinin devam etmesini sağlayan önemli bir kurumdu. Çocuklarının, daha doğumdan itibaren vaftiz edilmesiyle başlayan aile yaşamlarının, evlenme, boşanma, yortu, paskalya gibi dini günleri, ayinleri hep ortaklaşa kilise ve papaz merkezli idi. Bu durum papazların Rum cemaati üzerindeki etkisini hep sürdürmüştür. Yunan ayaklanması sırasında da Rum Ortodoks Kilisesi çok aktif rol oynamıştı.

Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü tutumu sadece din-aile-cemaat üzerinde kalmamış, yönetime de yansımıştır. Atina ve Mora'da vali, sancakbeyi gibi Osmanlı yöneticileri vardı. Ancak köy, kasaba, şehir gibi yerleşim birimlerindeki Rumlar kendi kethüdaları aracılığıyla iç yönetimlerini sürdürmüştür. Güvenliğe aykırı davranılmadıkça, vergiler ödenmedikçe bu düzene müdahale edilmemiştir⁴.

XVIII.yy.da Avrupa'da başlayan aydınlanmanın etkisiyle Rumlar edebiyat ve kültür alanlarında kendi kimliklerini güçlendirmeye başladılar. Yunan edebiyat ve kültürü canlandı. Karayis ve Teselyalı Rigas gibi aydınlar Yunancayı ve Yunan şiirini ulusal mücadele ruhu içinde işlediler⁵.

Ayrı süreçte Avrupa'da uyanan antik kültür hayranlığı bir Yunan dostluğu ve Yunan hayranlığı meydana getirdi. Fransa'da Voltaire ve Andrea Chenien, İngiltere'de Lord Byron bu akımın temsilcisi idiler. Sanayi devriminin sonucunda, hammadde ve sanayi mallarının hacminin artması deniz ulaşımını hareketlendirmişti. Artık denizlerde buharlı gemiler vardı. Rum kökenli denizcilerin sayısı giderek artıyordu. Bu, onların batıyla temaslarını sıklaştırdı. Bu dönemde, Ruslar da 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinden itibaren kendileri gibi Ortodoks olan Yunanlılarla siyasi ve askeri ilişki

⁴ Armaoğlu, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara, 1999, s:167, Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, V.Cilt**, TTK,Ankara, 1983, s:107-108.

⁵ Armaoğlu, Fahir, age.,s:167, Karal, Enver Ziya, age., s:108.

içine girdiler⁶.

Fransız İhtilali sonucu Fransa, Avrupa ve Akdeniz dünyasında yeni bir etkileşim süreci başlatmıştı. Bu bağlamda, hem Fransa'nın yayılmacı arzuları geliyor, hem de ihtilalin fikirleri yayılıyordu. Balkanlar'da seyyah, tüccar ya da başka kimliklerle dolaşan Fransız ajanları Yunanlıları kışkırtmaya başlamıştı. Napolyon, Yunanlılar için bir kahraman olmuştu. Örneğin Mora'daki Rum kadınları onun resmini evlerindeki ikonların arasına koyuyorlardı⁷.

b.Philiki Heteria Cemiyeti ve Yunan İsyanı'nın Teşkilatlanması

Yunan İsyanı'nı ortaya çıkaran şartlar, bu isyan sırasında bölgedeki Türk nüfusun acımasızca soykırım benzeri bir katliama tabi tutulması Milli Mücadele sırasında, Yunanlıların Anadolu'da ki varlığı ve aynı siyaseti burada da uygulamaları ile benzerlik içindedir.

1814'de Odessa'da Athanasios Tsakalof, Nikolaos Skuffas ve Emmanuel Ksanthos tarafından kurulan Philiki Heteria Cemiyeti (Dostluk Cemiyeti)⁸ Yunan İsyanlarını hazırlamış ve gizlice idare etmişti⁹. Cemiyetin görünüşteki amacı, sözde eğitim ve öğretimi Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan tebaa arasında yaymaktı. Fakat gerçekte asıl gaye olarak İstanbul'daki Yunan patriğin idaresinde olmak üzere, eski Bizans İmparatorluğu'nu kurmak ülküsünü benimsemiştir¹⁰.

Üyeleri arasında Karadeniz tüccarları, Fenerli tüccarlar, doktorlar, avukatlar, eşraf, papaz, köylü, zanaatkar gibi gruplardan insanlar bulunuyordu. Örgütün başkanlığı için ilk düşünülen isim, 1809'dan beri Rus Dışişleri Bakanlığı'nı yürüten Capodistria idi. Ancak, böyle bir önderlik teklifini Capodistria kabul etmeyince, (bu teklifi reddetti çünkü Batı alemi, bu ihtilaller devrinde henüz kurulmuş olan genel düzeni tehlikeye

⁶ Armaoğlu, Fahir ,age, s:168, Karal, Enver Ziya ,age., s:109.

⁷ Sonyel, Salahi R., “**Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?**”, Belleten, LXII,sayı:232,TTK, Ankara,1998, s:108.

⁸ Tayla, Mustafa, **Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi**, S.A.E.M.K., Ankara Üniversitesi Basımevi, s:5

⁹ Bizdeki literatürde bu cemiyetin adı yanlışlıkla Etnik-i Eterya olarak zikredilir. Halbuki Etnik-i Eterya (Milli Cemiyet)1894 yılında subaylar, aydınlar ve tüccarlar tarafından Atina'da kurulmuş bir cemiyettir.

¹⁰ Karal, Enver Ziya, age,s:109.

sokabilecek yeni ayaklanmaların aleyhinde idi.)¹¹ başka bir seçenek arandı ve örgütün önderliğine çok genç yaşında Aleksandr Hypsilantes getirildi¹².

Masonluktan epeyce etkilenmiş olan bu derneğin üyeliğe kabul edilmenin koşulu, özenle hazırlanmış giriş törenlerinden geçmekti. Sırları ifşa etmenin cezası ölüm olabiliyordu. İlk yıllarda derneğe üye kaydetme işinde pek başarılı olunamadı. Ayaklanmanın patlak vermesinde önceki aylara kadar üye sayısı hiçbir zaman bini geçmediyse de 1818'den sonra üye olanların sayısı hızla arttı. Üyeler arasında büyük çoğunluğu tacirler oluşturuyordu¹³.

Cemiyetin kurulduğundan Çar'ın bilgisi vardı. Kendisine cemiyetin yüksek başkanlığı da teklif edilmişti. Gerçekte cemiyetin yönetimi Çar'ın harp yaveri Aleksandr Hypsilantes tarafından yapılmakta idi. Cemiyet, para toplamakta, silah dağıtmakta ve ihtilal için Hıristiyanları özellikle de Rumları tahrik etmekteydi¹⁴.

Cemiyete girenler, gerektiği vakit, servetlerini ve hayatlarını feda etmeye ve cemiyetin projeleri hakkında tam bir sır tutmaya yemin ederek söz vermişlerdi. İhtilaf fikrini yaymak ve teşkilat yapmak üzere İstanbul'da üç kişilik bir komite kuruldu. Eflak Beyi Kalimaki ve İstanbul Rum Patriği, Heteria'nın nüfuzlu üyeleri arasına girdiler. İmparatorluğun her yerinde cemiyetin şubeleri kurulmaya başlandı. İzmir, Sakız, Bükreş, Yaş ve Yanya belli başlı şubelerdi. Mora'nın Manyot ismini taşıyan terörist fedailerle, Kleft diye anılan dağlı eşkiyalar, tüccarlar, gemiciler, cemiyetin programını kabul ederek elden gelen yardımı yapmaya başladılar¹⁵.

Bu kadar geniş bir teşkilat kurmayı amaç edinen Philiki Heteria idarecileri, kolayca muharebe edebilmeleri için özel bir lügatçe yaptılar. Örgüt kodlarına göre; "bigaraz" kelimesi padişahı, "muhibb-i insaniyet" Rusya İmparatorluğu'nu "ziyade meşgul" sadrazamı, "kaynana" Yanya valisi Tepedenli Ali Paşa'yı anlatıyordu. Bu özel şifreyi onlardan başka bilen olmadığı için, mektupları ele geçirilse bile ne yazdıkları

¹¹ Yorga, **Osmanlı Tarihi**, Çeviren:B.Sıtkı Baykal, Güney Matbaacılık , Ankara,1948, s:245.

¹² Babası Fenerli voyvodalardan olan Hypsilantes, general rütbesinde Rus çarının savaş yaverliğini yapmaktaydı. Cemiyetin kurucuları arasında yer alan Emmanuel Ksanthos, hayalperest bir Fenerli olan Hypsilantes'e cemiyetin amaç ve siyasetini anlatarak ona başkanlık teklifinde bulunmuştur.

¹³ Clogg, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim Yay. İstanbul, 1994, s:47-48.

¹⁴ Sabahattin, Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt:II, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987 s:144.

¹⁵ Karal, Enver, Ziya, age., s:110.

anlaşılacağından, rahatça yazıyorlardı¹⁶.

Philiki Heteria bu çalışmalar sayesinde Rumları ayaklandıracak bir duruma getirmişti. Fakat Osmanlı Valisi Tepedenli Ali Paşa'nın dirayeti ayaklanmayı geciktirdi. Ali Paşa'nın ferman ilan edilerek üzerine kuvvet gönderilmesi, Rumların isyan için bekledikleri fırsatı doğurmuş oluyordu¹⁷.

Mora ve çevresi Tepedenli Ali Paşa'nın güçlü idaresi altında bulunuyor ve bu yüzden de Rumlar kendisinden korkuyorlardı. Ali Paşa, Rumların bir ihtilal yapma hazırlığında olduğunu öğrenmişti. Bu yüzden Rumların ve Philiki Heteria'nın Rumlar üzerindeki faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Rum olan doktoru sayesinde Cemiyetin faaliyetleriyle ilgili bilgi edinmenin yanında, komitecilerin Yanya despotuna yazmış oldukları bir mektubu ele geçiren Ali Paşa, bu olayların üzerine Rumların ayaklanmaya hazırlandığını belgeleriyle birlikte Bab-ı Ali'ye (Sadrazamlığa) bildirdi¹⁸.

Ali Paşa'nın göndermiş olduğu belgeler ve İngiliz elçisinin de uyarısı üzerine hükümet önlem alma gereği duymuş, ne var ki yerinde araştırma yapmak için bir Philiki Heteria üyesi olan Morozi'yi görevlendirmişti. Dolayısıyla o da raporda "Mora'da yaşayan Rum tebaanın devlete bağlı bulunduğunu ve sadakatinden de emin olunmasını" belirtmişti. Devlet'de bu rapora güvenerek, Mora'ya kuvvet göndermekten vazgeçti¹⁹.

Sultan II.Mahmut'un en yakın danışmanı olan Halet Efendi, Fenerli Rum beylerinin katipliğini ve çocuklarının da öğretmenliğini yaptığı için onların savunmasını üzerine almıştı. Esasen Ali Paşa'dan başka ne İmparatorluk yöneticileri ne de İstanbul'dakiler Philiki Heteria'nın faaliyetlerinden ve isyan hazırlığından haberdardı. Halet Efendi'nin, Tepedenli ile aralarındaki kişisel çekişmelerden dolayı Rumların planlarını padişaha iletmemesi ve onu bertaraf etmeye çalışması durumun Rumlar lehine sonuçlanmasına neden olacaktır²⁰.

¹⁶ Şahin, Süreyya, **Türkiye`de Patrikhaneler**, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2003, s:51.

¹⁷ Karal, Enver Ziya, age., s:110.

¹⁸ Selek, Sabahattin, age., s:144-145, Karal, E.Ziya, s:111, Armaoğlu, Fahir, s:171.

¹⁹ Şahin, Süreyya, age., s:56-57, Selek, Sabahattin, age., s:145.

²⁰ Özkaya, Yücel, **"1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısında Tutumları,"** Türk-Yunan İlişkileri, III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s:117.

Sultan II.Mahmut Tepedenli'nin Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı hapsederek sancağı kendi idaresi altına alması üzerine onu görevinden azletti. Ali Paşa, af dileyip Halet Efendi buna engel olunca isyan etti. Tepedenli Ali Paşa'nın isyanını bastırmak için üzerine Hurşit Paşa'nın kuvvetleri gönderildi. Osmanlı kuvvetlerinin Yanya üzerine kaymasını fırsat bilen Rumlar isyan vaktinin geldiğine hükmettiler²¹.

Philiki Heteria üyeleri isyanın Mora'da başlamasını istedikleri halde, isyan hareketinin elebaşı Hypsilantes, öncelikle Eflak ve Boğdan'da harekete geçilmesini uygun gördü. Topladığı gönüllülerle 6 Mart 1821'de Eflak ve Boğdan'ı istila etti. Sırp'lardan, Bulgar ve Romenlerden, özellikle de Ruslardan yardım ve destek sağlayacağını umut eden Hypsilantes, beklediği desteği alamadı. Rus Çarı isyan hareketine destek vermeyip Hypsilantes'i ordudan kovdu ve Osmanlı kuvvetlerinin Eflak-Boğdan'a girmesine izin verdi. Romenler de Fenerli voyvodaların zulümlerinden şikayetçi oldukları için isyana destek vermediler. Osmanlı kuvvetleri tarafından Haziran ayında hezimete uğratılan Hypsilantes Avusturya'ya sığındı²².

Ancak, aynı yıl içinde Mora Yarımadası'nda başgösteren dağınık şiddet olayları büsbütün bir ayaklanmaya dönüştü. Azınlıkta kalan Türkler savunmaya geçtiler, sert çarpışmaların ardından da kıyı boyundaki kalelerine çekildiler.

Ayaklanma haberleri Batı Avrupa'ya ulaştığında liberal görüşte olanlar arasında coşku uyandırdı. Aralarında ünlü şair Byron'ın da yer aldığı Helen yanlısı gönüllüler çok geçmeden Yunanlıların bağımsızlığı davasına katıldılar²³. XIX. yüzyıla damgasını vuran olaylardan Yunan bağımsızlık savaşı, bu dönemde uluslararası siyasetin padişah karşısı ayaklanmalarda ne kadar belirleyici bir role sahip olduğunu açıkça gösterir²⁴.

c.Mora İsyanı ve Sonuçları

1397 yılında I.Bayezid tarafından Bizanslılardan kısmen alınan Mora Yarımadası 1460 yılında Sultan II. Mehmet tarafından tamamen fethedildiği zaman Katolik Latinlerin zulmü altında inleyen Ortodoks Grekler, Türkleri bir kurtarıcı gibi

²¹ Karal, Enver Ziya, age., s:111-112,Armaoğlu, Fahir, age., s:171.

²² Akşin, Sina, **Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi**, Cilt:2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005, s:105.

²³ Clogg, Richard, age., s:49-50.

²⁴ Quataert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s:98.

karşılamlışlardır. Osmanlılar'ın bir paşalık (vilayet) kurduğu Mora'da 400.000 kadar Grek, 50.000 kadar da Türk ve Arnavut nüfus mevcuttu²⁵.

Eflak ve Boğdan isyanının başarıya ulaşmaması Rumları yıldırmanış; gizli bir haberleşme örgütü kurularak Mora'da ve Rumların çoğunlukta bulunduğu Akdeniz adalarında 1821 Paskalya günü isyanın başlatılmasına karar verilmişti. Ancak vakitsiz sıkılan bir kurşun isyanın daha önce başlamasına (17 Mart 1821) neden oldu.

Yunan ayaklanması, bazı Osmanlı memurlarının, özellikle de vergi toplayıcıların öldürülmesiyle başladı. Bunu Nisan ayında, Mora'da bulunan Türklerin üzerine yapılan saldırı izledi. Bu saldırı sırasında her bir Türk, Yunanlı çeteciler ve köylüler tarafından öldürüldü. Osmanlı askerlerinin üzerine saldırılarak bunlar da öldürüldü. İsyân sırasında sadece Mora'da değil başka bölgelerde yaşayan Türkler de katliama uğradı. Kalavryta ve Kalamata bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, kendilerine Yunanlılar tarafından öldürülmeyecekleri sözü verilince teslim oldular. Ancak onlar da öldürüldü. Lakonia bölgesinden kaçan Türklerin birçoğu ise yollarda katledildiler²⁶.

İsyân kısa zamanda genişledi ve bütün Mora halkının yanında papazlarda isyana katıldı. Patras Patriği Pol Germanos'un bütün Rumları Türklere karşı savaşa çağırması isyana dini ve milli bir karakter kazandırdı. Kaleleri tek tek alan asiler, ele geçirdikleri şehirlerde Türkleri öldürüp mallarını yağmalamışlardır²⁷. 1821 Mart ayında Mora'da 50.000'e yakın Müslüman yaşarken, aradan sadece bir ay geçtiğinde Mora'da tek Türk kalmamıştı. İçlerinden pek azı kaçarak kalelere sığınabilmişti. Bütün bu olaylar ise Batı Avrupa'da liberalizm ve Hıristiyanlığın zaferi olarak yankılanıyordu.²⁸ Osmanlı kuvvetlerinin asilere karşı almış olduğu önlemler Hıristiyan halka karşı Türk barbarlığı olarak yansıtılıyor ve Mora'da binlerce Türk'ün katledilmesine seyirci kalan Avrupa, Osmanlı'nın aldığı önlemlere tepki gösteriyordu²⁹.

Tarihçi George Finlay, 1821 yılının 26 Mart-11 Nisan arasında geçen kısa süreci zarfında 10-15 bin Müslüman'ın kadın, erkek ve çocuk ayrımı gözetmeksizin göz kırılmadan acımasızca öldürüldüğünü, hatta daha sonraki yıllarda yaşlı Yunanlıların,

²⁵ Sonyel, Salahi R., agm, s:107.

²⁶ McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998, s:8.

²⁷ Karal, Enver Ziya, age., s:112-113.

²⁸ Sonyel, Salahi R., agm., s:111.

²⁹ age., s:118.

Yunanistan'a gelen gezginlere Türkleri öldürdükleri her bir köşeyi, hiç pişmanlık duymadan gösterdiklerini belirtmektedir³⁰.

McCarthy'nin naklettiği gibi, W. Alison Phillips, *The War of Grek Indipence* adlı eserinde, Mora'da yaşayan Türklerin üç gün boyunca cinsiyet ayrımı yapılmadan vahşice öldürüldüğünü söylemektedir. Hatta kıyım öylesine büyük ölçüdedir ki, çetebaşı Kolokotrones bile, kasabaya girdiğinde yukarı hisar bölgesinden başlayarak atının ayağının hiç yere değmediğini; zira yolun, cesetlerden bir örtüyle döşendiğini söyler. Müslümanlardan çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu sağ kalabilenler de, dağlardaki dere yataklarına götürülmüş ve burada boğularak öldürülmüşlerdir³¹.

Phillips aynı eserinde Yunan ayaklanmasından şöyle bahsetmektedir: "Nisan ayında ayaklanma genellemişti. Her yer daha önceden kararlaştırılmış bir işareti almış gibi, köylüler ayaklanmakta ve yakabildikleri bütün Türkleri, erkeğiyle, kadınıyla, çocuklarıyla, kıyımdan geçirmekte idi. "Hiçbir Türk kalmayacak. Ne Mora'da ne dünyada!"; ağızdan ağza dolaşarak bir kökten kazıma savaşının başlangıcını ilan eden şarkı, böyle diyordu. Mora'nın Müslüman nüfusu 25 bin kişi olarak hesaplanmıştı. Ayaklanmanın patlak vermesinden sonraki üç hafta içinde, kentlere kaçabilenler dışında bir tek Müslüman bırakılmamıştı."³²

İsyan bölgesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin tebaasının yaşaması antik Yunan hayranlığı, Hristiyanlık dayanışması ve stratejik yönden de büyük önem taşıması yüzünden Avrupa kamuoyu, bu olaya büyük ilgi göstermiş ve isyan kısa zaman zarfında Avrupa devletlerinin en önemli sorunu haline gelmiştir³³.

İsyan ilk patlak verdiğinde İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya tarafsızlıklarını korumuşlardı. İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü istediğinden, Avusturya, Yunan İsyanı ile Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale etme ihtimalini düşünerek ve Fransa'da Rumların Akdeniz ve Karadeniz ticaretinde kendisine rakip olmasını hesaplayarak önceleri bu isyanı desteklemediler³⁴. Avrupa devletlerinin başta sergiledikleri bu tarafsız tutuma rağmen kamuoyu isyan karşısında büyük bir

³⁰ McCarthy, Justin, age., s:8.

³¹ age., s:10-11

³² age., s:9.

³³ Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s:81.

³⁴ Bayrak, Meral, "**Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu**", Osmanlı, Editör:Güler Eren, C:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s:71-72.

heyecana kapılmış, birçok yerde Yunan sever dernekleri kurulmuş, paralar toplanarak ve gönüllü savaşçılar hazırlanarak ayaklanmaya destek verilmiştir³⁵.

Patras Başpiskoposu Germanos'un "Hıristiyanlara huzur! Konsoloslara saygı! Türklerle ölüm!" sözleri, ayaklanmanın ulusçu sloganı haline geldi. Türklerden sadece, güvenli yerlere sığınabilenler sağ kaldı. Sağ kalabilenler, aileleriyle beraber Osmanlı garnizon birliklerinin elinde bulunan ve Atina akropolisi gibi yerlere kaçtılar. Ancak bunlar ya kuşatılarak öldürüldü ya da Osmanlı güçlerince kurtarılabildi. Ayaklanma süreci içerisinde yeni bölgeler de saldırıya uğrayarak, buralarda yaşayan Türkler kıyımdan geçirildi. Örneğin Misolonghi'de, Müslümanların çoğu öldürüldü. Sağ kalan Türk kadınları ise zengin Yunanlı ailelerce köle olarak alındı. Yine Vrakhori'de Türkler işkenceyle öldürüldü. Yunanlılar Müslümanlar kadar kâfir saydıkları Yahudileri de, öldürmekten geri kalmadılar³⁶.

Yapılan katliamlar bu isyanın sadece bir nefret patlaması değil, önceden planlanmış siyasal eylemler niteliğinde olduğunu gösteriyordu. Yunanlılara ait bağımsız bir Yunanistan kurma amacına uzanan yolda Türkler bir engel olarak görülüyordu. Sonunda Avrupa devletleri, Osmanlıyı Londra Protokolü ile Mora'da bir Yunan krallığı kurulmasına razı olmak zorunda bıraktıklarında ortaya çıkan manzara, bölgede yüzyıllardır yaşayan Türklerden arındırılmış bir Yunan devleti idi³⁷.

1821 yılı Ağustos ayında, Hamburg'da dağıtılan bildirimde: "Almanya'nın gençliğine çağrı: Din, yaşam ve özgürlük savaşı bizi silah altına çağırıyor, insanlık ve görev bizi kardeşlerimiz olan Greklerin yardımına çağırıyor. Kutsal dava için kanımızı, hayatımızı feda etmeliyiz. Müslümanların Avrupa'daki yönetiminin sonu yaklaşıyor. Avrupa'nın en güzel ülkesi canavarlardan kurtarılmalıdır! Var gücümüzle mücadeleye katılalım... Tanrı bizimledir, çünkü bu dava kutsal bir davadır-insanlık davasıdır-din, hayat ve özgürlük için savaşımdır."³⁸

³⁵ Selek, Sabahattin, age., s:424.

³⁶ McCarthy, Justin, age., s:9.

³⁷ age., s:11.

³⁸ Barth, Wilhelm-Kehring Max, Coin Die Philhellenzeit, München, 1960, s:95, Zikreden: Sonyel, Salahi R., agm., s:119.

Sanılanın tam aksine Avrupa'dan önce isyana Bulgarlar destek vermiştir. Ancak bu yardım iki halkı birbirine yakınlaştıracığı yerde uzaklaştırmıştır. Zira Yunanistan bağımsızlığını elde ettiği ve bütün Balkan halklarının da bazı haklar elde ettiği Edirne Antlaşması'nda Bulgaristan söz konusu dahi edilmemiştir. Yunanlıların bu tutumu Bulgarları hayal kırıklığına uğratmıştır³⁹.

İsyan sırasında yeniçeri birliklerinin ve Osmanlı bürokrasisinin ehliyetizliği su yüzüne çıktı⁴⁰. Padişah, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. İbrahim Paşa, Hükümetin dört yıl boyunca bastıramadığı isyanı, düzenli ordusuyla kısa zamanda kontrol altına aldı⁴¹.

Rusya ve İngiltere modern ve güçlü bir orduya sahip olan Mısır valisinin Yunanistan'da güçlü bir otorite kurmasından korkuyorlardı. Muhtemelen Bab-ı âli'nin Yunanlılara vermediği özerkliği, kendisine Girit ve Mora valiliği vaat edilen Mehmet Ali Paşa elde edip Yunanistan'a yerleşecekti⁴². Bu sebeple Mehmet Ali Paşa'nın seferi hoş karşılanmadı. Ruslar ve İngilizler, sözde İbrahim Paşa'nın Mora'da yaptığı zulümlere bir son vermek için Sen-Petersburg'da görüşmeler yaparak 4 Nisan 1827'de Sen-Petersburg Protokolü'nü imzaladılar. Anlaşmaya göre Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı muhtar bir devlet haline getirilerek Türkler Yunanistan'dan çıkarılacaktı. Bu protokol, bağımsız bir Yunanistan kurulması yolunda atılan ilk adımdır. Protokol Avusturya, Prusya ve Fransa'ya bildirildi. Avusturya ve Prusya'nın reddetmesine karşılık Fransa bu protokole katıldığını bildirdi. Bunun üzerine Londra'da Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmeler sonunda 6 Temmuz 1827'de Londra Muahedesi imzalandı. Bu muahede Sen-Petersburg Anlaşmasını teyit ediyor, eğer Osmanlı bu şartları kabul etmezse hükümete baskı yapacaklarını belirtiyordu. Osmanlı hükümeti anlaşmanın hükümlerini, içişlerine karışma saydığından kabul etmedi⁴³.

³⁹ Ortaylı, İlber, age., s:83-84.

⁴⁰ age., s:51.

⁴¹ Karal, Enver Ziya, age., s:115, Armaoğlu, Fahir, age, s:174.

⁴² Ortaylı, İlber, age., s:82.

⁴³ Karal, Enver Ziya, age., s:117.

Bunun üzerine, İngiliz ve Fransız donanmaları, Mora'ya yeni kuvvet gelmesini engellemek, ayrıca İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı donanmalarını kontrol altında tutmak için Mora kıyılarını abluka altına aldılar. Bir süre sonra Rusya donanması da onlara katıldı. Osmanlı-Mısır donanması Navarin limanında bulunuyordu. Üç müttefik donanma, Navarin'i kuşatma altına alarak İbrahim Paşa'dan ateşkes yapmasını istediler. İbrahim Paşa Osmanlı Devleti'nden yetki ve izin isteyeceğini bildirdi⁴⁴.

20 Ekim 1827'de Navarin Limanı'na giren müttefik donanması limandaki Osmanlı gemilerine baskın yapıp yaktılar. Bab-ı âli'nin protestosu dikkate alınmadı⁴⁵. Baskında, 6.000 asker kaybedilmiş, 64 parçalık Osmanlı-Mısır donanması tamamen tahrip edilmişti. Navarin olayı, Avrupa'da sevinç gösterileriyle karşılanarak Hıristiyanlığın Müslümanlığa karşı zaferi olarak teşhir edildi. Avusturya Başbakanı Metternich ise, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya arasındaki Dörtlü İttifakın ve Müdahale Sistemi'nin yıkılışını üzüntüyle izleyerek "Navarin ile tarihte yeni bir dönem başlıyor" diyordu⁴⁶.

Navarin'de Yunanistan Devleti'nin kurulması için dışarıdan destek veren devletler, bundan sonra, Yunanistan'ın iç ve dış politikasına müdahale etmek sürecini başlattılar⁴⁷.

Bundan sonra Rusya, donanması yok edilen Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Donanmanın desteğinden mahrum ve henüz modernleşmemiş Osmanlı ordusu, Çar I. Nikola'nın ordularıyla bir yılı aşkın savaştı. Ancak Edirne ve doğuda Erzurum işgal edilince Edirne Barış Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (14 Eylül 1829)⁴⁸ Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır koşullu antlaşma olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti Sen-Petersburg Protokolü'nü yani Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştı.

Bağımsız bir Yunan devletinin kurulması Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasında başlangıç noktası oldu. Zira, çeşitli milliyetlere bağlı topluluklardan oluşan İmparatorluk halkı için, Yunan Krallığı bir örnek teşkil edecekti⁴⁹.

⁴⁴ Armaoğlu, Fahir, age., s:180.

⁴⁵ Ortaylı, İlber, age., s:51.

⁴⁶ Armaoğlu, Fahir, age., s: 180, Karal, Enver Ziya, age., s:118-119.

⁴⁷ Ortaylı, İlber, age., s:83.

⁴⁸ age., s:51.

⁴⁹ Karal, Enver Ziya, age, s:122.

İstanbul'da bulunan patrik, din adamları ve bazı Rumların bu isyandan daha önce haberdar oldukları ortaya çıktı. Bunun üzerine 22 Nisan 1821'de Paskalya Günü'nde Patrik Gregoryus Patrikhane'nin Petro Kapısı'nda idam edildi. Ardından İzmit, Kayseri metropolitleri de idam edildi. O günden itibaren Fener Patrikhanesi'nin Petro Kapısı (Orta Kapı) kapatıldı ve halen de kapalı bulunmaktadır⁵⁰.

İlk kuruluşunda Yunanistan'a Mora, Eğriboz Adası, Kuzey Sporadlar ve Kiklat Adaları, Preveze- Lamia hattının güneyinde kalan bölge olmak üzere 42.526 km² lik bir ülke verilmiştir. Bu krallık "Yunan milli hareketi"nin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Yunanistan sınırları dışında kalan ve Rumca konuşan ahalinin üzerinde yaşadıkları toprakların da Yunanistan'a katılması ideali benimsenmiştir⁵¹.

Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Avrupa müdahalesiyle desteklenen ilk geniş ulusal ayaklanmadır ve bu ulusal ayaklanmanın bağımsızlıkla sonuçlanması çarpıcı bir durumdur. Bundan sonra bütün Balkan uluslarının hayatında yeni bir devreye girilmiştir. İmparatorluk artık Avusturya ve Rusya gibi rakiplerinin yanında küçük, fakat toprak istekleri olan yeni bir devletle komşu olmuştur. Yunan ayaklanması ve ayaklanmanın sonucunda imzalanan Edirne Barışı, İmparatorluğun dağılmasının ilk ciddi tarihi sinyallerini vermiştir. Bu durum sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, bir süre sonra Rusya ve Avusturya gibi diğer çok uluslu imparatorlukların da paniğe uğramasına yol açacaktır. Yunan isyanına hiç olumlu yönden bakmayan Metternich Avusturya'sı ve ayaklanma sırasında tutarlı bir politika takip edemeyen Rusya'da bir süre sonra izledikleri yanlış politikaların olumsuz sonuçlarını göreceklerdi. Zira Yunan bağımsızlığı, Polonya ve Macaristan gibi tarihsel geçmişi zengin milletlerin bağımsızlık mücadelesine örnek teşkil edecektir⁵².

⁵⁰ Ercan, Yavuz, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü, Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s:203, Özkaya, Yücel, age., s:122.

⁵¹ Tayla, Mustafa, age., s:6.

⁵² Ortaylı, İlber, "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s:353.

Ulusal bağımsızlığını kazanmak için, bölgeleri Türklerden arındırma politikası; bölgede 1877-1878, 1912-1913 ve 1919-1922 savaşlarında yeniden kendisini gösterdi. Bu süreçte de Türklere sürgün ve yok etme politikası uygulanarak, kendi içinde birlik gösteren bir ulus meydana getirilmek istendi. Türklerden nefret etmek, yapılan kıyımlarda asıl etkendi. Ancak bu öfke ve kin, bağımsızlık ve ulusçuluk hedefleri için araç olarak kullanılıyordu⁵³.

B. YUNAN DEVLET POLİTİKASI OLARAK MEGALİ İDEA

a.Megali İdea'nın Tanımı

Modern Avrupa'yı diğer geleneksel medeniyetlerden ayıran ve ona dünyada üstün bir egemenlik sağlayan fikri hareket hümanizma ile başlar. Bu akım rasyonalizme öncelik veren 15. yy. İtalya'sında doğmuştur. Hareketin ilham kaynağı Helenizm, yani düşüncede, sanatta ve yaşamda antik Yunan kültürünü ve onun değerler sistemini benimseme olmuştur. Helenizm, Bizans'ın son dönemlerinde, İstanbul'da antik dile ve düşünceye yönelik fikir hareketleriyle ortaya çıkmıştır⁵⁴.

Batının kültürel köklerinin Antik Yunan uygarlığına dayandığını keşfeden İngilizler ve Fransızlar, oluşturulacak bağımsız bir Yunan devletinin kendi sanayi mallarının Doğu'ya dağıtımında önemli bir ekonomik yarar sağlayacağını düşünüyorlardı. Dolayısıyla Batı medeniyetinin Antik Yunan'a olan büyük hayranlığı sadece tarihsel bir romantizmden değil, bu tarz ekonomik değerlendirmelerinden de kaynaklanıyordu. İşte bu tarihsel ve ekonomik güçlerin birleşiminden faydalanan Rumlar, Osmanlı toplumunda hızla büyüyen bir orta sınıf oluşturdular⁵⁵.

Geçen süre zarfında Avrupa'nın aydın kesimi, Helen geleneği ile övünmeye başladı. Şair Shelly (1792-1822) "biz hepimiz Yunanlılarız" diye övünürken, aynı biçimde Lord Byron'da (1788-1824) Yunanlıların isyanı sırasında hayatını kaybediyordu⁵⁶.

⁵³ McCarthy, Justin, age., s:12.

⁵⁴ İnalçık, Halil, "Helenizm, Megali İdea ve Türkiye", Doğu-Batı Dergisi, Mart, 2005, s:9.

⁵⁵ Karpat, Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1839-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s:86.

⁵⁶ İnalçık, Halil, agm., s:10.

Yunanlılar, ulusal bağımsızlıklarını kazanana kadar Türkler ile birlikte uzun tarihsel bir birlikteliği paylaştılar. Bu süreçte, Türklerin egemenliği altında Osmanlı Devleti'nin idari ve sosyo-ekonomik düzeni içinde önemli roller üstlendiler. Bu yüzden bu kadar uzun bir süre birlikteliğe rağmen, Yunanlılar ulusal kimliklerini kaybetmediler.

Yunan İsyanı sırasında ve daha sonra Türklere karşı yürütülen politikalarda temel kavram olarak kullanılan “Megali İdea”, büyük ülkü, büyük fikir anlamına gelmektedir. Amacı İstanbul merkez olmak üzere, Bizans İmparatorluğu'nu diriltip Yakın Doğu'da büyük Yunan devletini kurmaktır. Amaçlanan ülkeyi oluşturmak için seçilen hedefler şu şekilde sıralanabilir: Önce Yunanistan'ı bağımsızlığına kavuşturup, ardından İyonya Adaları'nı (Yedi Ada) almak, Teselya ve Epir'i ele geçirmek, Girit Adası, Oniki Adalar ve Kıbrıs'ı, Anadolu'nun Sakarya'ya kadar olan kesimini elde etmek ve nihayetinde Karadeniz kıyılarını da zaptederek Pontus Rum Devleti'ni diriltmekti.

Milli Mücadele bitiminde Patrik VIII.Gregorios'un Yunanistan'a kaçmasının ardından Patrikhane'de yapılan arama sonucu ele geçirilen “E Klisyasteki Altia”nın “Kara Kitabı”nda bütün Ege ve Akdeniz , eski Pontus bölgesi, Arnavut kıyıları, Kıbrıs ve Oniki Ada, geleceğin büyük Yunan-Rum Devleti'nin sınırları içinde gösterilmekte idi⁵⁷.

Megali İdea'nın sonradan kazandığı “Büyük Yunanistan” anlamı ile ortaya çıkışı XIX. yüzyıl ortalarına dayanır⁵⁸. Megali İdea terimini ilk olarak, Helenli bir Ulah olan, Ali Paşa'nın oğluna doktorluk yaparken bağımsız Yunan krallığının ilk yirmi yılında ki en etkili siyaset adamlarından biri olmaya yükselmiş olan İonnis Kolettis kullanmıştır.14 Ocak 1884'te, milletvekili Kolettis, Millet Meclisi'nde Megali İdea'yı tarif ederken Hellenizmin iki büyük merkezi olarak Krallığın başkenti Atina ile, Constantinopolis'i göstermiştir. İstanbul için, bütün Yunanlıların kenti, rüyası, ümidi tanımlaması yapılmıştır⁵⁹.

⁵⁷ Şahin, Süreyya, age., s:36-37.

⁵⁸ Millas, Herkül, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s:21.

⁵⁹ Clogg, Richard, age., s:66.

b.Megali İdea'nın Mazisi

Megali İdea'nın doğuşu, İstanbul'un fethine kadar götürülebilir. Fatih'in Patrikhane'ye dokunmaması, daha o günlerden itibaren eski Bizans'ın yeniden kurulması çalışmalarının başlamasına zemin hazırlamıştır. Atina profesörlerinden Dr.Luvaris bir makalesinde "Bizans'ın yıkılmasının Yunan kavminin ruhundan bu zihniyeti silmediğini, tersine İslâm boyunduruğundan kurtulmak için güçlü bir ümit uyandırdığını" belirtir⁶⁰.

Megali İdea fikrinin 1800'lü yılların başında yayılmasında Yunanlı şair ve aydınların önemli katkıları olmuştur. İlk olarak, şair Kosmos Etolios ile yine onun öğrencisi olan şair K.Rigas Fereos, bütün Yunan adalarını dolaşarak Megali İdea fikrini yaymıştır. Rigas 1797'de Viyana'da "Büyük Yunanistan" haritası dağıtmıştır ki bu harita bütün Balkanlar, Küçük Asya ve Adalar'ı kapsamaktadır. Batı Avrupa'da yaşayan bilginlerin de bu davaya verdikleri hizmet azımsanmayacak ölçüdedir.

Megali İdea'nın tüm hazırlıklarının tamamlanmasının ardından bu planı uygulamaya koyacak olan kuruluş yani Philiki Heteria Cemiyeti kurulmuştur⁶¹. Bu cemiyetin kurulması Rumların bağımsızlık hareketine geçmelerinde ilk adımı teşkil etmektedir⁶². Cemiyet Megali İdea'yı gerçekleştirmek için, İmparatorluğun her yerinde gizli dernekler kurup zengin ve nüfuzlu Rumları cemiyete kaydederek maddi ve manevi yardım sağlamak, tanınmış ve isim yapmış Helenler ve kilise adamlarını cemiyetin başına getirmek, cemiyete maddi yardım kaynağı sağlamak için ticari şirketler kurmak gibi planlar yapmıştı⁶³.

⁶⁰ Şahin, Süreyya, age, s:37-38.

⁶¹ age. ,s:50.

⁶² Armaoğlu, Fahir, age., s:169.

⁶³ Şahin, Süreyya, age., s:55.

c. Yunanistan'ın Kurulmasından Sonra Megali İdea

Bu büyük ölkü Yunanistan Krallığı'nın kuruluşundan sonra da devlet hayatında hakim olmakla birlikte⁶⁴, küçük Yunanistan'ın gücü ve kaynakları bu denli bir emperyalist siyaseti uygulamak için yeterli değildi. Bu sebepten dolayı Yunan devlet adamları Türklere karşı mutlaka büyük devletleri arkalarına almayı dış siyasetlerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak benimsemişlerdi. Büyük devletler de bu genişleme siyasetine -bugün dahi- kendi aleyhine olmamak ve günün şartlarına ters düşmemek şartıyla destek vermişlerdir⁶⁵.

Megali İdea fikri ortaya atıldıktan sonra bu fikir Osmanlı toprakları üzerinde emelleri olan Rusya, İngiltere ve çeşitli Balkan devletleri tarafından da destek görmüştür. Bu bazen politik destek, bazen gizli alet etme, bazen de Osmanlı'ya "aba altından sopa göstererek" tehdit etme şeklinde kendini göstermiştir⁶⁶. İngiltere'nin Yunanistan üzerinde daha fazla nüfuz kazanabilmek için, Kral Otto'nun yerine Kral I.Yorgo'nun geçmesi şerefine Osmanlı Devleti'ne ait olan Yedi Ada'yı 1864 yılında Yunanistan'a vermesi bu desteği açıkça göstermektedir⁶⁷.

Yunanistan Megali İdea'yı gerçekleştirmek için, Rum Ortodoks kilisesinin büyük desteği sayesinde Hıristiyan alemini, "eski Helen medeniyetinin varisi" olma sloganıyla da Avrupa elit tabakasını etkilemiş, diğer yandan Yunan Kraliyet aile mensuplarının Avrupa Kraliyet hanedanları ile olan akrabalık bağlarından da faydalanarak Türklere aleyhine yayılma siyasetini başarı ile takip etmiştir⁶⁸.

Megali İdea fikri Yunanistan Krallığı'nın en önemli devlet politikası olmuştur. İlk Yunan Kralı Otto'nun kurduğu meşruti idarede ölkö yönetiminde yaşanan pek çok soruna karşın, izlenen tek istikrarlı politika, siyasilerin bütün enerjilerini iç sorunlardan çok Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi yolundaki çabaları olmuştur. Bu bağlamda "Milli Hedef'e ulaşmanın dışında her şey bekleyebilirdi. Ülkenin siyasi, askeri, dini ve

⁶⁴ Tayla, Mustafa, age., s:6.

⁶⁵ Çaycı, Abdurrahman, "Mudanya Mütarekesine Giden Yol", 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslar arası Sonuçları, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993, s:5.

⁶⁶ Adıyeke, A.-Adıyeke, N. Adıyeke, A.Nükhet- Nuri, **Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Bırakılması**, SAEMK Yayınları, Ankara, 2002, s:107.

⁶⁷ Tayla, Mustafa, age., s:7.

⁶⁸ Özkan, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s:38.

sosyal liderlerinin, her şeyi bir yana iterek bu hedefe yönelmeleri, önce kendi devlet müesseselerini bu anlamda yapılandırdı. Buna paralel olarak, Yunanistan'ın talep ettiği Türk topraklarında yaşayan Rumların örgütlenmesine geçilmiştir⁶⁹.

İstanbul'da bulunan Fransız Büyükelçisi M.J.Tuvanel'in Fransa Dışişleri Bakanı'na Atina'dan gönderdiği (9 Eylül 1855) tarihli mektubunda:

“Yunanistan'da kralından çobanına kadar herkes, Türkiye'nin zararına toprak kazanmayı düşünüyor ve bu arzunun sınırı yok. Öyle ki önceleri ilk gaye olarak Selanik'ten bahsedilirken, şimdi İzmir bölgesi isteniyor. Ruhaniler ise İstanbul'a yeniden “Konstantinopl”, Ayasofya'ya da “Saint Sofi” adının verileceği Yunan zaferinin hasretini çekmektedirler. Bu fikir her Yunanlıya beşikten mezara telkin edilmektedir. Yunan milletindeki, Osmanlılara karşı bu derin kine Ruslarda bile rastlamadım. İnancım o ki, Yunanlılar Türklere hiçbir zaman dostluk göstermeyeceklerdir⁷⁰.

d. I.Dünya Savaşı ve Megali İdea

Genel savaş sonrasında, Yunanistan geleneksel emellerini uygulayabilecek zeki, kurnaz, ufku geniş ve haris bir devlet adamına sahip olmuştu. Bu şahıs Girit'li Elefterios Venizelos'tur. 1910'lu yıllardan 1930'lu yıllara kadar Yunan devlet politikasında birinci derecede etken olan Venizelos daha gençliğinde Ege ortasındaki Skyros Adası'nı Helenizmin coğrafi merkezi olarak benimsemişti⁷¹.

Yunanistan'ın kimsenin hayal edemeyeceği kadar güçlü bir devlet haline geleceğini, bütün Trakya'yı ele geçireceklerini, İstanbul'a hakim olacaklarını, Rumların yaşadığı bütün illere girerek Yunanistan'ın dört tarafını denizlerle çevrileceğini hatta kendi penceresinden Karadeniz'i de seyredileceğini ifade etmesi⁷² Venizelos'un Megali İdea'yı gerçekleştirmeyi siyasi amaç olarak benimsediğini gösterir.

⁶⁹ Tayla, Mustafa, age., s:6.

⁷⁰ Şahin, Süreyya, age., s:68.

⁷¹ Çaycı, Abdurrahman, age., s:5.

⁷² Aktar, Yücel, “ Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti' ne Yönelik Geleneksel Politikalarında Temel Yaklaşımlar ”, Türk-Yunan İlişkileri,Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara,1986, s:3.

I.Dünya Savaşı sonrasında şartları iyi değerlendiren Venizelos, İzmir’de yaşayan Hıristiyanları koruma bahanesiyle Galip Devletleri ve Amerika’yı ikna ederek, İzmir’i işgal etmiş, zulme dönüşen Yunan işgali Bursa-Afyon çizgisine kadar ulaşmıştır. Ancak bu siyaset, Kütahya-Eskişehir Savaşı’nın ardından Sakarya boylarında Misak-ı Milli önünde geri adım atmak zorunda kalmıştır (Eylül 1922) ⁷³.

e. Patrikhane ve Megali İdea

Megali İdea iki merkez etrafında gelişme ve uygulama zemini bulmuştur. Bunlardan biri Patrikhane, diğeri ise milliyetçilik hareketleridir⁷⁴.

Batılılaşma anlamında Helenizm’in karşısında, halk arasında her yerde hazır Ortodoks Kilisesi Bizans geleneğini canlı tutmaktadır. Yunanlılara göre İstanbul’da ki Patrik, bu geleneğin kaybolmayan timsalidir. Kilise tarihini yazan Yunanlı tarihçilere göre Yunan milleti, Osmanlı idaresi altındayken dahi, Patriğin idaresinde sadece dini geleneği değil aynı zamanda bağımsız millet varlığını da temsil etmiştir. Yine aynı tarihçilere göre Rum milleti bağımsızlığını hiçbir zaman kaybetmemiştir⁷⁵.

Yukarıda belirtildiği gibi, Patrikhane merkezli Megali İdea, İstanbul’un fethine kadar gerilere gitmektedir. Fatih’in, Patriği muhafaza edip ruhani yetkilerle birlikte “Millet Başı” statüsünü vermesi bu sürecin başlamasına neden oldu. Fener Patrikhanesi özellikle Balkanlardaki Hıristiyan topluluklar üzerinde dini ve kültürel açıdan etki meydana getirmiş, uzun vadede Osmanlı yönetimini içeriden ele geçirmek ve bu sayede Bizans’ı yeniden canlandırmayı amaç edinmiştir⁷⁶.

Patrikhane din perdesi altında Yunan bağımsızlığına ve Anadolu toprakları üzerinde Büyük Yunanistan’ın kurulmasına yönelik yoğun çalışmalar içerisine girmiştir. Bu bağlamda bütün dünya Ortodokslarının Türklere karşı birleşmesini sağlamak için de büyük propaganda yürütüyordu⁷⁷. Ancak İpsilanti’nin diğer Balkan milletlerini de isyana katma çabaları Romen halkının ilgisizliği sonucunda başarısız olunca

⁷³ Çaycı, Abdurrahman, age., s:5-6.

⁷⁴ Tayla, Mustafa, age., s:3.

⁷⁵ İnalçık, Halil, agm., s:10.

⁷⁶ Tayla, Mustafa, age., s:4.

⁷⁷ Şahin, Süreyya, age., s:39.

Patrikhane'nin temsil ettiği akım geri plana düştü. Yine de Patrikhane hiçbir zaman Bizans'ı yeniden diriltme hayalinden vazgeçmemiřtir⁷⁸.

⁷⁸ Tayla, Mustafa, age., s:4.

İKİNCİ BÖLÜM
RUMLARA TANZİMAT'TAN SONRA VERİLEN HAKLAR VE
AYRICALIKLAR
A.TANZİMAT'TAN SONRA EĞİTİM ALANINDA YAPILAN YENİLİKLER
a. Eğitim Kurumlarının Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda mektep ve medreseler, Müslümanlar için geleneksel eğitimin verildiği kurumları oluşturmaktaydı. Medreseler, din, tıp, fen ve hukuk alanlarında eğitim almak isteyenlere, mektepler ise daha ziyade saray, hükümet ve askerlik sahalarında görev yapacak kişilerin eğitimi için tahsis edilmiştir⁷⁹.

Mektepler içinde en önemlisi I.Murat zamanında kurulan Enderun Mektebi'dir. Devlet teşkilatında hizmet edecek kişilerin yetiştirildiği bu mektep, Tanzimat dönemine kadar önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Medreseler ise, devletin kuruluşundan itibaren sivil halk ve ilmiye sınıfının yetiştirilmesi için devletin her bir yanında yaygınlaşmış bir eğitim kurumudur. Diğer yandan cami, mescit, tekke, dergah ve kütüphaneler de halkın eğitilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir⁸⁰.

Osmanlı yönetimi, medrese ve mekteplerin dışında kalan eğitim kurumlarının idaresiyle ilgilenmemiş, bunların idaresini vakıflara ve mahalli idarelere bırakmıştı. III.Selim ve II. Mahmut dönemlerinde çeşitli askeri okullar açıldı. Ancak bu okulların tümü sadece Müslümanlara tahsis edilmişti. Gayrimüslimler, Tanzimat'ın ilanına kadar çocuklarını sadece kendi cemaatlerinin idaresi altında olan okullara gönderme hakkına sahiptiler.

Osmanlı İmparatorluğu, bir çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da gayrimüslimlere büyük serbestlikler tanımıştı. İlk başlarda devlet eğitimi, din ve mezhep ayrıcalıklarının bir parçası olarak görmüştü. Gayrimüslimler nasıl mabetlerini kendileri idare ediyorsa, eğitim kurumlarını da yine kendileri idare etmeliydiler. Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan her cemaatin kilise ve havra gibi

⁷⁹ Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s:167.

⁸⁰ age., s:168.

mabetlerinin yanı sıra, bunlara bağlı birer mektepleri vardı. Eğitimin ilk aşamasında yer alan mektepler mahalli idareler tarafından, orta dereceli mekteplerle öğretmen yetiştiren okullar ise millet teşkilatları tarafından idare edilmekteydi⁸¹.

b. Gayrimüslimlerin Devlet Okullarına Kabul Edilmesi

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, eğitim hususunda herhangi bir hüküm içermemekle birlikte, devlet yapısı ve hukuk anlayışı içerisinde meydana gelen değişikliklerden dolayı, eğitim konusunda da bazı reformların gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır⁸².

Tanzimat'ın ilanından sonra Gayrimüslim öğrencilere kapılarını ilk olarak, 1841 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye okulu açmıştır. Bir askeri okul olan Tıbbiye'de 1839 yılında eğitime başlayan okulun müdürü Avusturyalı Profesör Bernard'dır⁸³. Gayrimüslimler ilk başta dini taassuplarından dolayı çocuklarını bu okula göndermek istemediler. Özellikle de Yahudiler, Müslüman ve gayrimüslim çocukların aynı yemekleri yemelerine dahi karşı çıktılar. 1846 yılında sadece Yahudi öğrencilerin işleriyle ilgilenecek bir Musevi kalfa ile aşçı temin edilerek bu sorun oradan kaldırılmıştır⁸⁴. Tıbbiye mektebinde öğretim dili Fransızca idi. Osmanlı tebaası öğretmenler derslere giriyordu. Tabiplerin toplumsal statüsünü ve ekonomik kazanımlarını dikkate alan Rumlar ve diğer azınlıklar bu okula çok ilgi gösterdiler.

Tıbbiye Mektebinin ardından, yeni kurulan teknik ve mesleki okullar da azınlık çocukları okullarına kabul etmişlerdir. 1844 yılında Rumlar Heybeliada'da bir Ortodoks İlahiyat Okulu kurdular. Patrikhane burada Ortodoks dinsel anlayışına ve Yunan Megali İdea siyasetine bağnaz şekilde kendini veren papazlar yetiştirdi. İmparatorluğun en uç köşelerine giden bu papazlar yüzyıllarca Türkçe'den başka dil

⁸¹ Atuf, Nafi, **Türkiye Maarif Tarihi**, I.Kitap, Ankara, 1930, s:145.

⁸² Eryılmaz, Bilal, age., s:170.

⁸³ Unat, Faik Reşit, **Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB Yay. Ankara,1964, s:2.

⁸⁴ Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, Cilt I, İstanbul, 1977, s: 754.

bilmeyen Rumlara Yunanca'yı ve eski Ortodoks söylemlerini yayararak, toplumsal yabancılığa zemin hazırladılar⁸⁵.

Azınlıklar bu süreçte Avrupa'da da eğitim yapma imkanı buluyorlardı. Osmanlı yönetimi, devlet, milliyet ve din ayrımı yapmıyordu. Böylece Avrupa'da okuma olanağı bulan Rumlar dönünce devletin merkez ve taşra teşkilatında önemli görevlere atanıyorlardı⁸⁶.

c. Eğitimde Misyonerlik Faaliyetleri

Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan misyonerlik faaliyetleri, azınlıklar üzerinde etkili oldu. Misyon ve misyoner sözcükleri bu süreç için Hıristiyanların kendi din ve mezheplerine insan kazandırmak için giriştikleri faaliyeti ifade ediyor. Bu bağlamda açılan kurumlara misyon, buralarda çalışan özel eğitilmiş kişilere de misyoner deniyordu. Misyonerler hemen faaliyete başlamazlardı. Kendilerini kabul ettirene kadar sessiz kalırlar, sonra dini telkine başlarlardı. Kıyafet ve görünümelerini değiştirerek kendilerini toplumdan soyutlamıyorlardı⁸⁷.

Misyonerlere göre amaca ulaşmak için her yol ve her meslek kullanılabilirdi. Kendilerini İncil'in bir neferi olarak görerek güçlü bir Hıristiyan topluluğu oluşturmayı amaçlıyorlardı. Bu noktada okul açmak önemli bir araçtı. Ayrıca, matbaalar kurarak burada başta dini eserler başta olmak üzere, Rumca, Ermenice ve Fransızca olmak üzere pek çok dilde gerekli olan eserleri yayımlayarak kendilerine taban oluşturuyorlardı. Yabancı dil kursları, dispanserler, sağlık ocakları ve yetimhaneler yoluyla hem Hıristiyanlığı yayıyorlar, hem de insanları kültürler arası uyum ortamından uzaklaştırmaya çalışıyorlardı⁸⁸.

⁸⁵ Akyüz, Yahya, **Başlangıçtan 1997'ye Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997 s:152.

⁸⁶ age., s:133-134.

⁸⁷ Açıkses, Erdal, **“Osmanlı Devleti'nde ki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme”**, Osmanlı Ansiklopedisi, C:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s:192.

⁸⁸ Sezer, Ayten, **“Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”**, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C:2, Ankara, 1999, s:181-182.

Misyonerlerin oluşturduğu ortam, Rumların dini ve etnik amaçlı yıkıcı çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Amerikan misyonerlik faaliyetleri özellikle etkili olmuştur. XIX. yüzyılda ABD, Osmanlı yönetimini büyük Avrupa devletleri gibi rahatsız etmiyordu. Misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi sonucu, Osmanlı topraklarında XX. yüzyılın başlarında Amerikan tarzı eğitim görmüş, Amerikan siyasetine ve kültürüne sempati duyan bir aydın tabaka ortaya çıkmıştı⁸⁹. Ancak Amerikalıların faaliyetleri Ortodoks ruhani liderleri rahatsız ediyordu. Onları kendi etkinliklerini zayıflatan bir rakip gibi görerek Osmanlı makamlarına şikayet ediyor, kendi cemaatlerini kışkırtıyorlardı⁹⁰.

Osmanlı sahasında ilk Amerikan okulu 1822'de Beyrut'ta açıldı. Daha sonraki altmış yıl içinde Amerikan kökenli okulların sayısı dört yüzü aşmıştı. Çoğu ruhsatsız olarak çalışıyordu⁹¹. 1869 yılında çıkarılan "Maarif Nizamnamesi"nde yabancı okullar için ruhsat alma zorunluluğu getirildi. Ancak bu konuda yönetim kayıtsız kaldığından, yirmi yıl sonra ancak düzene girdi.⁹² Amerikan misyonerleri okullar yanında sağlık hizmetleri de vererek popülist bir siyaset izliyorlardı. Amaçları yerel halk içinde tutunmaktı. 1896'da bir Amerikalı misyoner "Biz Türkiye'de Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık için çalışıyoruz. Türkler bizi istemeyebilir, ama oranın sahibi onlar değildir." diyerek bir bakıma kendi misyonerlik felsefelerini açığa vurmuştur⁹³.

Osmanlı eğitim ve ortaöğretim kurumlarının sayısal azlığı ve kapasite olarak yetersizliği misyoner okullarına ilgiyi arttırıyordu. Doğal olarak Osmanlı yönetim kadrosu içinde çağdaş eğitimi algılayacak insanların fazla olmayışı ve devletin dış borçlar nedeniyle mali çıkmaza girmesi okullaşmayı engelliyordu. Bu durum ilginç bir tablo yaratmıştı. XX. yüzyıla girerken Osmanlı sahasında idadi ve sultani 69 okulda 7000 civarında öğrenci vardı. Oysa sadece Amerikan misyonerlerinin kurduğu

⁸⁹ Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s:321-322.

⁹⁰ agm., s:322.

⁹¹ agm., s:322.

⁹² agm., s:322-323.

⁹³ agm., s:325,bkz. Açıkses, Erdal, agm., s:193 vd.,Sezer, Ayten, agm., s:187-188.

400'ü aşkın okulda 20 bin öğrenci eğitim görüyordu. Toplam yabancı okullarının sayısı ise 2000'e ulaşmaktaydı⁹⁴.

Osmanlı topraklarında Avrupalı Katolik misyonerler de faaliyet içindeydi. XX.yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarındaki 500 civarındaki Fransız okulunda 60 bine yakın öğrenci vardı. Fransızlar da, misyonerliğin genel siyaseti içinde hastane ve yetimhanelere önem veriyorlardı. Bursa, İzmir, Yafa, Kudüs, Beyrut ve Şam'da Fransız eğitim ve sağlık kuruluşları vardı. İtalyanlar ve Almanlar da Katolik misyonerleri aracılığıyla bu kervana katılmışlardı. Kurtuluş Savaşı öncesi Türkiye'deki Alman misyonerleri 79 eğitimci ve 791 rahipten oluşuyordu. Ayrıca 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul , 1 ortaokul , 2 hastane ve 1 dispanserleri vardı. 1914 tarihli bir istatistik kaydına göre Osmanlı sahasındaki İngiliz misyoner cemiyetlerinin 178 okulu ve 12800 öğrencisi vardı. İngilizler kendilerine yandaş Protestan topluluğu oluşturmak için etkinlik içindeydiler. İngiliz misyonerleri bu bağlamda Asyalı Hıristiyanlar olarak nitelendirilen Nasturilere yönelik olarak çalışıyorlardı. 1896'da Nasturiler için bir erkek ve bir kız okulu ile matbaa kurdular. Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzuna karşılık etkinlik kurmak isteyen İngilizler, Dürzilerle de ilgilendiler. 1900'lerin başında İngiliz misyonları Van civarında okullar açtılar. Başlangıçta Ermeni ve Bulgarlara yönelik çalışan Protestan misyonerleri daha sonra Rum, Hıristiyan Arap, Nasturi, Süryani, Kürt ve Yahudiler üzerinde etkili oldular⁹⁵.

XIX. yüzyılda Rumlar gibi Ermeniler de okullar açarak bu okullarda Osmanlı Devleti'nin amaçladığı barış içinde yaşayan Osmanlı halkı yerine Türklere ve Müslümanlara düşmanca bakan ihtilalci fikirlere sahip insanlar yetiştiriyorlardı. Öyle bir kimliğin doğmasının birinci koşulu bağnaz dini bilgiler kazandırmak, daha da önemlisi, toplum içinde hemen herkesin iletişim kurduğu Türkçe yerine kendi dillerini öğretmektir. Ancak Rumca ve Ermenice birer kültürel zenginlik yerine yabancılaşmanın bir aracı olmaya başlamıştı. Artık insanlar kilise papazına resmi başvurular için gitmeye başlamışlardı. Ermenilerin daha 1830 yılında kendi okulları için hazırladıkları nizamnamede “öğretmenler, öğrencilerin yalnızca Ermenice

⁹⁴ Sezer, Ayten, age.,s:188.

⁹⁵ age., s:186-188.

konuşmasına ve yabancı kelime kullanmasına özel bir önem vermelidir” kaydı bulunuyordu⁹⁶.

Bu süreçte Osmanlı yönetimi azınlıkların okullarına ve programlarına hiç karışmamıştır. (Mehmet Ziya, bir Rum okulu müfettişi olarak Bursa’da onların konuğu olmuş, anılarında Rum mektepleri yerine kendisinin nasıl ağırlandığını yazacaktır.)⁹⁷ Her kilisenin yanında inşa edilen Rum mekteplerinde papazlar öğretmenlik yapıyordu. Wilhelm Ring Almanca yayımlanan ansiklopedisinde “Türk yönetimi altında bulunan Rumlar o kadar başarılı oldular ki Epir, Makedonya, Trabzon, Kayseri, Kudüs, Suriye, Filistin, Mısır gibi geniş bir sahada kendi cemaatlerinin var olduğu her yerde Rum okullarına rastlıyoruz.” demektedir⁹⁸.

Sultan II.Abdülhamit döneminde 1886’da “Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği” kuruldu. Bu kurumun devletin bütünlüğünü ve ana siyasetini sıkı sıkıya gözetecek bir yapıda olması beklenirdi. Ancak daha en başta başına Rum cemaatinden bir paşa atandı⁹⁹. Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı sürecinde başta Ermeniler olmak üzere azınlıkların devlet aleyhine yıkıcı faaliyetlerini açıkça görünce azınlık okullarına hakim olmak istedi. Azınlık ve yabancı özel okullarının daha sıkı denetlenmesini sağlamak için 1915 yılında “Mekâtib-i Hususiye Tâlimmatnâmesi” yayımlandı¹⁰⁰.

Osmanlı yöneticileri ve aydınları da bu konuda bilinçlenmiş ve üst yönetim de etkili olmaya başlamıştı. Zühtü Paşa azınlık okullarında okutulan derslerde izlenen amaçları şöyle açıklar:

- 1-Türkiye’de Protestanlığı yaymak
- 2-Zihinleri karıştırıp halkın merkezi yönetime bağlılığını sarsmak
- 3-Öteki yabancı ve özellikle Fransız okullarının kültürel etkisi ile mücadele etmek, bu etkiyi silip kendi etkilerini ön plana çıkarmak.

⁹⁶ Akyüz, Yahya, age, s:88.

⁹⁷ Ayrıntı için bkz.,Mahmudiye Rüşdiyesi Coğrafya Muallimi Mehmet Ziya, **Bursa’dan Konya’ya Seyahat**, Vatan Matbaası, İstanbul, 1328.

⁹⁸ Ergin, Osman, age, s:602, Şahin, Süreyya, age., s:29.

⁹⁹ Koçer, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1992, s:126.

¹⁰⁰ Ayrıntı için bkz. Koçer, Hasan Ali, age., s:206-208.

Bu okulların öğrencilerinin çoğu Türk ve Müslüman ailelerin çocukları idi¹⁰¹.

Anadolu Genel Islahat Müfettişi Şakir Paşa Anadolu'da yabancı okulların zararlı eylemlerini çok iyi gözlemlemiş ve bunları raporunda yazmıştır. Bunların zararlarına ve azınlıkların da okulları kanalıyla ülkenin ticaret ve sanayisini tümüyle ellerine geçirme tehlikesine karşı Şakir Paşa, ya bu okulların kapatılmasını veya hükümetçe sıkı bir denetime tabi tutulmalarını tavsiye ediyor¹⁰².

Ünlü Osmanlı devlet adamı Cevdet Paşa'da Rumların kendi okullarına yönelik bu çabalarını şu biçimde değerlendirmiştir: Rumlar, Osmanlı ülkesinde kendilerine özgü bir alemde yaşarlardı. Tüm tebaaya resmi dili öğretmek onları Osmanlı edebiyatı ve İslam adetlerine alıştıırıp Türklere alıştıırmak; bu şekilde devlete bağılılıklarını güçlendirmek gerekirken devlet adamlarımızın bu konuda hata ve kayıt gösterdikleri inkar edilemez¹⁰³.

Ankara'da açılan TBMM'de aynı sorun şöyle dile getirilmiştir: Karesi mebusu Vehbi Bey “İbret gözüyle görebileceğimiz gibi, bir kazada yüz gayrimüslim hanesi varsa 1500-2000 hatta 10000 Müslüman hanesi bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin çocuk yuvası, ilkokulu, orta okulu, buralarda görevli yüksek öğrenim yapmış öğretmenleri vardır.Oysa 60-70 bin kişilik kent Müslüman nüfusunun doğru dürüst bir okulu yoktur” diyordu¹⁰⁴.

Azınlıkların bağımsız eğitim kurumları oluşturmasında 1856 Islahat Fermanı'nın büyük katkısı vardır. 1866 yılında bir nota veren Fransız hükümeti, azınlık okulları için yardım ödeneğı ayrılmasını, taşrada onlar için ilk ve orta eğitim kurumlarının açılmasını ve öğretmen yetiştirilmesini istemiştir. Bu süreçte rüştiye sayısı giderek artarak azınlıklarda giderek kabul edilmeye başlandı¹⁰⁵.

¹⁰¹ Akyüz, Yahya, s:210.

¹⁰² age., s:212.

¹⁰³ age., s:87.

¹⁰⁴ Sakaoğlu, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s:15.

¹⁰⁵ age., s:74.

d. Azınlık ve Yabancı Okullara İlişkin Hukuki Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin güçlü devirlerinde idaresi altına giren milletlerin inanç, din ve eğitimlerinde bir lütuf şeklinde geniş imkanlar tanıdığını, fakat sonra da gerileme devirlerinde bu lütufların kendi egemenliği aleyhinde kullanıldığını, bundan sonra da 1839 Tanzimat Fermanı'nın, 1854 Gülhane Hattı Hümayunu'nun azınlıklara hem "Askeri ve mülki devlet mekteplerine girebilmek, hem de bazı kayıtlarla" yolunun açık tutulduğu anlatılmak istendiğini görüyoruz. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 3,18, 33, 42. maddeleriyle azınlıkların belli şartlar altında özel okullar açabilmelerine veya Müslüman çocuklarıyla aynı okullarda öğretim yapmalarına imkan verilmişti.

1876 Kanun-i Esasi'nin 15. ve 16. maddelerinde de devlet kontrolü altında özel eğitim imkanı tanınarak, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan cemaatleri, Osmanlılık kimliği altında toplamak istiyordu.

Ancak bütün bu iyi niyetlere, bu birleştirici hükümlere rağmen, Müslüman olmayan cemaatleri hatta Müslüman olup Türk olmayan cemaatleri bir Osmanlılık birliği altında toplamak mümkün olmamış, ayrılıklar devam ettikçe bir taraftan kendilerine açık tutulan devlet okullarına devam etmişler, diğer taraftan da kendilerine mahsus okulları yaşatmışlardı.

Böylece Meşrutiyet'e girerken azınlık ve yabancıların kendilerine mahsus okulları vardı. Bu okullar her türlü denetleme ve teftiştan uzak olarak öğrenim yapmakta idiler. Türk topraklarında yaşamalarına rağmen ekalliyet okulları, Tanzimat'tan evvelki kendi benliklerini muhafaza ile pürüzlü bir problem olma hallerine devam ediyorlardı.

1908 inkılabından sonra bu önemli davayı Maarif Nezareti ele aldı. Bilhassa okulların teftiş ve programlarını tanzim etmek, öğretmenlerini tayin etmek, Türkçe derslerinin mecburi olması gibi önemli meselelerde Maarif Nezareti'nin isteklerini kabule yanaşmadılar. Osmanlı Devleti'nin kendi okullarına müdahalesine asla taraftar olmadılar¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Koçer, Hasan Ali, s:209.

Girişilmiş teşebbüsleri Patrikhane veya sefarethaneler kanalıyla baltaladılar. Mesela, Emrullah Efendi tarafından hazırlanan 215. maddesinde cemaat okullarına yer veren Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısının çıkmamasının sebeplerinden biri de azınlık ve yabancıların eğitim problemi meselesinde Patrikhane ve sefarethanelerin yaptığı baskıdır.

Yerli gayrimüslimlerin açtığı okulların bazılarında dahi maarif müfettişlerini okula sokmamak derecesinde bir direnme görülüyordu. Mecliste, Rum mebuslar, Kanun-ı Esasiye, yabancı ve azınlık okullarında eski durumlarının korunabileceğine dair madde koymaya gayret sarfediyorlardı.

Mebuslar, Mecliste kendi okullarının Osmanlı Hükümeti tarafından teftişine izin vermeyeceklerini, Patrikhanenin Hükümete karşı sorumlu olduğunu, fakat, “Tarihi, hukukumuzu her şeye ve herkese karşı müdafaa edeceğiz” diye haykırıyorlardı¹⁰⁷.

1914’de Cihan Harbi patlayınca sıkıyönetim ilan edilmiş, askeri bir idare kurulmuş, Rumeli’nin elden çıkmasından sonra Rumların ve Bulgarların çoğu Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Doğu’daki ve Anadolu’daki Ermeniler de memleketten uzaklaştırılmış ve İstanbul ile ötede beride bulunan azınlıklar ise bu durum karşısında seslerini çıkaramaz olmuşlardı. Yine bu sırada Kapitülasyonlar da kaldırılmıştı. Bu suretle artık özel okullar da kesin şeklini almıştı. Nihayet 1331(1915) tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi yayımlandı. Bu talimatnamenin 6.maddesinde “Türkçe’den gayri lisanla icra-i tedrisat olunan mekatib-i hususiyede Türkçe’nin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak ve Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecbur tutulmuştur”. Böylece azınlık okullarında devletin gözetimi bir dereceye kadar sağlanmış oluyordu.

Fakat savaştan yenilmiş olarak çıkınca işgal orduları İstanbul’a girdi. Azınlık ve yabancı okulları bu sefer işi eskisinden daha fazla ileri götürdüler. Mütareke devam ettiği sürece ve İstanbul’dan işgal kalkana kadar, bilhassa Lozan Muahedesi’ne kadar bu hal devam etmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁷ age., s:210.

¹⁰⁸ age, s:210-211.

e. Rum Okulları

Rumların fetihten önce ve sonra bazı sıbyan mektepleri vardı. Kiliselere bitişik olan bu kurumlarda papazlar, temelde dini bir eğitim ve öğretim yaparlardı¹⁰⁹.

Anadolu'da Rum Ortodoks cemaati iki ayrı patrikhane tarafından denetleniyordu. Batı ve Orta Anadolu ile Karadeniz Bölgesi, İstanbul Ekümenik Patrikhanesi tarafından denetlenirken; Adana ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşayan Rumlardan , Antalya Rum Ortodoks Patrikhanesi sorumluydu. Anadolu Rum cemaati, dil açısından bir bütünlük arz ediyordu. Karadeniz ve Ege yörelerinde birbirinden farklı Rum şiveleri konuşulmaktaydı. Diğer bölgelerde ise genellikle, kelime hazinesini ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerden oluşturduğu Rum ağızları, yahut doğrudan Türkçe ve Ermenice konuşuluyordu. Bütün bunlara paralel olarak Anadolu Rumları arasında okullaşma, Batı Anadolu ve Karadeniz yörelerinde 19. yüzyılın öncesinde gelişme göstermeye başlamış; diğer yörelerde ise Rum eğitimi 19. yüzyılın sonlarına doğru, İstanbul ve Atina'da faaliyet gösteren kültür derneklerinin verdiği yoğun destekle sağlanmıştı¹¹⁰.

İstanbul'da fetihten önce kurulmuş bulunan Fener Rum Mektebi (ya da Patrikhane mektebi) adında yüksek düzeyde bir okul, Osmanlı döneminde de gelişerek faaliyet gösterdi. Burada Yunan dili, felsefe, ilahiyat, tıp, riyaziyat, fiziki bilimler okutuluyordu. Burası, Rum aleminin bir akademisi , beyni idi. Mezunları öğretmen, patrik, Eflak-Boğdan voyvodası, Osmanlı Devleti'nin büyük tercümanları vs. olarak atanıyordu. 1700'lerin sonlarına doğru okulun öğretmenlerinin Yunan Dilinin Hazinesi başlıklı önemli bir sözlük hazırlamaya girişmeleri, Rumların benliklerinin ve varlıklarının korunmasında dilin önemini çok iyi anladıklarını gösterir.

¹⁰⁹ Akyüz, Yahya, s:87.

¹¹⁰ Clogg, Richard, **“The Millets as Agents of Change in the Nineteenth Century Otoman Empire”**, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes& Meier Publishers, USA,1982, s:198-199.

İstanbul'da ayrıca, 1805-1820 tarihleri arasında faaliyet gösteren Kuruçeşme Rum Üniversitesi adında, dil-edebiyat, hendese-riyaziyat, tıp öğretimi yapan, kısmen laik nitelikte bir okul vardı¹¹¹.

II.Abdülhamit devrinde Rumlar gayet serbest bir şekilde kontrolsüz tedrisatta bulunurlar; hatta Padişaha bile kafa tutarlardı. Türkiye'deki Rum okullarından Yunan okullarında okunan kitaplar aynen tedris edilir ve devletin resmi dili olan Türkçe'ye asla yer verilmezdi.

Kurtuluş Savaşı döneminde Yunanlılar, işgal ettikleri bölgelerde eğitim faaliyetine devam eden okullardan bazılarını 1921-1922 ders yılında kapatmışlar, eğitime devam eden okulların programlarında yer alan Tarih dersinde değişiklik yapmışlardır. Malumât-ı Vataniye dersine kaldırmışlar, diğer yandan her dereceden okulun müfredatına Yunanca dersi ekleyip, bu dersten sınıf geçme zorunluluğu getirmişlerdir.¹¹²

1919 yılının Şubat ayında Paris gazetelerine demeç veren Venizelos, sadece Aydın ve Bursa'da 652 Rum okulu ve 91.548 öğrenci bulunduğunu iddia etmektedir. O yıllarda Yunanlılar Anadolu'daki tüm okulların sayısını 2.228, öğrenci sayısını 187.577, öğretmen sayısını da 4.930 olarak göstermişlerdir. Bu rakamlar şüphesiz, Anadolu'daki Yunan kültür ve etkisinin önemine Avrupa kamuoyunu inandırmak gayesiyle abartılmış sayılardır. Bu şekilde Rum ve Yunanlılar, Türklerin kendilerine tanımış olduğu eğitim ve öğretim hakkını Türklere karşı propaganda amacıyla kullanmışlardır.¹¹³

Müslüman olmayan halk, Gülhane Hattı'ndan beri kazanmış olduğu siyasi haklarına sahip olmaya devam etmiştir. II.Abdülhamit devrinde sarayın hizmetinde Bab-ı Ali'nin çeşitli dairelerinde, valiliklerde, elçiliklerde, Rum, Yahudi ve Ermenilerin kullanıldığı görülmektedir¹¹⁴.

¹¹¹ age., s:88.

¹¹² Akyüz, Yahya, age., s:278.

¹¹³ age., s:280.

¹¹⁴ Koçer, Hasan Ali, age., s:158.

B.TANZİMAT'TAN SONRA İDARİ ALANDA YAPILANMA

a.Tanzimat Fermanının İdari Alanda Getirdiği Yenilikler

Tanzimat Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere dinsel bağlamda haklar getirdi. Bunlar arasında belki de Rumları etkileyen, en önemlisi kilise yapımının çoğalmasdır. Ayrıca Rum mektepleri artmaya başlamış, yetimhanelerin inşasına izin verilmişti. Böylece Rumlar daha önce genelde aile hukukları ile ilgili işlerini gördükleri ve ibadetleri sırasında yortu, paskalya gibi özel günlerinde dayanışma içine girdikleri kilisenin yanında okullar ve yetimhaneler yoluyla daha kuvvetli bir kimlik duygusu kazanacak ortama sahip olmaya başladılar. Bu boyut daha sonra 1877 Mebusan ve Ayan Meclislerinde statü kazanmalarını sağladığı gibi vilayet yönetimlerinde görev almalarını vilayet ve liva meclislerinde istişare görevi ve Vilayet-i Temyiz divanlarında karar sahibi üyeler olarak yönetime katılmalarına yol açmıştır¹¹⁵.

Tanzimat sürecinde Osmanlı yönetiminin Ortodokslara yönelik düzenlemeleri, Rusya'nın Ortodoksları koruma bahanesi ile yaptığı müdahaleleri önledi. Osmanlı yönetimi dahildeki hukuki düzenlemeleri Avrupa'nın (ve doğal olarak Rusya'nın) azınlık hakları konusundaki müdahalelerini önlemek için kullandılar¹¹⁶.

Tanzimat sürecinde klasik Osmanlı düzeyindeki cemaat tipi örgütlenme artık vilayetlerdeki yeni kurumlarla daha modern bir yapıya kavuştu. Cemaat tipi örgütlenme ortadan kalkmadı ama gerilemeye başladı. Rumlar artık daha çok ekonomik ve siyasal dayanışma için bir araya gelmeye başladılar¹¹⁷.

Osmanlı yönetiminin bu açılımı başlangıçta Hıristiyan ruhban sınıfı tarafından hoş karşılanmadı. Hıristiyan vakıflar vergiye tabi tutulmuş, gelir kaynakları sınırlandırılmıştı. Toplumun devletle ilişkilerinde başka temsilciler görülüyordu¹¹⁸.

¹¹⁵ Ortaylı, İlber, “**Tanzimat Döneminde Tenassur ve Din Değiştirme Olayları**”, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s:313.

¹¹⁶ Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s:100-101.

¹¹⁷ age, s:97.

¹¹⁸ Oğuzoğlu, Yusuf, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayınevi, İstanbul, 2000, s:80-81.

Ancak bu yeni sürecin Rum ruhban sınıfına getirdiği önemli bir hak vardı. Dini reisler ve Rum milletinin temsilcileri (kocabaşları¹¹⁹) meclislere resmen üye oldular¹²⁰.

Tanzimat'ın ilanı İmparatorluğun her tarafında geniş yankı meydana getirdi. Osmanlı toplumunun her kesimi reformları kendi açılarından yorumladı. Müslüman halk genellikle gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklardan hoşlanmamıştı. Balkanlarda yaşayan gayrimüslim reaya büyük ümitlere kapılarak her tarafta sabırsızlık içinde kaynaşmaya başladılar¹²¹.

O sırada durumu gözüyle gören C.Hamlin, izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: “Hıristiyan tebaa Fermana yeni bir çağın başlangıcı gözüyle baktılar. Bu, İngiliz siyasetinin bir zaferi idi. Gülhane Hattı'nın gerçek değerini, halk arasında meydana getirdiği etkide aramalıdır...Tanzimat Fermanı reaya hakları için mücadele etme cesaretini verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu...Ulemanın sivil sahada otoritesini azalttı ve artık geri dönülmesi imkansız bir cereyan meydana getirdi...Reaya arasında tesirine gelince, mesela Filibe`de angaryanın kaldırılacağı haberi büyük heyecan doğurdu. Reaya, önderlerinin teşvikiyle, hürriyetlerini istediler. Fakat toprak sahipleri buna şiddetle karşı koydular...Gülhane Hattı bilhassa Bulgaristan`da ve Makedonya`da Bulgar reaya arasında milli hisleri kamçıladi.”

Halil İnalçık'a göre Gülhane Hattı ölü bir vesika olarak kalmamış, İmparatorluk içinde geniş ölçüde hareketlere yol açmış, geleneksel ve sosyal yapıda derin sarsıntılar doğurmuştur¹²².

¹¹⁹ Kocabaşların Müslümanlar yanında geniş idari yetkilere sahip meclislere resmen üye olması önemli bir idari reformdu. Bunu Tanzimat'ın devlet içinde müslim-gayr-i müslim tebaa arasında eşitlik politikasının getirdiği bir yenilik olarak kabul etmek lazımdır. Ayrıntı için bkz., İnalçık Halil, **Osmanlı Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yayınevi, İstanbul, 1993, s::370.

¹²⁰ Oğuzoğlu, Yusuf, age., s:81,bkz. İnalçık Halil, age. s:369.

¹²¹ İnalçık, Halil, age., s:361-362.

¹²² age.,s:362.

Tanzimat Fermanı'nın dördüncü kısmı Hıristiyanlarla ilgiliydi. Bu bölümde yeni kanunların dayanacağı ilkeler belirtilmiştir. Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliği esas alınacaktı. Ayrıca vergi ve askerlik konusu da yeni düzenleme içine sokuldu¹²³.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra uygulamaya yönelik düzenlemeler gerçekleşti. Önce yeni bir ceza kanunu yapıldı. Memur suçlarına ait yeni bir idare kanunu yürürlüğe girdi. Vergi toplama yöntemleri değiştirildi. En yaygın vergi olan tarımsal ürünlerden alınan aşar üçüncü kişiler tarafından değil doğrudan maliye memurları tarafından toplanmaya başlandı. Bu arada Hıristiyanlardan alınan cizye, patrikhaneler vasıtasıyla toplanmaya başladı. Bu konuda alt yapı kurulamadığı için sistem hemen işlemedi. Vergi işleri için defterdarlıklar kurulmuştu. Vergilerin tahakkukunda ve toplanmasında belediye ve vilayet meclislerine bazı yetkiler tanındı. Tanzimat düzenlemelerine göre Hıristiyanlar da askere alınacaktı. Fakat bu gerçekleşmedi. Hıristiyanlar başlangıçtan beri askerlik yapmıyordu. Bu yerleşik uygulama yüzünden onların askere alınması durduruldu. Böylece Müslüman-Hıristiyan eşitliği en baştan gerçekleşmedi. Yeni Tanzimat düzeni, yeni bir idari bölünüm getirdi. Memleket eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar da köyleri de içine alan nahiyeleri içine aldı. Eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kuruldu. Bu meclislerde Müslüman ve Hıristiyan halk, nüfusları oranında temsil ediliyordu¹²⁴.

Tanzimat düzeni gayrimüslimleri yönetim karşısında eskiye göre daha çok temsil edici bir duruma getirmişti. Ancak Yunanistan ve büyük devletler yine de müdahale edici bir tavır aldılar. Bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın Megali İdea'ya yönelik devlet politikası, Osmanlı tebaası olan Rumların yeni düzenden hoşlanmamasını istiyordu. Rumlar daha önce en ayrıcalıklı azınlık durumunda idiler. Özellikle Fenerli Rumlar gerek dış işlerinde gerekse divanda tercümanlık yaparlardı. Eflak ve Boğdan beyleri Fenerli Rumlardan atanırdı. Bu ayrıcalıklı durumlarının kaybolmasından korkuyorlardı. Hatt-ı Hümayun okunup kırmızı atlastan bir keseye

¹²³ Armaoğlu, Fahir, age., s:220. Fermanda bu konuda “tebay-ı saltanat-ı seniyyemizden olan ahali-i İslam ve millet-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilaistisna mahzar olmak üzere” deniyordu.

¹²⁴ Lewis, Bernard, “**Tanzimat ve Sosyal Eşitlik**”, Çeviren: Mine Yazıcı, Belleten Dergisi, Cilt: LXII, Sayı:234, TTK, Ankara, 1998, s:52, Armaoğlu, Fahir, age., s:221-222.

konunca, orada hazır bulunan Rum patriği “İnşallah bu keseden bir daha çıkmaz” demişti.¹²⁵ Fener Patrikhanesi, yeni idari düzenlemeler sonucu Osmanlı Avrupa’sında yaşayan Ortodoks halkın büyük çoğunluğu üzerindeki ruhani, mali, hukuki egemenliğini kaybetmeye başlamıştı¹²⁶.

Tanzimat döneminde, 1840 yılında kısmen Fransa mevzuatından çevrilen bir ceza kanunu kabul edildi. Hıristiyan uyrukların kanun önünde eşitliğini sağlayan yeni mevzuat bir bakıma keyfi yönetimin geçersizliği anlamına geliyordu¹²⁷. Hem Müslümanları hem de Hıristiyanları ilgilendiren davalar için karma mahkemeler kurulması, kadınlara mahsus yargı alanının daraltılması anlamına geliyordu. Medreselerin yanı sıra azınlık okullarının açılması da yeni bir durumdu¹²⁸.

Tanzimat Fermanı’nda açıklanan bir başka husus ta mülkiyetin (servetin) güvence altına alınmasıydı. İngiliz konsolos yardımcısı Suter, İzmir yöresine yaptığı seyahatten sonra 5 Ocak 1840’da şunları kaydetti. “Tanzimat’ın getirdiği mülkiyet güvencesi sonucu toprak alım satımları yapılıyor, bu hareketlilik tarımın gelişmesine katkı sağlıyor.” Bu olay aslında Rumların arazi spekülasyonuna katılmaları demektir. Rumlar Yunanistan’a oranla daha elverişli şartlar doğduğundan Yunanistan’dan Anadolu’ya yerleşmeye geliyorlardı¹²⁹.

Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle azınlıklara yönelik ıslahat hareketlerinin gelişimi izlendiğinde her aşamada ekonomik sömürgeleşmenin derinleştiği görülür. 1839 Fermanı, 1838 Ticaret Antlaşması’ndan sonra çıkmıştı. 1854 yılındaki ilk borçlanmanın ardından 1856 Islahat Fermanı ilan edildi. Dış borçların ödenemeyeceğine ilişkin 1875 yılında ilan edilen “iflas” ardından 1878 Berlin Antlaşması yapıldı. Ekonomik bağımlılığa doğru atılan her adım, Avrupalı büyük devletlerin reform görüntüsü altındaki vesayetini derinleştirmiştir. Bu olay aynı zamanda bu devletlerin kendi uyruklarıyla Rum ve Ermeni simsarlarla geniş bir hareket serbestisi kazandırdı. Bu yeni statü ise adli konulara kadar dış müdahale

¹²⁵ Armaoğlu, Fahir, age, s:225.

¹²⁶ Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s:117.

¹²⁷ Lewis, Bernard, agm., s:53.

¹²⁸ agm., s:53-54.

¹²⁹ agm., s:51.

zemini yaratıyordu. Tüm bunlar yenileşme-reform görüntüsü altında Osmanlı Devleti'ni daha zayıf, daha dışa bağımlı, hale getirmek anlamına geliyordu¹³⁰.

b.İslahat Fermanı'nın Rumlara Getirdiği Yeni Açılım

Osmanlı yönetimi Paris Görüşmeleri'ne daha önce Tanzimat Fermanı'nda vurgulanan ilkeleri bu kez azınlık ve yabancılara uzun atıflar yaparak genişletilen İslahat Fermanı ile gitti. Antlaşmanın 9.maddesi padişahın “kavmiyet ve diyanet ayırmayarak Hıristiyan halkın da haklarını teyit eden bir ferman yayımladığı belirtiliyor ve imzacı tarafların bunun önemini belirttiklerini” vurguluyordu¹³¹. Ancak Avrupa'nın bu yeni siyaseti Osmanlı Devleti ve Polonya gibi sahalarda daha önceleri çoğunlukla arasında hiçbir sorun çıkmayan azınlıkları yeni ümitlere sevk ederek onların buldukları düzene karşı tavır almalarına yol açtı. Onlar Avrupa uyumu ülkelerinin kışkırtmalarına kapılarak ayaklandılar ve sonuçta çok insan öldü¹³². Ulus bilinci aşıl原因 azınlıklar çoğu kez yüzüstü bırakıldılar¹³³.

İslahat Fermanı, tüm inanç sahiplerinin eğitim fırsatı, devlet görevlerine atanma, adaletin uygulanması, vergilendirme, askerlik görevi gibi konularda eşit muameleyle tabi tutulacaklarını vaat ediyordu. “Dini, dili, ırkı dolayısıyla imparatorluğumun herhangi bir sınıftan tebaasının, diğer bir sınıfa göre aşağı görülmesine yol açacak her ayırım ve isimlendirme yasaklandıdır. İster devlet görevlisi olsun, ister başka bir birey olsun, herhangi bir incitici veya aşağılayıcı bir terim kullanan herkese karşı kanuni işlem uygulanacaktı. Eşitlik adına isim (ünvan) kullanmak bile yasaklanmıştır.”¹³⁴

1856 İslahat Fermanı ile hızlanan bu “milletlere” haklar verme süreci kesintisiz devam etti. 1868'de tüm inanç sahiplerini “aynı vatanın çocukları” olarak anan bir konuşmasıyla Şuray-ı Devlet açıldı. Bu eğilim, Aralık 1876'da Osmanlı ilk

¹³⁰ age.s:50.

¹³¹ Oran, Baskın, **Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s:53

¹³² age.,s:56.

¹³³ İslahat Fermanı ve dış siyasi gelişmeler için bkz. Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s:114-115.

¹³⁴ Davison, Roderic H., “19. Yüzyılda Hıristiyan Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumu”, Çeviren:Durdu Mehmet Burak, Belleten, s:232-233, Lewis, Bernard, agm., s:584-585.

yazılı anayasasının resmen ilanıyla doruk noktasına ulaştı. Monarşiye sınırlar getirdi ve imparatorluğun tüm tebaası “Hangi dinden ve hangi inançtan olursa olsun, Osmanlı” sayılacaktı. Ayrıca, Anayasa “Dinine göre ayırım olmaksızın ...kanun önünde tün Osmanlıların eşit” olduğunu ilan etti¹³⁵.

Islahat Fermanı askerlik hizmeti konusunda eşitlik vaat etmişti. Gerçekte gayrimüslimler eski cizyelerini askerlik hizmetinden bağışıklık bedeli olarak ödemeye devam ettiler. Olan Müslüman-Türk ahaliye oldu. Bütün yük onların sırtına bindi. “İmparatorluk ahalisinden her Müslüman yedi yıl askerlik yapmak zorundadır. Hıristiyan uyukların askere alınması konusunda sık sık karar çıkmasına rağmen hiçbir zaman gerek olmadı. Avrupa ve Asya Türkiye’sinin dağlık bölgelerinde yaşayan ahali de askerlik görevinden sürekli olarak kaçmaktadır. Askere alınanlar sadece Anadolu ovalarında oturan köylülerdir. Ülkenin hiçbir yerinde insan hak ve hukukunu koruyan kurumlar işler halde değildir ve istediğini askere alıp istediğini bu hizmetten bağışık tutmak devlet görevlisinin elindedir. Tabii ki askerlikten yakasını sıyıranlar, bu görevliye bol para yedirenler olmaktadır. O zaman da yoksul Müslüman halk askere alınmakta, nizami sürenin iki hatta üç katı kadar bir zaman silah altında kalmakta ve hata terhis edildikten sonra başkalarına parayla satılan bağışıklıkların ordu saflarında meydana getirdiği boşluğu doldurmak gibi bir durum hasıl olursa yeniden askere çağrılmaktadır¹³⁶.

Sayım istatistikleri, askerlik yaşına gelmiş üç milyon gayrimüslim erkek bulunduğunu göstermektedir. Kendilerinden alınan askerlik muafiyeti vergisi 1877 senesine kadar temsilciler tarafından toplanıyordu. Ancak millet liderlerinin bu vergi gerekçesiyle kendi milletlerine baskı ve devlet aleyhinde yolsuzluk yaptıkları iddiaları üzerine 1877’de kaza düzeyinde özel komisyonlar kuruldu¹³⁷.

¹³⁵ Davison, Roderic H., agm., s:233.

¹³⁶ Yerasimos, Stefanos, Yerasimos, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s:127-128, Shaw, Stanford- Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1808-1975)**, II.Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1983, s:135-136.

¹³⁷ Meşrutiyetten sonra (1909) din ve millet ayırımı yarılmaksızın askerlik tüm tebaa için bir yükümlülük haline getirildi., askerlik vergileri kaldırıldı. Shaw, Stanford, age., s:135-136.

1856'dan sonra ülkenin birçok yerinde kiliseler, gayrimüslim cemaat okulları sayısı arttı. Ama bu okullarda Türkçe'nin de mecburen okutulduğunu ve bazı halde gayrimüslimlerin okullarında Türkçe'nin, Müslüman okullarından daha iyi öğretildiği de bir gerçektir¹³⁸. Islahat Fermanı, Avrupa'nın müdahalesini önlemek için iç siyaset ve hukuk mevzuatındaki değişikliklerin hızlandırılmasını öngörüyordu. Aslında Osmanlı bürokrasisi Tanzimat Fermanı'nın tersine, böyle bir değişikliğe belki hemen girişmek niyetinde değildi. Bütün bunlara rağmen Islahat Fermanı'ndan gayrimüslim tebaa memnun olmadı; Tanzimat Fermanı'nın getirdiği haklarla da memnun olmamışlardı. Tanzimat ve Islahat Fermanları, bir bakıma azınlıkların ulusal ve toplumsal tepkilerini hızlandırdı¹³⁹.

Hatt'ın ilanından üç yıl sonra Rus tahrikatı karşısında muhafazakar yeni hükümet dahi, valilere gönderdiği bir genelgede bu siyaseti tasdik ederek “icra-i adalet ve celb-i kulub-i tebaa ve raiyetle idare-i hükümet olunması...reayanın mümkün mertebe hoş tutup elden geldiği ve şer-i şerifin mesağ olduğu derece her sınıf tebaa-i devlet-i aliyyenin hukuk-i nefsiyye ve maliye ve ırziyyelerinden dolayı hüsn-i himayet ve siyanet “olunmalarını bildiriyordu¹⁴⁰.

Batı milli devletlerinde eşitlik ilkesi sosyal sınıfların, vatandaşların eşitliği yönünde gelişirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu ilkeye bağlı kavimlerin, gayrimüslimlerle eşitliği şeklinde kendini göstermekte idi ve hiç şüphesiz yine kaynağını Batı'dan almakta idi.

Tanzimatçılar ulemanın etki alanını gittikçe daraltmışlar, gayrimüslim cemaatler için olduğu gibi dini hukuku, miras, evlenme gibi şahsi hukuk sahasına indirgemeye çalışmışlardır¹⁴¹.

Yüzyılın sonuna kadar Osmanlı sanayi sektörü küçük üretimden oluşmaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarında ülkeyi gezen diplomat ve seyyahların raporları kadar, resmi istatistikler de çoğu imalathane denen yerde bir kişinin

¹³⁸ Islahat Fermanı'nın bugüne kadar gelen hoş bir hatırası da, doğudaki kiliselerde halen ayinlerin çan çalınarak ve tokmak sesiyle birlikte haber verilmesidir. Çan çalmanın yasak olduğu klasik Osmanlı dönemindeki tahta tokmak çalma adeti, 1856`kiliselerde çan çalmak serbest olduktan sonra da devam etmektedir. Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s:116-117.

¹³⁹ age., s:117.

¹⁴⁰ İnalçık, Halil, age., s:358.

¹⁴¹ age., s:359.

çalıştığını bildirmektedir. Bununla birlikte yüzyılın ortalarında Osmanlı Rumelisi'nin birçok merkezinde ve Bursa, Halep, Trablus gibi merkezlerde de bazı sermayedarların manifaktür merkezleri ve fabrikalar kurduğu görülmektedir. Bunlar daha çok Avrupa endüstrisinin ihtiyacına yönelik yarı mamul maddeler üreten 8-10 fabrika vardı¹⁴².

1840'lardan sonra faaliyetini sürdüren yünlü-pamuklu dokuma fabrikaları (Bakırköy, İzmit, Hereke, Bursa) debbağhaneler, birkaç dökümhane, Bursa ipek ipliği ve dokuma fabrikaları gibi hafif sanayi kuruluşları Tanzimat döneminin başarılı girişimlerindedir¹⁴³.

C. TANZİMAT'TAN SONRA RUMLARA VERİLEN DİNİ AYRICALIKLAR

a. Tanzimat'tan Sonra Gayrimüslimlere Verilen Dini Ayrıcalıklar

Sultan II.Mahmut'un "Ben tebaamdan Müslümanları camide, Hıristiyanları kilisede, Yahudileri ise havrada görmek isterim." şeklindeki ünlü sözüyle sıkça vurgulanan değişim süreci, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile resmi hüviyet kazanmış ve devlet garantisi altına alınmıştı. Tanzimat Fermanı'nda dini meselelerde yer almakla birlikte, daha çok ticari, askeri ve hukuki konularla ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Islahat Fermanı ise özellikle dini inanış, din değiştirme, din ve mezhep serbestliği gibi konuları esas alır¹⁴⁴.

Tanzimat döneminde gerek padişah, gerekse din adamları buldukları her fırsatta gayrimüslimlerin yeni haklarını dile getirdiler. Rıza Paşa, İzmir, Sakız ve Kavala'dan gelen Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatinin başındakilere "Müslüman, Hıristiyan bu hükümetin tebaası ve evladısınız. Padişah tebaasının ırz, can, mal ve namusunu güvence altına alan kanuna eksiksiz uyulmasını istemektedir. Eğer içinizde zulme uğrayanlar olursa hemen adaletin uygulanması için talepte bulunsunlar. Zira padişah, Müslüman, Hıristiyan herkes için eşit adalet dağıtmaktadır..." demiştir¹⁴⁵.

¹⁴² Ortaylı, İlber, age., s:211.

¹⁴³ age.,s:212.

¹⁴⁴ Özcan, Azmi, "Islahat Fermanı ve Din Hürriyetinin Sınırları", Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s:107-108.

¹⁴⁵ Karal, Enver Ziya, age., s:171.

Padişah 1846'da, din ve mezhep ayrılığının, tebaanın kişisel işi olduğunu, bunun vatandaş hakları ile ilgili olmadığını, aynı topraklar üzerinde yaşayan halk üzerinde ayırım yapmanın yanlış olduğunu dile getiriyordu. Padişahın bu açıklamasıyla ilk defa bir İslâm ülkesinde din işleriyle, siyasal hakların birbirinden ayrı tutulması gerektiği belirtiliyordu. Yani Müslüman olanlarla, olmayanların eşit haklara sahip olduğu kabul ediliyordu¹⁴⁶.

Ancak Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri halka tanıttak için uygun zemin oluşturulmadığı için Tanzimat, Müslümanlar arasında bir frenk icadı olarak kabul edildi. Tanzimat öncesine kadar belirli yerler dışında, şehir, kasaba ve köylerde çan çalmak yasaktı. Ancak Tanzimat ile birlikte dini ayinlerin her yerde serbestçe yapılmasına izin verilmesi ve gayrimüslim tebaanın bulunduğu her yerde çan çalınması Müslüman halk arasında rahatsızlık meydana getirdi¹⁴⁷.

Islahat Fermanı'nın gerek hazırlanışı, gerek ilan edilişi ve gerekse anlaşılması ve uygulanması sorunlu olmuştur¹⁴⁸. Tanzimat Fermanı'ndaki belirsizlikler yüzünden sorunlar ortaya çıktıkça, başta İngiltere elçisi olmak üzere diğer büyük devletlerinin temsilcileri Tanzimat maddelerini uygulama hususunda denetleyici duruma geldiler. Bu müdahaleler sonucunda Islahat Fermanı yayınlandı. Tanzimat'ın vaat ettiği reformları yapacak kanunlar yapılamamış, yapılabilenler ise uygulanamamıştı. Bu durumdan şikayetçi olan Avrupa devletlerinin elçileri, Kırım Savaşı'nın soma ermesinin ardından Paris'te toplanacak barış konferansında Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanların çıkarı için istekte bulunmasını engellemek amacıyla Osmanlı Devleti'nden yeni bir ferman hazırlamasını istediler. Islahat Fermanı, Tanzimat kurallarını tekrarlayan, açıklayan ve genişleten bir ferman olarak yayınlandı¹⁴⁹.

Islahat Fermanı'na göre hangi mezhepten olursa olsun sayılarına bakılmaksızın gayrimüslimler inanç ve ibadetlerini özgürce yerine getirebileceklerdi. Kimse din veya mezhep değiştirmeye zorlanmayacaktı. Cemaatler din adamları ve toplum

¹⁴⁶ Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1989, s:43.

¹⁴⁷ İslam Ansiklopedisi, **Tanzimat Maddesi**, M.E.B Yay., İstanbul, 1979, C:12, s:722.

¹⁴⁸ Özcan, Azmi, agm., s:108.

¹⁴⁹ Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s: 216.

temsilcilerinden meydana gelen bir meclis tarafından yönetilecekti. Din adamlarına maaş bağlanacak, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar arasında eşit vergilendirme uygulanacaktı. Cemaatlere ait kilise, okul, hastahane ve mezarlık gibi yerlerin tamirinde zorluk çıkartılmayacak, yeniden inşası durumunda padişahın izni alınacaktı¹⁵⁰.

Fermanın ilanını ardından yeni kilise inşaatları çoğalmış, özellikle, kubbeli ve büyük boyutlarda farklı plan tiplerinde kiliseler inşa edilmiştir¹⁵¹. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti gayrimüslimlere geniş bir ibadet hürriyeti tanımış, dini cemaatler nüfuslarıyla orantılı olarak kilise, manastır, havra ve sinagoga sahip olmuştur. Örneğin 1885 yılında İstanbul'da toplam 148 kilise ve havra mevcutken, 1897-1898'de bu sayı 169'a yükselmiştir¹⁵².

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak daha çok gayrimüslim Osmanlı vatandaşları için hükümler ihtiva ediyordu. Tanzimat Fermanı'nın Müslümanlar için çıkarılmış olduğunu kabul edersek, Islahat Fermanı'nı da Hıristiyanlar için hazırlanmış bir belge olarak kabul edebiliriz¹⁵³. Ferman mevcut olan statüleri tamamıyla değiştirmeyi hedeflemekteydi. Ancak gelişmeler beklendiği gibi olmadı ve gerek Müslüman, gerekse gayrimüslim taba duydukları rahatsızlıkları dile getirdiler¹⁵⁴.

b.Osmanlı Tebaası Milletler Arasındaki Anlaşmazlıklar

Osmanlı torakları üzerinde yaşayan Rumlar, Ermeniler, Maruniler, Ulahlar ve diğer Hıristiyan mezheplerine mensup cemaatlerin milliyet ve mezhep farklılıkları yüzünden kendi aralarında çeşitli anlaşmazlıklar mevcuttu. Devlet bu anlaşmazlıkların yatıştırılmasında genellikle hakem rolü oynamak zorunda kalıyordu¹⁵⁵.

Tanzimat'ın getirdiği haklardan yararlanan gayrimüslim tebaa, kendileri ile aynı din ve mezhebe mensup yabancı devletlere o kadar çok meyletteler ki, Ortodokslar

¹⁵⁰ Özcan, Azmi, agm., s:108.

¹⁵¹ Kenanoğlu, Macit, **Osmanlı Millet Sistemi**, Klasik Yay., İstanbul, 2004, s:297.

¹⁵² Güler, Ali, "**Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim- Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi**", OTAM, Sayı:9, Ankara, 1998, s:163.

¹⁵³ Berkes, Niyazi, age., s:217.

¹⁵⁴ Özcan, Azmi, agm., s:110.

¹⁵⁵ Tanzimat Maddesi, s:724-725.

kendilerini Rus, Katolikler Fransız, Protestanlar ise İngiliz olarak kabul ediyorlardı. Bundan dolayı kimi zaman Avrupa devletleri, kimi zaman da papalık Osmanlı Devleti'ne müdahale etti.

Devletin egemenlik konusunda karşılaştığı önemli sorunlardan biri kapitülasyonlardan yararlanan gayrimüslimlerden bazılarının yabancı devletlerin kontrolü altına girme arzusu idi. Kapitülasyonlar dolayısıyla tabiiyet değiştirenlere müdahale edilemiyordu. Bu sebeplerle Azınlıklar meselesi Tanzimat'ın ilanından sonra içinden çıkılmaz bir duruma geldi ve bütün Tanzimat boyunca da devam etti.

Gayrimüslimler arasındaki mezhep ve din ihtilafları yüzünden ilk ciddi ayaklanma 1840'da Maruniler ve Dürziler arasında yaşandı. Lübnan'da çıkan ayaklanma ancak 1845'de Avrupa devletlerinin de katıldığı bir konferansta, burada cemaatlerin isteklerine uygun bir idarenin oluşturulması ile çözüldü.

İkinci ayaklanma ise Protestanlarla Ortodokslar arasında yaşandı. Amerikan misyoner cemiyetleri Tanzimat'ın ardından Ortadoğu'da Protestanlığı yaymak için faaliyetlere başlamışlardı. Bâbiâli başlangıçta bu duruma sessiz kaldı. Ancak Ermeniler arasında Protestanlığın sayısı giderek artmaya başlaması ve Ortodoks patrikliğinden ayrılıp ayrı bir patriklik oluşturma çabaları sorunu uluslar arası noktaya taşıdı. İstanbul patriği Protestan olan Ermenilerin aforoz edildiğini ilan etti. İstanbul ve bazı eyaletlerde yaşayan Ortodoks ve Protestan Ermeniler arasında çeşitli olaylar meydana geldi. Birkaç sene süren bu mesele 1850'de Protestan Ermenilerin ayrı bir cemaat olarak tanınmasıyla çözüldü¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Tanzimat Maddesi, s:725.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1856'LI YILLARDA BURSA VE ÇEVRESİNDE RUM MİLLETİNİN DURUMU

A. BURSA VE ÇEVRESİNDE RUM MİLLETİNİN STATÜSÜ

a.XIX.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Statüsü

Osmanlı düzeni, Avrupa'dan günümüze kadar azınlıklara tanımış oldukları hak ve statü bakımından karşılaştırılamayacak kadar ileri düzeyde idi¹⁵⁷. Osmanlı İmparatorluğu'nda insanların Müslüman, Rum Ortodoks, Gregoryen Ermeni, Yahudi, Katolik veya Protestan olması; Türk, Arap, Rum, Ermeni ya da Bulgar olmasından önce gelirdi. Devlet milletleri (dini cemaatleri) resmi olarak tanımış, dini ayrımlarını korumuş, hatta vurgulamıştı¹⁵⁸. İslâm hukukuna göre bir devlet içerisinde yaşamını sürdüren halk Müslümanlar ve zimmîler olarak iki gruba ayrılır. Bir İslâm ülkesindeki yönetimi kabul eden ehl-i kitaba zimmî adı verilir¹⁵⁹. Zimmîlerin can, mal dokunulmazlıkları ve inanç hürriyetleri yapılan zimmet anlaşmasıyla İslâm devletinin teminatı altına alınmıştır¹⁶⁰. Zimmîlerin özgürce seyahat edebilme, ülkeye serbestçe girip çıkabilme, her türlü tecavüzdten korunması, hapsedilmesi ya da cezalandırılması gibi hakları koruma altına alınmıştır¹⁶¹.

Bu bağlamda inanç özgürlüğü de devlet garantisi altına alınmıştır. “Dinde zorlama yoktur¹⁶².” ayeti esas alınarak zimmîlerin inancını değiştirmesi için baskı yapılması dinen caiz görülmemiştir¹⁶³.

Şehirlerde zimmîlere ait, eskiden kalma mabetlere müdahale etmek dinen uygun görülmemiştir. Eğer eski bir mabet yıkılmışsa, zimmîler aynı yerde mabetlerini yeniden inşa etme hakkına sahiptir. Fakat sonradan yeni mabet yapmalarına izin verilmez. İslam hukuku zimmîlerin kendi köy ve kasabalarında dini ve milli sembollerini neşretmelerini

¹⁵⁷ Oran, Baskın, age., s:48.

¹⁵⁸ H.Davison, Roderic, agm., s:229.

¹⁵⁹ Zeydan, Abdü'l-Kerim, “İslâm Hukukuna Göre Zimmiler”, İlahiyat Fakültesi Dergisi VIII, Dokuz Eylül Ün.v. Yay., İzmir, 1994, s:43 l.

¹⁶⁰ Bozkurt, Gülnihal, age., s:8.

¹⁶¹ Zeydan, Abdü'l-Kerim, agm., s:435.

¹⁶² Kur'an-ı Kerim, **Bakara Suresi**, 2/256.

¹⁶³ Zeydan, Abdü'l-Kerim, agm, s:437.

serbest bırakmıştır¹⁶⁴. Osmanlı yönetiminin şahsi haklar hususunda da, gayrimüslimleri Müslümanlardan ayırmadığı görülmektedir¹⁶⁵.

Osmanlı egemenliği altındaki zımmiler yönetim tarafından mezhep ya da dinlerine göre gruplandırılmış ve bu gruplara millet adı verilmiştir. Buna göre millet, Osmanlı devletinde dini topluluklara verilen isimdir. Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti gayrimüslim tebaayı oluşturuyordu. Rum ve Bulgarlar Ortodoks ise Rum milleti sayılırken Ermeniler'de Protestan veya Katolik oluşlarına göre farklı milletlere ayrılıyorlardı. Türkler, Araplar ve Arnavutlar ise Osmanlı sayılıyorlardı. Gayrimüslimler devletin gözünde Osmanlı uyruğu sayılıyordu. Fakat ne gayrimüslimler nede Müslümanlar aynı statüde olduklarını hiçbir zaman kabullenmemişlerdir¹⁶⁶.

Her dini gurup, en yüksek rütbeli din adamlarından birini grubun başı olarak seçmiş ve bu kişiyi kendi cemaatini düzenleyip yönetmekle görevlendirmişti. Kendilerine beratlarla verilen özerklik sayesinde, Osmanlı'nın egemenliği altında, dini kurallarını, özel hukuklarını ve örflerini baskı görmeden uyguladılar. Dini gurupların başında bulunan kişiler de Sultan'a karşı kendi yönetimi altında bulunan toplulukların yönetiminden bir devlet memuru gibi sorumlu tutuldular¹⁶⁷. Bu dini şefler, kendi topluluk kurallarına aykırı davranmadıkları ya da devlete ihanet etmedikleri sürece ömür boyu bu makamlarında kalırlardı. Seçilen şefe dini ve hukuki yetkilerini içeren bir berat yollarırdı. Bu beratta patriğin tebaanın mallarını idarede, ayin ve diğer dini konularda tam bir serbestlik içinde hareket edebileceği, kendisinin ve din adamlarının vergiden muaf tutulduğu, kilise mallarından gümrük vergisi alınmayacağı, kilise mensuplarının sadece patriğin aracılığıyla tutuklanabileceği, adi suçlar işlemeleri durumunda cezalandırılması için patriğin onların dini sıfatlarını kaldırması gerektiği, evlenme, boşanma, miras gibi meselelerin patrik veya onun seçtiği din adamları tarafından kendi hukuk kurallarına göre çözülebileceği, cemaatlerinden belirli bir miktarda iane toplayabilecekleri belirtilmişti¹⁶⁸.

¹⁶⁴ age.190.

¹⁶⁵ Kenanoğlu, Macit, age., s:281.

¹⁶⁶ Bozkurt, Gülnihal, age., s:9.

¹⁶⁷ age., s:10.

¹⁶⁸ age., s:30.

Gayrimüslimlerin kilise, manastır ve diğer ibadet yerleri ve kendilerine ait mezarlıkları vardı. Kilise ve kiliselere ait vakıf topraklarına kimse müdahale edemezdi¹⁶⁹. Osmanlı Devleti İslam dininin önemli düsturlarından biri olan dinde zorlama olmaz prensibine göre gayrimüslimleri Müslüman olmaya zorlamadığı gibi bazı Hıristiyan tarikatların dini ve sosyal açıdan yaptıkları propagandayla gayrimüslim halkı etkilemesine karşı önlemler de almıştır¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nin ibadethanelerin inşası ve tamiri konusunda uzun yıllar süren istikrarlı uygulaması, gayrimüslim tebaanın din ve vicdan hürriyetinin garanti altında olduğunu açıkça göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kilise, manastır gibi ibadethanelere izin verilmiş, bunların tamiri ve inşası konusunda da İslam hukukunun öngördüğü prensipler yürürlükte idi. Eğer kilise kadimse yani önceden inşa edilmesi yerinde bırakılmakta yahut tamirine izin verilmekte kadim değilse yıktırılmakta ve tamirine de izin verilmemektedir. Fetih anında kadim olan kiliselere dokunulmaması buna karşılık sonradan yapılanların yıkılmasının elzem olduğu ifade edilmektedir¹⁷¹. Kilise tamiri için Divana müracaat edip "hükm-i şerif" alınması gerekiyordu¹⁷².

Genellikle tüm Osmanlı padişahları kilise tamirine izin vermiştir. Ayrıca yeni kilise inşasına izin veren padişah sayısı da oldukça fazladır. 1729'da yayınlanan fermanla çeşitli bölgelerdeki yirmiye yakın kilisenin, 1738 tarihli diğer bir fermanla da Fener Rum Patrikhanesi'nin yanan yerlerinin tamirine izin verilmiştir. Bu tip örnekleri çoğaltabiliriz. Bütün bunlar gayrimüslimlerin dini kimliklerini yaşatıp geliştirmelerine özen gösterildiğinin birer delilidir¹⁷³.

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki münasebetler XVIII.yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış, XIX.yüzyıla gelindiğinde iç barışı tehdit etmeye başlamıştı. İlimiye mensuplarının ehliyetsizliğinden dolayı adli işler ihmal edilmeye başlanmış, özellikle ayanlık yönetimi taşradaki devlet güçlerini azaltmıştı.

¹⁶⁹ age., s:21.

¹⁷⁰ Örneğin 1702 tarihli bir fermana göre Katolik papazların Ermeni ve Süryanileri kendi mezheplerine sokmaya çalışmalarının halk tarafından şikayet edilmesi üzerine bunlar engellenmiş ayrıca suç ortağı olan dört Ermeni de kürek cezasına çarptırılmıştır. Aynı şekilde 1725'te yayınlanan iki fermanla misyonerlerin gayrimüslim halkın evine girmelerini yasaklamıştır. age., s:21-22.

¹⁷¹ Kenanoğlu, Macit, age., s:289-290.

¹⁷² age., s:283.

¹⁷³ Bozkurt, Gülnihal, age., s:22.

b. Tanzimat ile Birlikte Gayrimüslimlerin Statüsünde Meydana Gelen Değişiklikler

Tanzimat Türk halkı için sömürünün yoğunlaştırılmasından, elindeki bütün mallara göz dikilmesinden, hatta yabancı devletlerin koruması altında olan Hıristiyan ve Musevi Osmanlı tebaasının mal ve canının bekçiliğini yapmak için Anadolu Türk köylüsünün yıllarca cephelerde savaşmasından başka bir anlam taşımamaktadır¹⁷⁴.

Gayrimüslimler Tanzimat'la beraber sahip oldukları yeni statüyle Müslümanlara sağlanan haklardan faydalandılar. Eskisi gibi, askerlikten muaf tutuldular¹⁷⁵. Gayrimüslim vatandaşlar askerlik hizmeti için kişi başına 28 kuruştan ibaret olan bir "bedel"i ödemişlerdir. Oysa bu bedel Müslüman vatandaşlar için kişi başına 40-50 lira arasında değişiyordu. Müslüman bir köylünün bu parayı ödeyecek gücü yoktu¹⁷⁶. Askerlik bedelini ödeyen gayrimüslimler işleri başında kalarak zenginleşmişlerdir. Bunun sonucunda eğitim ve ticarete de kendilerini geliştiren gayrimüslimler ayrıcalıklı ve üstün bir statü elde ettiler.

Hukuki statü açısından gayrimüslimlerin Tanzimat öncesinde de ayrıcalık sahibi olduğu göze çarpmaktadır. İşlenen suçlar konusunda gayrimüslimlere verilen cezaların Müslümanlara verilen cezalardan daha hafif olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁷.

Aynı suçu işlemiş zımmînin, Müslümanın ödediği cezanın yarısını ödemekle yükümlü olması, akla üç olasılığı getirmektedir. Birincisi, Müslümanların gayrimüslimlere nazaran daha az suç işlemesini sağlamak için Müslümanlara daha fazla ceza ödetilmesi; ikincisi, bu cezanın ancak zımmîler arasında işlenen bir suç için tayin

¹⁷⁴ Yetkin, Çetin, **Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, C:2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s:80.

¹⁷⁵ Oran, Baskın, age., s:48.

¹⁷⁶ Davison, Roderic, **"The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Otoman Empire"**, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes& Meier Publishers, USA,1982, s:325.

¹⁷⁷ Ercan, Yavuz, **"XV. XIV. y.y.larda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu"**, Belleten, LXLVII, Ankara 1983, s:1143. Mesela Süleyman Kanunnamesi'nde zina ile ilgili suçlarda gayrimüslimlerin, aynı suçu işleyen Müslümanlara göre yarı yarıya cezaya çarptırıldığına dair hüküm bulunmaktadır. Yine aynı kanunnamede yaralama ve öldürme suçlarına herhangi bir kısas uygulanmaması halinde, bazı para cezaları öngörülmüş; eğer bu suçlar gayrimüslimler tarafından işlenirse, Müslümanların ödeyeceği cezanın yarısını ödeyeceği kaydedilmiştir.

edilmiş olması; son olarak da, gayrimüslim halkın korunması ki burada cizyenin azalmamasını sağlamak asıl neden olabilir¹⁷⁸.

1856 Islahat Fermanı yabancı uyruklara toprak satın alma imkanı sağlamış, ilgili kanun ise 18 Haziran 1867'da çıkmıştır. Bundan böyle yabancılar akın akın Osmanlı topraklarına gelerek, zaten geçim sıkıntısı çeken köylünün topraklarını satın alacaktı. Nitekim Tanzimat Fermanı'nın ilanının hemen ardından kendi memleketlerine oranla daha elverişli şartların ortaya çıkmasından dolayı Rumlar, Yunanistan'dan Anadolu'ya gelip yerleşmeye başladılar¹⁷⁹.

Gayrimüslimlerden kamu görevinde çalışanların sayısı 1856 yılından itibaren arttı. Ancak gayrimüslim memurların yüksek mevkilere terfi etmesi konusunda Tanzimat'ın lider kadrosu çekingen davranmıştır. Tanzimatçılar sadrazam ile Harbiye ve Hariciye nazırlıklarının Müslümanlarda kalmasını uygun görüyorlardı. Diğer taraftan Agathon Efendi ilk gayrimüslim bakan olarak, 1868 yılında Nafia Nezaretine atandı. Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlerden dolayı başının çokça ağrıdığı XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında, dört dışişleri bakanı gayrimüslimdi. Gayrimüslim memurlar gerek maaş gerekse statü açısından, Müslüman meslektaşlarından daha fazla itibara sahipti¹⁸⁰.

1856 Islahat Fermanı'nda yer alan hükümler ile Müslümanlarla gayrimüslim vatandaşlar arasında, gerek haklar ve gerekse statü açısından bir fark kalmamıştır. Bu durumu uzun yıllar boyunca farklı ve üstün bir statüye sahip olan Müslümanlar üzüntüyle karşılamıştır. Gayrimüslim tebaa ise raiyet usulünden kurtularak hakim olan milletle her alanda eşit haklara sahip oldukları için sevinmişlerdir.

Kont Ostrorog XIX. yüzyılda Osmanlı içerisinde yaşayan gayrimüslim cemaatle ilgili çizdiği tabloya göre, Rumların büyük çoğunluğu şehirlerde yaşıyordu. Rumlar, gemicilik, bankacılık, tüccarlık, avukatlık ve doktorluk mesleklerini ellerinde bulunduruyorlardı ve bu işlerde Ermenilerle üstünlük mücadelesi içerisindeydiler. İstanbul'daki en büyük bankerler Rumlardı. Eğilim ve kabiliyetleri nedeniyle ispirto ve

¹⁷⁸ Demirağ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, OTAM Dergisi, Ankara, 2002, s:19.

¹⁷⁹ Sevinç, Necdet, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s:298.

¹⁸⁰ Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s:111-112.

ithalat ürünlerinin perakende satışları da Rumların elinde bulunuyordu. İmparatorluk içindeki bakkallarda Rumlardan oluşuyordu. Mesleklerin cemaatlere göre dağılımı hakkında daha fazla detaylar veren Sussnizki, ekonominin her türlü alanında azınlıkların, özellikle de Rumların ve Ermenilerin baskın olduğunu gözlemlemiştir. Rumlar kıyı ticaretinde tekel haline gelmişlerdir. Ticaret de yine bu iki Hıristiyan topluluğun kontrolü altındaydı. Yunanlılar Anadolu'nun batısında, Ermeniler de Anadolu'nun doğusunda tekel oluşturmuşlardır. Sussnizki tüm bunların en büyük nedenin kapitülasyonların azınlıklara getirmiş olduğu vergi muafiyetinden kaynaklandığını ileri sürmüştür¹⁸¹.

c.Fener Aristokrasisi

XIX.yüzyılda Müslüman reaya ile Hıristiyan reaya arasında hayat seviyesini gösteren açık belirtilere rastlanmamaktadır. Sadece özel ve belirgin şartların etkisiyle ortaya çıkan kimi gruplar mevcuttu. Başkentte sarayın içine düştüğü bazı zorunluluklar Fener Rum aristokrasisini doğurdu. Gayrimüslim oldukları için Hıristiyanlar kamu işlevlerinin dışında tutulmuştur. Ancak Fenerli Rumlar bu kuralın dışında tutulmuştur. Eflak-Boğdan'da meydana gelen karışıklıklar, bu beyliğin başına padişahın sadık bendelerinden olup sarayın çıkarlarını mahalli çıkarlardan üstün tutan voyvodaların atanmasını gerektirmiştir. İşte bütün bu görevlere bir yolunu bulup Fenerliler sahip çıkmıştır¹⁸². Kısaca devlet bürokrasisi ve kitabet hizmetlerinde kullanılan tek gayrimüslim grup Fenerli Rumlardı. Bu yönüyle Rumlar, herhangi bir etnik gruba göre en iyi durumdaydılar¹⁸³.

Fener aristokrasisi Yunan devletinin kurulmasının ardından, Osmanlı bürokrasisinin bu milliyetçi uyanışa duyduğu tepki ve bu olaydan sonra kendileri de batıya açılma ihtiyacı duyan Osmanlı bürokratlarının artık aracılara ihtiyaç duymayacak duruma gelmesi sonucunda ortadan kalkmıştır¹⁸⁴.

¹⁸¹ Ahmad, Feroz, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire 1908-1914", Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, s:405-406.

¹⁸² Yerasimos, Stefanos, age., s:17.

¹⁸³ Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s:63.

¹⁸⁴ Yerasimos, Stefanos, age., s:18.

d.Rumların Statüsü

II.Mehmet bilinçli olarak Ortodoks kilisesinin tek elden yönetilmesini istiyordu. Roma Katoliklerinin düşmanı Ghennadius'u patrik tayin ederek ona Bizans devrinde gösterilmeyen saygıyı göstermiş ve İstanbul patriklerinin protokolde seçkin bir yer almasını sağlamıştı. Bu sayede İstanbul patriği bütün Balkan Ortodoksları üzerinde ruhani, adli ve mali yetkilere sahip olmuştu. Bundan dolayı Ortodoks Rumlar, Osmanlı ülkesinde sekin ve ayrıcalıklı bir sınıfi oluşturuyordu. Ortodoks kilisesinin İmparatorlukta sahip olduğu imtiyazları nedeniyle Yunan dili ve eğitimi herhangi bir engelle karşılaşmıyordu. Bizans hukuku dahi belli ölçüde varlığını devam ettirdi. Yerine göre Bab-ı âli tarafından Rumca fermanlar da kaleme alınmış ve Rumca yarı resmi bir dil olarak yaşamıştır¹⁸⁵.

Osmanlı yönetimi özellikle Rum köylüsüne adil bir yönetim, dil, din hürriyetinin yanı sıra mülkiyet hakkı tanımıştı. Böylece Rumlar, İmparatorluk sınırları içerisinde son derece güvenli ve mutlu bir yaşam sürdürme olanağına sahip bulunuyorlardı. Özellikle Avrupalı tarihçiler XIX. yüzyıl başlarında Rum köylüsünün Batı Avrupa'daki köylülerden daha güvenli ve bolluk içerisinde yaşadıklarını belirtmektedirler¹⁸⁶.

1829-1831 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Adolphus Slade, Rumların yaşadığı refahı şöyle dile getirmektedir: "İstanbul'da Rumlar, Türklerin yaşam standardını gölgede bırakacak bir konfor ve lüks içinde yaşamaktadırlar. Rum zenginleri ve soylular, Tarabya'da en güzel bahçelere sahip, nefis saraylarda yaşamaktadırlar. Sadece padişah ailesinin sarayları Rumların sahip olduklarından daha güzeldir."¹⁸⁷

¹⁸⁵ Ortaylı, İlber, age., s:63.

¹⁸⁶ Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, **Türkiye Tarihi**, Cilt:4, TTK, Ankara, 1992, s:186.

¹⁸⁷ Adolphus Slade Records of Travels in Turkey, Greece, etc. And of A Crnise in the Black Sea with the Capitan Pahsa in the Years 1829-1831 and 1831, London, 1832, C:I, s:128-129, Zik.: Sevinç, Necdet, age., s:295.

Stefanos Yerasimos, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim köylüden bahsederken Hıristiyan köylerinin, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün reayasını etkisi altında tutan, ama şimdi sadece Müslümanlara has olan sefaletten kurtulduğunu belirtir. Bu köyler nüfus fazlalıklarını, müstahdem olarak veya ağır olmayan ayak işlerinde çalışmak üzere çalışmak üzere “kapitalist hemşerileri”nin yanına gönderirler ve bunu karşılığında kendilerine maddi yardım gelmektedir. Hıristiyan köyleri devlet yetkililerinin ve mültezimlerin yolsuzluklarına karşı Müslüman köylere kıyasla daha fazla koruma altındadır. Bir Hıristiyan köylü tarafından yapılan şikayet, kilise hiyerarşisi yoluyla patrikhaneye yahut İstanbul'daki üst makamlara, oradan da himayeci ülkenin büyükelçiliğine kadar ulaşır. Hatta kimi zaman bu haber ulaştırma işi konsolosluk aracılığıyla yapılır ve büyükelçiliğin Bab-ı âli'ye yaptığı bir müracaatla köylünü sorunu giderilir. Türk köylüsü ise sürekli derdini anlatabilecek birilerini arar¹⁸⁸.

e.Bursa'da Yaşayan Rum Tebaanın Statüsü

Çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu Hüdavendigâr Vilayeti'nde Ortodoks Rum, Gregoryen veya Katolik Ermeni ve Yahudi tebaa da yaşıyordu. Rumlar Bursa'nın en eski sakinleridir. Zira Bursa'nın fethi esnasında şehirde yalnız Rumlar bulunuyordu, fethin ardından Rumlar Hisar'ın dışına çıkarılmıştır¹⁸⁹.

Bursa merkez kazasında Rumlar genellikle Hisar, Balıkpazarı, Demirkapı, Ulucami çevresi, Maskem, Azezbey, Kuruçeşme, Kayabaşı, Yahşibey, vb. semtlerde ikamet ediyorlardı. Diğer yandan Gemlik, Mudanya, Mihaliç, Kirmastı gibi yerlerde de Rumlar çoğunlukta idi.¹⁹⁰ Evliya Çelebi'nin bahsettiği dokuz Rum mahallesinin bir kısmı Hisar'ın arkasında yer almakta, bir kısmı da Çakırhamam ve Altıparmakta bulunmaktadır¹⁹¹.

¹⁸⁸ Yerasimos, Stefanos, age., s:307.

¹⁸⁹ Çetin, Osman, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sonuçları (1472-1909)**, TTK, Ankara, 1994, s:25.

¹⁹⁰ Bursa Ansiklopedisi, **Bursa Maddesi**, Hazırlayan: Yılmaz Akkılıç, C:1, Bursa Hakimiyet Gazetesi Yayını, Bursa, 1984-1985, s:294.

¹⁹¹ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt:2, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976, s:219.

Bursa'da Hıristiyanlar arasında, ikinci sırayı Ermeniler almaktadır. Setbaşı, Mollaarap, Çobanbey, Namazgâh semtleri Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı yerlerdir. Fetih sırasında şehirde sadece Rumlar olduğuna göre Ermeniler daha sonra gelmiş olmalıdır¹⁹². Evliya Çelebi XVII.yüzyılda Bursa'da 7 tane Ermeni mahallesi olduğundan bahseder¹⁹³.

Rum ve Ermenilerden sonra Bursa'daki üçüncü gayrimüslim tebaayı Yahudiler oluşturmaktadır. Yahudiler çoğunlukla Kale dışında ve Hisar altındaki kesimde yaşamakta idi¹⁹⁴. Hasan Taib'de Mirat-ı Bursa adlı eserinde Altıparmak'ın Tophane tarafı olan Kuruçeşme Mahallesinin tam bir Yahudi mahallesi olduğunu belirtmektedir¹⁹⁵. Diğer yandan bu semtte üç tane havra bulunması Yahudilerin bu semtte yaşadıklarının açık göstergesidir¹⁹⁶.

Tablo 1. Gayrimüslimlerin 1919-1923 yılları arasında Bursa Kazası'nda iskan ettikleri semtler

Gayrimüslimlerin İskan Ettikleri Mahalle ve Köy	Topluluğun Adı	Gayrimüslimlerin İskan Ettikleri Mahalle ve Köy	Topluluğun Adı
Attar Sami Mahallesi	Rum	Bedreddin Mahallesi	Ermeni
Ayazma Karyesi	Rum	Elvanbey Mahallesi	Ermeni
Azab Bey Mahallesi	Rum	Eşrefiler Mahallesi	Ermeni
Hacı Yakub Mahallesi	Rum	Hacı İskender Mahallesi	Ermeni
Bilecik Mahallesi	Rum	İshak Şah Mahallesi	Ermeni
Hüdavendigâr Mahallesi	Rum	Namazgâh Mahallesi	Ermeni
İnebey Mahallesi	Rum	Velebi Bevvab Mahallesi	Ermeni
Kaledar Mahallesi	Rum	Veledi Harat Mahallesi	Ermeni
Kayabaşı Mahallesi	Rum	Hacıbaba Mahallesi	Ermeni
Kara Şeyh Mahallesi	Rum	Mehmed Karamani Mahallesi	Ermeni/Rum
Kebir Susıgırlık	Rum	Umurbey Mahallesi	Ermeni/Rum

¹⁹² Çetin, Osman, age., s:26.

¹⁹³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s:220.

¹⁹⁴ Bursa Ansiklopedisi, **Yahudiler Maddesi**, Cilt:4, s:1696.

¹⁹⁵ Hasan Taib Efendi, **Mirat-ı Bursa**, Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası, Bursa 1323, s:32.

¹⁹⁶ Baykal, Kazım, age., s:49.

Mahallesi			
Murad Sani Mahallesi	Rum	Karaağaç Mahallesi	Ermeni/Rum
Veledi Saray Mahallesi	Rum	Veledi Kazzaz	Musevi
Yaylacık Mahallesi	Rum	Çakır Karyesi	Musevi
Haşkadem Mahallesi	Protestan/Rum	Kuruçeşme Mahallesi	Musevi/Rum

Rumlar Bursa'da oldukça rahat bir yaşam sürmekteydiler. Kendi yöneticilerini kendileri seçebiliyorlardı. Rumların cemaat liderleri papazdı¹⁹⁷. Bursa'da yaşayan Rumların tamamı Ermenilerin de bir kısmı "kadim" olarak tabir edilen eski yerli unsurlardı.

1872 yılında, yeni oluşturulan İl İdare Meclisi'ne Rum Metropolitin alınması konusundaki istek, Bursa müftüsünün de alınmaması sebebiyle kabul edilmemiştir.¹⁹⁸ Fakat XIX. yüzyıl salnameleri Rum ve Ermenilerin Belediye Meclislerine seçildikleri görülmektedir. 1877 yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerini incelendiğinde, Meclis-i Mebusan'da Hüdavendigar Vilayeti'de görevli dört milletvekilinden ikisinin gayrimüslim olduğunu görmekteyiz. Bunlar Pavlos Pavlidi Efendi ve Sahak Yavrumyan Efendi'lerdir¹⁹⁹.

Gayrimüslimler akla gelebilecek her türlü mesleği yapmışlardır. En çok rağbet ettikleri işler ise hekimlik, tüccarlık, sarraflık, kuyumculuk, mimarlık ve diğer el sanatlarıyla ilgili işlerdir. Gayrimüslimlerin, hekimlik mesleğinde iş bulma olanaklarının geniş olmasının sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların doktor olamamaları, dolayısıyla kadın hastayı tedavi edecek doktorun erkek olması mecburiyetindedir. Bu durumda, Müslüman kadınlar gayrimüslim erkeklere haram olduğundan dolayı kadın hastayı tedavi edecek hekimin gayrimüslim olması tercih ediliyordu²⁰⁰. 1901 yılı Hüdavendigar Vilayet Salnamesi'ni incelendiğinde Bursa

¹⁹⁷ Kaplanoğlu, Raif, **Bursa'da Mübadele**, Avrasya Etnoğrafya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s:27.

¹⁹⁸ age., s:27.

¹⁹⁹ **Hüdavendigar Vilayet-i Salname-i Resmisi 1294**, Matbaa-i Vilayet, Bursa, 1294.

²⁰⁰ Ercan, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s:224-225.

Kazası'nda birçok gayrimüslim hekim,eczacı ve dişçinin görev yaptığını görmekteyiz²⁰¹.

Tablo 2

1901 Yılında Bursa`da Diplomalı Gayrimüslim Eczacı, Cerrah ve Dişçiler	
Sevayidis Efendi	Gureba Hastahanesi Tabib-i Evveli
Bedrus Agop Efendi	Belediye Tabib-i Evveli
Serkez Şehirliyan Efendi	Gureba Hastahanesi Tabib-i Rabia
Antuan Hırıstu Efendi	Gureba Hastahanesi Eczacısı
Tevdis Efendi	Mekteb-i İdadi-i Askeri Eczacısı
Kirkor Tozakyan Efendi	Doktor
Benediktus Admandiyadis Efendi	Doktor
Kostantin Kalmakari Efendi	Doktor
Alpabiyus Efendi	Doktor
Dimustani Barsemidi Efendi	Doktor
Piyer Antaş Efendi	Doktor
Nikol Yenakavdi Efendi	Doktor
Estematinus Efendi	Doktor
Hırıstodolus Apostolidis Efendi	„
Dimitri Apostolidis Efendi	„
Kirkor Magridicyan Efendi	Eczacı
Tevdis Efendi	„
Dimitri Efendi	Gureba Hastanesi Eczacısı
Andun Hırıstev Efendi	Eczacı
Elya Efendi	„
Estepan Magridicyan Efendi	Eczacı
Neşan Mardirus Aşakliyan Efendi	Eczacı
Dikran Aleksan Efendi	
Artin Latifyan Efendi	Eczacı
Kirkor Sarafyan Efendi	Eczacı
Estepan Acemyan Efendi	Eczacı
Estepan Apostolidis Efendi	Eczacı
Pandili Dalbira Efendi	Eczacı
Aleksan Penayut Efendi	Eczacı
Karabet Ohannis Efendi	Dişçi
Bagus Evadis Papaysan Efendi	Dişçi
Sevtiri Kostantinidis Efendi	Dişçi

²⁰¹ Hüdavendigar Vilayet-i Salname-i Resmisi , 1317, s:100-102.

Tablo 3

Gureba Hastahanesi İdaresi /Heyet-i Sıhhîye	
Tabib Sevayidis Efendi	Azâ
Tabib Bedrus Efendi	”
Estepan Efendi	Tabib
Şehirliyan Serkez Efendi	Tabib-i Rabia
Andun Efendi	Eczacı
Mardirus Efendi	”
Dimitri Efendi	Refik-i Evvel
Kosti Efendi	Üçüncü Eczacı
Dimitri Efendi	Muavini
Estelyanus Efendi	Üçüncü Eczacı Refik-i Sanisi

Bursa Gureba Hastanesi	
Sevayidis Efendi	Sertabib
Şehirliyan Serkez Efendi	Tabib-i Salise
Dimitri Efendi	Diğeri
Atnaş Efendi	Hastahane Fahri Komisyon Heyeti Azâsı
Apostolidis Efendi	Tabib-i Rabi ve Emraz-ı Nisaiye Tedavisine Memur

1870 ile 1905 yılları arası Hüdavendigâr Salnameleri incelendiğinde Bursa Belediye Meclisi'nde çok sayıda gayrimüslimin görev yaptığını görmekteyiz.

Tablo 4

Dâire-i Belediye	
Filibeli Kirkor Efendi	
Mihalki Efendi	
Onnik Efendi	Mühendis
Hacı Pandelaki Efendi	”
Batyanu Efendi	Memleket Mühendisi
Penayut Efendi	Memleket Kalfası
Hacı Pandelaki	”
Estepan Efendi	Azâ

Köleyan Evakim Efendi	Azâ
Törpücüoğlu Nikolaki Efendi	”
Onnik Ağa	”
Bakkal Tanaş Ağa	”
Bagus Ağa	”
Artin Ağa	”
Kirkoryus Efendi	”
Hacı Serkez Efendi	”
Anteranik Ağa	”
Nikolaki Efendi	”
Hırsto Ağa	”
Dimitraki Efendi	”
Ohannis Efendi	”
Sevtiragi Efendi	”
Yorgi Samagidi Efendi	”
Kiğruk Ağa	”
Bagus Efendi	Muhasebe Kâtibi
Bedrus Efendi	Diğeri
Yorgaki Efendi	
Bagus Efendi	Sandık Emni
Mihran Efendi	Evrak Mukayyidi
Zaharyadis Efendi	Memleket Tabibi
Bedrus Efendi	Ser Tabib

Yine 1870 ile 1905 yılı arası Hüdavendigâr Vilâyet Yıllıklarını incelendiğinde adliyede de bir çok gayrimüslimin çalıştığı göze çarpmaktadır

Tablo 5. 1870-1905 Yılları Vilâyet Salnamelerine Göre Adliyede Görev Yapan Gayrimüslimler

Meclis İdare-i Vilâyet Mahkemesi Kalemî	
Kiğruk Efendi	Zabit Kâtibi

Da'va-i Adliye	
Vasilki Efendi	Azâ
Kirkor Efendi	Azâ
Onnik Efendi	Azâ
Agop Efendi	Mukayyid
Nikolaki Efendi	Nasbi

Mahkeme-i İstinaf-ı Hukuk Dairesi		Mahkeme-i İstinaf-ı Ceza Dairesi	
Vasilki Efendi	Azâ-i Müntehibe	Onnik Efendi	Azâ
Onnik Efendi		Eczacı Kirkoryus	Azâ
Pavlidi Efendi	Azâ	Efendi	Fahri
Manas Efendi	Fahri	Yorgaki Efendi	Nasbi
		Hacı Serkez Efendi	
		Onnik Efendi	”

Mahkeme-i Bidayet-i Hukuk Dairesi		Mahkeme-i Bidayet-i Ceza Dairesi	
Mihalki Efendi	Azâ	Kirkor Efendi	Azâ
Yorgaki Efendi	Azâ	Kirkoryus Efendi	
Kirkors Efendi		Papaysan Kirkors	
Dimitraki Efendi	Azâ	Efendi	
		Papaysan Hacı Serkez	Azâ
		Efendi	Müdde-i
		Kiğruk Efendi	Umumiye Muavini

Mahkeme-i Ticaret	
Yorgaki Efendi	Azâ-i Muvakkata
Onnik Efendi	”
Yanku Efendi	”
Atnaş Efendi	”
Pavlidi Efendi	”
Bagus Ağa	”
Menas Efendi	”
Elya Efendi	”
Hacı Pandili Efendi	”
Yorgi Efendi	Baş Katib-Daimi Azâ
Mihran Efendi	Daimi

Dava-i Temyiz-i Vilâyet	
Yorgaki Efendi Evakim Efendi	

Temyiz-i Hukuk Dairesi	
Serupcan Efendi	

Osmanlı İmparatorluğu’nda halkın özellikle meşgul olduğu diğer meslek grubu tüccarlık, gümrükçülük ve mültezimlikti. Madencilik, meyhanecilik, duvarcılık, terzilik, çulhacılık, kürkçülük, çiftçilik, hayvancılık, hayvancılık, balıkçılık, arabacılık, kazancılık, kasapçılık, gibi günlük yaşamla ilgili pek çok meslekle de meşgul olmuşlardır. Salnameleri incelediğimizde “Rüsûmat Nezareti” yani gümrük idaresi ile “Maden ve Orman İdaresi”nde çalışan çok sayıda gayrimüslime rastlamaktayız.

Tablo 6. 1870-1905 Yılları Vilayet Salnamelerine Göre Bursa Rüsûmat Nezareti’nde Görevli Gayrimüslimler

Muhasebe Kalemi	
Estepan Efendi	Muhasebe Kâtibi
Andun Efendi	Sandık Emni
Apık Efendi	”
Kirkor Ağa	”
Menas Efendi	”
Aram Efendi	Sandık Emni Muavini
Yorgi Efendi	Refîk-i Sâni
Dimitriyadis Efendi	”
Banus Efendi	Refîk-i Râbia
Aram Efendi	”
Korteli Efendi	Refîk-i Evvel

Apik Efendi Dimitriyadis Efendi AleksandrEfendi Marşal Efendi AdriyanEfendi AleksandrEfendi Pavliidi Efendi Ohannis Efendi Ohannis Efendi Levi Efendi Estepan Efendi	” Refîk-i Muhasebeci ” Ziraat Muhasebe Memuru Muhasebe Memuru Mübeyyiz Muhasebat-ı Atike Kâtibi Tedkikat Memuru Varidat Mukayyidi
--	--

Tahrirat Osmaniye Kalemî		Tahrirat Fransoy Kalemî	
Serkez Beheryan Efendi	Mütercim	Kostantin Koyla Efendi Kiğruk Efendi Peterdis Efendi Bedrus Efendi Manas Efendi Aleksandridis Efendi Bagus Efendi Falanga Efendi	Mübeyyiz ” Evrak Memuru ” ” Satış Memuru Sandık Memuru Baş Katib

Tablo 7. 1895 Yılı Salnamesi’ne Göre Orman ve Maden İdaresinde Görev Yapan Gayrimüslimler ve Görevleri²⁰²

Orman ve Maden İdâresi	
Heçator Efendi Levi Efendi Esturaki Efendi Onnik Efendi Artin Mihran Efendi	Ser Mühendis Muâvini ” Maden Mühendisi Müfettiş-i Sâni

²⁰² Hüdavendigâr Vilayet Salname-i Resmisi 1311.

1923 yılında Rum ve Yahudilerin yaşadığı Kuruçeşme Mahallesi'nde tespit edilen kasaplar şunlardır:²⁰³

Tablo 8

Evram oğlu Nahor	Sabetay oğlu İshak
Hayyam oğlu Yasef	Yakov oğlu Bünyamin
İsak oğlu Kemal	Yakov oğlu Hacı David
İsak oğlu Mirkado	Yakov oğlu Mişon
İsak oğlu Rafael	Yakov oğlu Nahor
Saatçi Hayam oğlu Mördö	Yasef oğlu David

Tablo 9. 1889 Yılı Bursa Kazası'nda Görev Yapan Gayrimüslimler²⁰⁴

İSİM	GÖREVİ	ÇALIŞTIĞI KURUM
Rum Metropolitidi Natanail Efendi		Meclis-i İdare-i Vilayet
Nikolaki Efendi	Aza-i Müntehibe	„
Kiryuk Efendi		„
Beracyanus Efendi	Vilayet Sermühendisi	Taht-ı Riyaset-i Aliye-i Vilayetpenahide Müteşekkil Nafia Komisyonu
Nikolaki Efendi	Ticaret ve Ziraat Odası Azası	
Kiğruk Efendi	Vilayet Tercümanı	
Agop Efendi	Muavini	
Corci Efendi	Aza	Devair-i Adliye
Vasilki Efendi	Aza	„
Yorgaki Efendi		Mahkeme-i İstinaf Ceza Dairesi
Kirkoryus Efendi	Eczacı	„
Penayut Efendi		Mahkeme-i Bidayet-i

²⁰³ Sarıtaş, Nergis, “B.353, C.203, C.171, C.218 Numaralı Sicil Kayıtlarına Göre Milli Mücadele Dönemi'nde Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1999.

²⁰⁴ Hüdavendigâr Vilayeti Salname-i Resmisi 1315.

		Hukuk Dairesi
Demciyan Atnos Efendi		Mahkeme-i Bidayet-i Ceza Dairesi
Arsatidi Efendi		Mahkeme-i Ticaret
Bedrus Efendi	Tabib	Bursa İdadi-i Mülkiye Mekteb-i Heyet İdaresi
Kirkoryus Efendi	Sanduk Emini	Duyun_u Umumiye Nezareti
Onnik Efendi	Katib	Aşar Kalemî
Evramidi Efendi	Mizan Müfettişi	Duyun-u Umumiye Müdüriyet Dairesi
Şeftiyan Efendi	Mancınık Memuru	„
Torkumyan Efendi	Müdür	Harir Darü't-Ta`limi
Mösyö Şoler	Müdür-i Sani	„
Beyazyay Efendi	Ders Muavini	„
Yankev(Yanku) Efendi	Muhaberat-ı Ecnebiye Memuru	Posta ve Telgraf İdaresi
Anternik Ağa	Aza	Daire-i Belediye
Bedrus Efendi	Ser tabib	„
Pandilaki Efendi	Mühendis	„
Balabanoğlu Agop Efendi	Müşavir-i Sani	Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası
Toricioğlu Nikolaki Efendi	Aza	„
Fındıkyan Ohannis Efendi	Aza	„
Buduryan Onnik Efendi	Aza	„
Demiciyan Antaş Efendi	Aza	„
Barsamyan Kiğruk Efendi	Baş Katib	„
Kalfayan Efendi	Müdür	Hüdavendigar Hamidiye Ziraat-ı Ameliyat Mektebi
Canik Efendi	Muavini	„
Karnik Efendi		„
Elya Usta	Kunduracı	Islahhane İdaresi
Mardirus Usta	Terzi	„
Sevayidis Efendi	Ser tabib	Hastahane İdaresi
Estepan Efendi	Tabib-i Salise	„
Şehriyan Serkez Efendi	Tabib-i Rabia	„
Andun Efendi	Eczacı	„
Dimitri Efendi	Muavini	„
Estelyanus Efendi	Diğeri	„
Alku Efendi	Aza	Hastahane Fahri Komisyon Heyeti
Tevdus Efendi	Eczacı	Mekatib-i Askeriye-i

		Şahane-Mekteb-i İdadi
Kostantin Efendi	Muavini	Reji Nezareti
Bagus Efendi	Müfettiş	Müfettiş Kalemî
Marşal Efendi	Refiki	„
Dimitriyadis Efendi	Refik-i Salise	Muhasebe Kalemî
Levi Efendi	Refik-i Sani	„
Baruh Efendi	Refik-i Rabia	„
Aram Efendi	Sanduk Emîni Muavini	„
Manas Efendi	Baş Katib	Tahrirat Fransoy Kalemî
Peterdis Efendi	Evrak Memuru	„
Estavru Efendi	Müfettiş	Ziraat Dairesi
Bagus Efendi	Diğeri	„
Avadis Efendi	Mütercim	Dava Kalemî
Adik Efendi	Müdür	Muhafaza Dairesi
Bedrus Efendi	Muamelat-ı Terkiye Memuru	Osmanlı Banka Şubesi
Küçükyan Efendi	Muhasebeci Muavini	„
Dimitri Efendi		„
Kostantinidi Efendi	Muhasebeci	Mudanya Bursa Demiryolu İdaresi
Mihran Papaysan Efendi	Sanduk Emîni	„
Hıristidi Efendi	Hareket Memuru	„
Kominyanus Efendi	Kontrol Memuru	„
Kostantinidi Efendi	Muhasebeci	„
Mihalidis Efendi	Tabib	„
Pandili Evramidi Efendi	Mudanya Mevkii Memuru	„
Karcali Efendi	Bursa „ „	„
Kostantin Kalyadi Efendi	Bursa Beklemesi Mevki M.	„
Vartan Dalyan Efendi		„
Alku Evramidi Efendi	İskele Memuru	„
Dimitri Paraksiyadi Efendi	Katar Memuru	„
Kisiridis	Kondüktör	„
Odisiye	„	„
Atnaş Ağa	Ateşci	„

B.BURSA VE ÇEVRESİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI

a.Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Ekonomik Yapıları

Avrupa ve Amerika, XIX.yy. başlarında ticaret ve sanayide yaptıkları yeni atılımlar sonucu büyük gelişmeler göstermişlerdi. Sömürgeciliğin yanı sıra ucuz ham madde bulma girişimleri bu yüzyıl boyunca hız kazanmış, dünyanın siyasi haritası iktisadi çıkarlara göre yeniden şekillendirilmek istenmiştir. Bu yarışta geri kalmış olan ülkelerin bir kısmı bağımsızlıklarını tamamen yitirerek birer sömürge olurlarken diğerleri de ekonomik özgürlüklerini büyük ölçülerde kaybederek, kapitalizmin gerekleri doğrultusunda varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu bir zamanlar hem siyasi ve hem de ekonomik varlık bakımından sayılı ülkeler arasında yer almıştı. Ancak çağın başlarında ekonomik özgürlüğünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Siyasi varlığını devam ettirmek için giriştiği yenilik hareketleri ise istenilen sonucu vermediği, Osmanlı yönetimi bu dönemde emperyalist devletlere karşı siyasi bütünlüğünü korumak ve iç isyanları bastırmak için mali açıdan büyük harcamalar yapmak zorunda kalmıştır. Ancak ülke ekonomisi ile iç ve dış ticaret, bilgisizlik, teknoloji eksikliği ve ihmal yüzünden onarılmayacak yaralar almıştır²⁰⁵.

Bu yüzyılda ticaret daha çok Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni ve Rumların elindeydi. Hıristiyanlar düzenli olarak ticaretin ön saflarında ilerlerken, Müslüman Türk tüccar ve esnaf önem ve nüfuz açısından geriliyordu²⁰⁶. Devletin Avrupa Devletlerine tanımış olduğu ticari kolaylıklar, XIX. yüzyıldan itibaren yerli üretim ve ticaretin sönmesine sebep olmaya başlamıştı²⁰⁷.

1820'li yıllarda patlak veren Yunan bağımsızlık savaşı ve ardından diğer Balkan halkları arasında yaşanan yoğun politik karışıklıklar, bölgede düzeni altüst etmişti. Ayaklanma başladığında Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar büyük zarar görmüşler,

²⁰⁵ Çadrcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1991, s:111.

²⁰⁶ Augustinos, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları**, Çeviren: Devrim Eveci, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s:171-172.

²⁰⁷ Çadrcı, Musa, age., s:111.

kimi Rum tüccarların mülklerine el konmuş, ancak anlaşmazlık ortadan kalkınca Rumlar, ticari olarak tekrar yükselişe geçmişlerdir. Öyle ki bölgeyi iyi tanıyan bir İngiliz gözlemci 1860'lı yılların başlarında İngiltere ile giderek artan ticaretin sebebini Rumların enerji ve azmine bağlamıştır²⁰⁸.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu ticaretinin odağı Avrupa'ya kaymış, böylece bölgenin ekonomik coğrafyası değişmiş ve kıyıdaki merkezler, gelişen ticari değişimin yoğunluk noktaları olarak büyüklük ve önem bakımından yükselişe geçmişlerdir. Diğer yandan daha büyük Rum cemaatleri Anadolu'nun batı sahillerindeki şehirlerde bulunduğu için, buralarda yaşayan çok sayıda Rum, zamanın rekabete dayalı olmakla birlikte elverişli ticari ortamında, Avrupa ile artan bağlardan yararlanıp kalkınma başarısı gösterebilmişlerdir. Bu arada el sanatları ile geleneksel ticari yapılarını korumaya çalışan iç bölgelerdeki diğer Rumlar ise yerel piyasanın taleplerini yakından izlemek suretiyle ekonomik varlıklarını sürdürmekteydiler.

Sonuç olarak Osmanlı topraklarında yaşamını sürdüren pek çok Rum tebaa değişen ekonomik ortamdan en iyi şekilde istifade etmiş ve yaşadığı ülkenin çok etnik yapılı toplumunda farklı milliyetleri kapsayan orta sınıfın bir parçası olmuştur. Avrupa ekonomisi varlığını imparatorlukta hissettirdikçe, tüccar ve işyeri sahipleri olarak Rumlar gittikçe daha fazla bireyselleşmişler, öte yandan yeni şartlara uyum göstermede ve refahlarını artırmada cemaatlerine bağlı kalmışlardır. İşte bu özellik, milliyetçi politikaların iktisadi hayatı altüst ettiği XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Rumların asıl gücü olmuştur. Bunların ticarete yatkınlıklarının kökenlerini bir yandan Bizans'ta arda kalıp da Osmanlı toplumu düzeniyle az buçuk bütünleşmiş servetlerde, diğer yandan ise Rum ticaret filosunun bugünkü Yunanistan'da Oniki Adalar'da ve Anadolu'nun Ege kıyılarında daima muhafaza ettiği üstünlükte bulabiliriz. Böylece Rum unsuru deniz ticaretinde üstünlüğünü gösterirken, Ermeni unsuru da özellikle Anadolu ile İran arasında sefer yapan kervanlarda varlığını duyurmuştur.

Ermenilerin ticari alanda yükselişleri nasıl İranlıların himayeleri sayesinde olmuşsa, Rumların başarısında da Rus müdahalesinin etkilerini aramak gerekmektedir. Bütün XVIII.yy. boyunca süren Osmanlı- Rus savaşlarının başlıca iki sonucundan birisi Rusların Akdeniz ve doğuya nüfuz etmeleri, ikincisi ise ticaret alanındaki

²⁰⁸Augustinos, Gerasimos, a.g.e., s:173 -174.

yayımlarıdır. Nasıl İranlıların simsarlığını Ermeniler yapmışsa, Rumlar da Rusların simsarları haline gelmiştir. Rumların ticari hayata katkıları Odesa'yla başlar ve Osmanlı İmparatorluğunun bütün limanlarına, buralardan da aşp Akdeniz'e kadar yayılır²⁰⁹.

Ancak XIX.yy. başlarında Avrupa burjuvazisi ticareti bırakıp da, sanayiye ilgi duyunca ve Doğu ticaretinde önemini kaybetmeye başlayınca iyi oturmuş bir deniz ticareti ağına sahip olan Rum tüccarlara ilgi Avrupa'da artmıştır. Ancak Rumların Avrupa'nın simsarı olmalarını isteyen, bu defa Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanabilmesi için Osmanlı donanmasını yakan Rusya değil, İngiltere ve Fransa devletleridir²¹⁰.

Mahalli ticaret uluslar arası ticarete bağlı kaldıkça, Rum ve Ermeni kolonileri Anadolu şehirlerinde yerleşip güçlenirler ve İstanbul'da İzmir'de ki büyük ticaret evlerinin kılavuzluğunda buldukları bölgenin ticari faaliyetlerini ele geçirirler. Ankara'da "bütün dükkanlar Hıristiyanların tekindedir ve bu yüzden bu Müslüman şehirde Pazar günü aradığın hiçbir şeyi bulmak mümkün değildir". Kayseri'de "Rumlar ve Ermeniler şehrin toplam nüfusun aşağı yukarı yarısını teşkil eder, dışarıyla ticaret ise fiilen onların elindedir. Müslüman perakendecilerin ve küçük dükkan sahiplerinin faaliyeti ancak mahalli ihtiyaçların karışılmasıyla sınırlıdır."

Gayrimüslim tebaanın ekonomik hayata el koyuşu ticari faaliyetlerle sınırlı kalmamış, üretim de kendi kontrolleri altına almaya kadar gitmiştir. Örneğin Uşak'ta Müslümanların geleneksel faaliyeti olan halıcılık, Hıristiyanların eline geçmiş, yine Konya'da halı imalatıyla uğraşan bir İngiliz konsolos işyerinde sadece Rum ve Ermeni kızları çalıştırmaktadır. Batı Anadolu'da ki maden işletmeciliğinin de neredeyse tamamı Hıristiyanların kontrolü altındaydı.

Hıristiyan unsur gitgide ülkenin en üretken faaliyetlerini kendi tekeline alırken Müslüman unsuru en az verimli tarım faaliyetlerine ve küçük zanaatkarlığa iter. Hatta halıcılık ve kervansaraycılık bile Rumlarla Ermenilerin eline geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun tarım üretimiyle yabancı ülkelere yapılan ihracat arasındaki ekonomik alanı bütünüyle denetim altına alamamaktan duyduğu hoşnutsuzlukla Hıristiyan unsur Müslüman eşrafın soysa ekonomik mevkiine karşı da saldırıya geçer.

²⁰⁹ a.g.e., s:20-21.

²¹⁰ a.g.e. s:21-22.

Batı'da Rum büyük arazi sahipleri çoğalır. Küçük Asya'da bir çok Ermeni mültezime rastlanır. Aynı şekilde eşrafın temel ekonomik dayanaklardan biri olan kasaba bakkalcılığı bile her gün biraz daha azınlıkların eline geçmiştir²¹¹.

b.Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Sosyal Yükümlülükleri

Giyim, mesken ve davranış özgürlüğü açısından, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, dönemin şartlarına göre oldukça rahat bir konumda bulunuyorlardı. XV.yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına yerleşen İsak Zarfati, Almanya ve Macaristan'da yaşayan Yahudileri Osmanlı Devleti'ne davet etmiş, bunun nedenlerini ise şöyle sıralamıştır. "...Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma ve incir ağacının altında oturabilir. Hıristiyan egemenliğinde, çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, asla mavi ve kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz." diyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda hakim olan hoşgörü ortamını, diğer yandan Türk dünyası ve Hıristiyan dünyası arasındaki anlayış farkını ortaya koymaktadır²¹².

Ancak ilerleyen asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'da gayrimüslimlerin giyimlerine kayıtlar koymaya başlamış, hatta buna uymayanlara ağır cezalar verilmeye başlanmıştır. III.Murat dönemi; giyim, mesken yapma ve davranış kısıtlamasının en ağır olduğu dönemdir. Toplum içinde görülen bu değişiklikte devletin çöküntüye gitmesinin de rolü vardır²¹³.

Gayrimüslim erkeklerin mor yada mavi çuka²¹⁴ elbise ve kısa kalpak giymesi gerekiyordu. Gayrimüslimlerin kalpak, samur kürk, atlas ve samur kalpak, firengi kemha²¹⁵ gibi lüks giysileri giymeleri yasaklanıyordu²¹⁶.

III.Selim döneminde yeniden düzenlenen kıyafet nizamına göre Müslümanlar sarı renkte kavuk ve ayakkabı giyecekti. Buna göre Rumlar siyah, Ermeniler kırmızı,

²¹¹ a.g.e. s:307-308.

²¹² Ercan, Yavuz,agm., s:179

²¹³ Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", OTAM Dergisi, S:1, Ankara,1990 s.:118.

²¹⁴ Çuka: Çuha. Çözgü ve atkısı yün yapığıdan iğrilmiş iplikten, düz renkte ve havlı tok kumaş.

²¹⁵ Kemha: Bir çeşit ipek kumaş.

²¹⁶ Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s:83.

Yahudiler ise mavi renkte şapka ve ayakkabı giyecekti. Evler için de aynı renkler uygun görülmüştü²¹⁷.

Hem gayrimüslimlerin Müslüman kıyafetiyle, hem de Müslümanların gayrimüslim kıyafetiyle gezmesi yasaktı. Yani yasak her iki taraf için de geçerlidir. Müslim ve gayrimüslim topluluklar, kendi bünyeleri içinde ve kendilerine ait kıyafetleri kullanmaya zorlanmışlardı. Yani tek taraflı olarak gayrimüslim kıyafetlerinde bir kısıtlama olmamıştır. Gayrimüslimlerin sarık sarması yasaklanıyor, şapka giymesi zorunlu hale getiriliyordu. Bir bakıma, gayrimüslimler kıyafet konusunda kendi geleneklerini ve kültür varlıklarını korumaya zorlanmıştır da denilebilir. Osmanlı Devleti bilinçli olmasa da, yapmış olduğu bu uygulama Müslüman olmayan halkın aleyhine değil, lehine olmuştur²¹⁸.

Gayrimüslimlerle ilgili bu durum, tamamen sosyal hayatta geçerli idi. Hukuk bakımından aralarında tam bir eşitlik söz konusu idi. Zira kadı, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki davalarda aynı kanun hükümlerini uygulamakla yükümlüydü. Aile hukuku alanında herkes kendi milletinin kanununa göre muamele görürdü. Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi, hukuk kuralları sınıflara ya da milletlere göre farklı şekilde uygulanmıyordu²¹⁹.

c.Bursa'da Genel Sosyal ve Ekonomik Durum

Tazminat döneminde Anadolu'nun en büyük kentlerinden, olan ayrıca İstanbul, İzmir ve Edirne'den sonra nüfus bakımından dördüncü sırada yer alan Bursa, genel görünüşü itibariyle eski bir şehir olma özelliğini koruyordu. Geçmişe ve alışkanlıklarına sıkça sarılan kentte geleceğe yönelik önemli bir atılım görülmüyordu. Bursa Anadolu vilayetleri içinde de en büyüklerinden verimli topraklara sahip olanlarındandı. İstanbul'a yakınlığı güvenliğin korunmasını kolaylaştırıyor, sürgüne gönderilen üst düzey yöneticiler için başlıca gözde kentlerden birini oluşturuyordu.

²¹⁷ Karal, Enver Ziya, age., s:274.

²¹⁸ Ercan, Yavuz, agm., s:118-119.

²¹⁹ Eryılmaz, Bilal, age., s:55.

Bursa Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemlerinden itibaren dünya ticareti açısından önemli bir konumda bulunuyordu²²⁰. Şehir konum itibarıyla ticarete ve sanayi faaliyetlere çok uygundu. Güneyde Uludağ'a yaslanmış olan şehir İstanbul ve Akdeniz'e kolay ulaşım sağlayacak şekilde Marmara kıyısına açılıyordu²²¹. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması Bursa'yı dünya ipek ticaret merkezlerinden biri haline getirmiş , bu faktörler şehrin ekonomik yaşamını sürekli canlı tutmuştur.

1830'lardan itibaren Bursa'nın ekonomik ve endüstriyel gelişiminde gerek Rumların gerekse Ermeni ve Yahudilerin önemli etkinlikleri olmuştur²²².

1860'lı yıllara gelindiğinde kentte iki sanayi bölgesi ve bunların dışında ayrı bir ticaret merkezi olmuştur. İki sanayi bölgesinden daha büyük ve yoğun olanı Cilimboz Deresi kenarında diğeri de Gökdere civarında yer alıyordu. Bu bölgede üretim daha çok el tezgahlarında yapılan küçük ölçekli dokumacılık ve ipekçilik gibi faaliyetleri kapsıyordu. Daha eski dönemlerden beri süregelen bu kuruluşların yapısında önemli bir değişiklik görülüyordu. Cilimboz deresi bölgesi ise daha ayrılmış bir yapı sergiliyordu. Bu bölgede 1860'larda fabrika başına 300'e yakın işçi çalıştığı, toplam işçi sayısının 7000 – 8000 dolayında bulunuyordu. Kent nüfusunun yaklaşık yüzde onunu oluşturmaktadır. Çalışanların büyük bölümü ise Müslüman olmayan kadın işçilerdi²²³.

Ticaret ve el sanatları, kent merkezinde toplanmıştı. Merkezde bedesten ve çevresinde 62 han yer alıyordu. Buralar depo, otel ve ticarethane işlevlerini yüklenmişlerdi. Kentin İstanbul'a yakın oluşu, öteki ihracat merkezlerinden farklı bir gelişme göstermesinde etkin olmuştu. İstanbul'daki Pera ya da İzmir'de ki Bornova, Buca gibi yabancı tüccarların yaşadığı konut alanları oluşmadığı gibi kent bir dışsatım merkezi de olamıyordu. Geleneksel ürünlerinden olan ipeği, İstanbul üzerinden dışa pazarlıyordu. Bunun için Mudanya iskelesi ile İstanbul arasında haftanın belli günlerinde yolcu ve yük taşıyan gemiler çalışmakta idi.

²²⁰ Şeker, Nesim, “**Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa**”, Bursa Defteri, S:1, Bursa, Mart 1999, s:117.

²²¹ Augustinos, Gerasimos, age., s:161.

²²² Şeker,Nesim , agm., s:117.

²²³ Çadırcı, Musa, age., s:369.

Bursa'da ekonomik canlılığı sağlayan en önemli etken ipek üreticiliği idi. Öyle ki yüzyılın ilk yarısına kadar Bursa denilince akla ipek geliyordu. İpek bursa endüstri ve teknolojik gelişimin en önemli dinamiğini oluşturuyordu²²⁴.

1850'lerden itibaren kentte ipekçilik makineleşmeye yöneldi. Avrupa'da ipek dokumasının gelişmesi, imparatorluk da ki ipekçiliği de etkilemiş ancak İtalya ve Fransa'da bu alanda gösterilen büyük başarılar ve sağlanan büyük kolaylıklar sonucu kaliteli kozalar elde edilmesi sonucu kaliteli kozalar elde edilmesi sonucu kaliteli ipek elde edilmesi, ipek üretimini olumsuz yönde etkilemiştir²²⁵.

Dokunmuş kumaşla ilgilenmeyen Avrupalı üreticiler; diğer yandan büyük miktarlarda ipek ipliği istemekteydiler. Bu talebi karşılamak üzere Avrupalı ve daha sonraları yerli Hıristiyan girişimciler, ipek ipliği üretimi makinelerine yatırım yapmaya başlamışlardı. Böylece Bursa'daki iki fabrika 1840'lı yıllarda kurulmuştu.²²⁶ Osmanlı hükümeti 1852 yılında Bursa'da bir ipek ipliği üretimi fabrikası açmış ve bu fabrikanın ürünleri Hereke'de faaliyet gösteren İmparatorluk dokuma fabrikasında kullanılmaya başlamıştır. Verimsizliği açıkça ortada olsa da bu tür gelişmeler, hükümetin fiyatlar ve ihracat mallar üzerinde devam eden denetimleriyle birlikte yerli ipek endüstrisinin bir süre daha ayakta kalmasını sağlamıştır. Avrupa'da buharla işleyen mancınık hanelerde çekilen ipekler ölçülü olduklarından Türk ipeklerine üstün tutuluyordu. Batıda yer alan bu gelişmeler, kısa sürede Osmanlı İmparatorluğunun da etkisini göstermeye başladı. Tazminatın ilanından sonra Fransa ve İsviçre'den ipek ustaları getirildi. 1844 yılında Fransa'dan gelen bir ipekçi ustası, Bursa'da bir ipek atölyesi kurmuş ve yeni tarz ipliğin nasıl çekileceğini göstermeye başlamıştır. Bu atölyede bilgi edinenler yeni atölyeler kurma yoluna gitmişler, giderek fabrikalaşma başlamıştır²²⁷.

1838- 1858 yılları arasında Bursa'da yeni yöntemlerle ipek üreten 38 kuruluşun faaliyette olduğu, anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak ipekçilik, bölgede yaygınlaşmaya başladı. İzmir, Bilecik, Küplü, Lefke, Söğüt ve Aydın yörelerinde ipekçilik hızla gelişme gösterdi. Bu dönemde bölgede koza üretimi dört milyon kiloya ulaştı.

²²⁴ Şeker, Nesim, agm., s:117.

²²⁵ Çadirci, Musa, age., s:369-370.

²²⁶ Augustinos, Gerasimos, age., s:162.

²²⁷ Çadirci, Musa age., s:370.

1850'lerde Bursa'da geniş araziler dut ağaçlarıyla kaplıydı. Ancak ağaçlardaki kozaları hastalık vurmuş, birçok çareye başvurulup ağaçları ilaçlanmasına rağmen, kozaların harap olması önlememişti²²⁸. Avrupa'dan etrafa ve Osmanlı İmparatorluğu'na da yayılan bu hastalıkla mücadele de maalesef geç kalınmış ve uzun süre hastalık engellenememiştir. Bundan dolayı Bursa'da yılda 600.000kg.'dan fazla ipek üretilirken, 1865'te bu miktar 192.440kg.'a düşmüştür. Ancak "Düyûn-u Umumiye İdaresi" kurulduktan sonra bölgede ipekçilik yeniden canlanmıştır²²⁹.

d. Bursa'da Yaşayan Gayri Müslimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumu

Bursa'da İslam, Hıristiyan ve Yahudilerin uyumlu bir beraberlik içinde yaşamaktaydı. Bursa'da özellikle inşaat sektöründe çalışanların büyük bölümü Yunanistan'ın Epiros ve Rumeli'nin dağlık bölgelerden gelen mevsimlik Rum işçileri idi. Yahudiler kuyumculuk, terzilik ve bankerlik yaparken, Rumlar meyhanecilik, ipekçilik yapmaktaydı. Müslümanlar ise yöneticilik ve tarımla uğraşmaktaydı. Bu unsurlar Bursa'da birbirleriyle çekişmediği gibi tersine birbirlerini tamamlayan bir yapıdaydı. Bursa'daki bu ekonomik yapı birbirlerine ihtiyacı olan bir ilişki içerisindeydi. Bu nedenle tüm bu ayrımcı özelliklere karşın Müslüman ve Gayrimüslimler yüzyıllarca uyum içerisinde yaşamıştır²³⁰.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Bursa'da ipek enstitüsü oldukça gelişmişti. Ancak ipek endüstrisinin yaşadığı iniş çıkışları göz önünde bulunduran Rumlar kendi fabrikalarını kurmaktan çok tekstil ticaretine yönelmişlerdir. Bursa'da ki Rum tüccarlar, uluslar arası ticari başarılarını 1840'lı yılların başlarında kazanmaya başlamışlardı. Şehirde ki yerli Rum firması İngiliz konsolosunun desteğini alarak buradaki cemaat içinde hatırı sayılır bir servete sahip olmuştu. İngiltere'den mal ithalinde geçen yıl liderliği ele geçirmiş ve dolaysız ithalat işinde ön sıraya yerleşmiştir. Ayrıca konsolos, kimi yerel tüccarı başkentteki firmalarla ilişkiye geçmektense, ihraç konusu mallarını doğrudan İngiltere'ye göndermeleri için teşvik etmekteydi²³¹. Liderliği ele geçirmiş

²²⁸ Augustinos ,Gerasimos ,age., s:164.

²²⁹ Çadircı ,Musa, age., s:370.

²³⁰ Kaplanoğlu, Raif, age., s:36.

²³¹ Augustinos, Gerosimos, age., s:165-166.

olan söz konusu Rum şirketin işleri iki yıl sonra hala iyi gidiyordu ve mal ithaline devam eden şirket artık İngiltere'ye ipek ihraç etmekteydi. İş yürüten kişilerin başarılı olabilmelerinin önemli bir nedeni de bu kişilerin perakende satışın ve ödemelerinin genellikle ağır bir süreç izlediği bu piyasada, alacak tahsilini beklemelerini sağlayacak yeterli sermaye ye sahip olmalarıydı. Çünkü piyasada bu güce sahip çok az firma bulunuyordu. Hem yabancı hem yerli Hıristiyan tüccarın Bursa'daki tekstil işinde ayakta kalışlarının anahtar faktörlerden biri, bu endüstri konulunun piyasada görülen önemli değişimlere uyum sağlama yetenekleriydi.

Bursa sancağında yaşamını sürdüren azınlıklarda bir kısmı toprağa bağlı olmasına rağmen, daha önce tüccardılar, fabrika işleticisiydiler veya serbest meslek sahibiydiler. Bursa Rumları İstanbul ve İzmir'de yaşayan Rumlar gibi imalatla da uğraşıyorlardı. Ayrıca Bursa'da dokuma tezgahlarına, imalathanelere sahip olmalarından dolayı kendileri için işçi olarak çalıştırdıkları Rumlar da vardı. Böylece, Bursa'da Rum azınlığın oluşturduğu bir işçi grubu ortaya çıkmıştı. İmparatorluğun öteki taraflarında, bankalarda, demiryollarında ve sanayi kesiminde çalışan Rum nüfusla bir arada düşünüldüğünde, bunların gerçekte Rum işçi sınıfının bir kısmını oluşturdukları söylenebilir²³².

İthalatçıların kolayca girebildiği pazarlarda, ipekli ve pamuklu malların üretimiyle satışı doğal olarak zarar görmekteydi. Yine de, Bursa'da yerel endüstri , ayakta kalmalarının yollarını bulabiliyordu. Tekstil üreticileri ve tüccarının iç kesimlerdeki piyasalarda hala yeri vardı ve bu yere dayanarak ithal mallarla rekabete girebiliyordu. Fakat ülke içi taşıma vergilerinin, yerli Hıristiyan tüccarın iç bölgeler piyasasında yararlandığı bütün avantajları ortadan kaldırması tehlikesi her zaman vardı. Ülke-içi ticaretteki geleneksel yerlerini korumalarının yanı sıra, Bursalı üreticiler ayrıca yabancı pazarların değişen taleplerine da ayak uyduruyorlardı artık. Daha önce belirtildiği gibi, ipek üretimi üzerindeki yoğunlaşma, mamul mallardan ipek ipliği yapımına kaymıştı. Ayrıca yerel üreticiler daha çok İngiltere'den ithal edilmekte olan pamuk ipliğine yöneliyorlardı. Çünkü bu ithal iplik, kırsal kesimlerdeki pazarların dayanıklı pamuklu mal ihtiyacı karşılamak açısından “mümkün olan her çeşit kalite ve numarasıyla elde edilebilecek in ucuz ve uygun” iplikti.

²³² Şeker, Nesim, agm., s:112-113.

Bursa çevresini kuşatan kırsal kesimle başkent arasında önemli bir mal (özellikle ipek) değişim merkezi olma özelliğini sürdürmekle birlikte, şehrin tüccarı artık yabancıların biçim verip kontrol ettiği piyasanın sadece bir ögesi konumundaydı. Anadolu yalnızca bir ipek üreticisi değil, aynı zamanda bu ürünün Uzakdoğu'daki diğer üretim merkezlerinden Avrupa'da ki fabrikalara aktarılmasına yardımcı olan bir geçiş noktasıydı. Bursa'da Hıristiyan ipek tüccarları arasında en faal olanlar Rumlar idi. Fakat Rumlar bu iş alanının ekonomik risklerinden en çok etkilenenlerdi²³³.

1850 ve 1870'li yıllar arasında Bursa'da ipek endüstrisinin makineleşmesi tamamlanmıştı. İpek işkolunun bol miktarda su ve ekmek gerektirmesi sebebiyle, iş sahipleri fabrikalarını kasabanın içinden, Rum ve Ermeni mahallelerinin hemen yakınından geçen iki ana derenin kıyılarında kurmuşlardı. Bu fabrikalarda istihdam edilen binlerce Hıristiyan, sonuçta bursa işçi sınıfının özünü oluşturacaktı. Dönemin yabancı ve yerli fabrika sahipleri, ipek üreten diğer merkezlerle rekabet edebilmek için ucuz ve vasıfsız işçi peşinde koşmaktaydı. Aradıklarını şehrin Hıristiyan kadın nüfusunda bulmuşlardır. Genç kadınlar, yetimler ve dullar tüm işgücünü karşılamaya başlamışlardı. Bunlar idaresi kolay işçilerdi. Yaptıkları iş, mevsimlik olduğundan diğer büyük ekonomik sektör olan tarımın bu insanların işgücüne duyduğu taleple bir çatışma yaratmıyordu. Hıristiyan kadın işçilere günlük ücret verilmekteydi. Fazla para istedikleri takdirde çalıştıkları fabrikaların kurulmasıyla birlikte Rumlar, ipek endüstrisi gibi imalat sektörlerine yatırım yapmaya başlamışlar, fakat çoğunluk, başlangıç için daha az sermaye gerektiren ve daha kısa sürede iyi kazanç vaat eden ticari girişimlere yönelmiştir. Esas itibarıyla Rumlar, zaman zaman güçlüklerle karşılaşmalarına karşın her iki durumda da başarı gösterebilmişlerdir. Ayrıca Endüstriyel üretimin geliştiği şehirlerde oluşmaya başlayan işçi sınıfı arasında Rumlar da bulunuyordu. Ne var ki, Rumlar da aynı Bursa'dakiler gibi toprakla bağlarını muhafaza etmekteydiler²³⁴.

İpeğin durumuna gelince, Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde hazırlanan sanayi istatistiklerine göre, Bursa'da 41 ham ipek fabrikası olduğu görülmektedir. 1913'te 32 fabrika ve 1915'te 20 fabrika işletilmiştir. Bu azalmaya savaşın koza mahsulünü azaltması neden olmuştur. 1916 ve 1917 yıllarında ise kozanın devamlı olarak azalması,

²³³ Augustinos, Gerasimos, age., s:167.

²³⁴ age., s:168-169.

işleyen fabrika sayısını birkaç müesseseye sınırlamıştır. Bu durum çalışanların sayısını da azaltmıştır. Tarımsal alanda bir boşluğu doldurabilmelerine rağmen, mübadil göçmenler ipek üretimindeki açığı kapatamamışlardır. Hatta en iyi bildikleri ve uğraştıkları tarım faaliyeti olarak tütün ekimini bildikleri için kendilerine dağıtılan topraklarda zeytinlikleri kesmişler, dutlukları ve bağları yok ederek onların yerine tütün ekmişlerdir. Böylece, ipekböcekçiliğinin yeniden gelişimini bir ölçüde engellemişlerdir. Gerçekte, Bursa'da Rumların bulunduğu hemen her tarafta kurulmuş olan küçük ölçekli ipekböceği fabrikalarını, oralara yerleştirilen mübadiller kullanamamışlardır. İlginçtir ki, XIX. yüzyılda, kozalarından çıkarılan ipekle Avrupa piyasasında ün kazanan Demirtaş Karyesi'ne iskan edilen göçmenler, fabrikayı yıllar boyu boş bırakmamışlardır. Bu nedenle, zamanın hükümeti, ipek üretiminin devamını sağlamak için, ipekçiliği göçmenlere öğretmek yoluna gitmiştir²³⁵.

C.BURSA'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLERİN DİNİ TEŞKİLATLARI

1832'de Bursa yeni kurulan Bursa, yeni kurulan Bursa eyaletinin merkezi olmuştur. Bursa eyaleti; Bursa, Karahisar, Bilecik, Erdek ve Biga mutasarrıflıklarını içine alıyordu. Bursa 1864'de Bursa, Kocaeli, Karasi, Karahisar, Kütahya sancaklarından meydana gelen Hüdavendigâr vilayetinin merkezi oldu.

Bursa'da sosyal yapılanmada farklılığın olduğu bir başka kurum da din idi. Sancak içinde yaşayan unsurların dinsel inanışlarına göre ibadet yerleri yapılmıştı. Bunlar, şehirdeki insan çeşitliliğini yansıtmaktadırlar. İbadethaneler arasında, çoğunluk olan Müslümanlar için cami ve mescitler azınlıklar arasında çoğunluğu sahip Ortodoks Rumlar ve Ermeniler için kiliseler, az sayıda bulunan Yahudiler için de havralar vardı. Bu unsurlar, ibadetlerini, dinsel liderleri ve otoriteleri olan müftü, rahip ve rabi idaresinde yürütmüşlerdir²³⁶. 1900 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre 913 cami ve mescit, 96 kilise, 12 manastır, 5 havra ve 84 tekke vardı²³⁷.

1912 yılında Rum azınlığa ait Bursa'da 13, Gemlik'te 5, Mihaliç'te 19, Mudanya'da 16, Kirmastı'da 3, Atranos'da 2 olmak üzere toplam 53 kilise ve Bursa'da

²³⁵ Şeker, Nesim, agm., s:124.

²³⁶ Şeker, Nesim, agm., s:119.

²³⁷ Bursa Vilayeti-i Salname-i Resmisi, 1900, s:317-324.

21, Gemlik’de 5, Mihalıç’da 24, Mudanya’da 24, Kirmastı’da 4, Atranos’da 2 olmak üzere toplam 80 kilise vardır²³⁸.

Seyyahların çoğu, Rumların bölgedeki en geniş gayrimüslim cemaat olduğunu, bu cemaati Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin takip ettiğini söylemişlerdir.²³⁹

Bursa’da yer alan Hıristiyanların ibadet yerlerine ait ilk özel ifadeyi, şehri 1576 yılında ziyaret eden Stephan Gerlach kullanmaktadır. Gerlach, Kutsal Havariler Kilisesi’nde(Heiligen Aposteln) 3 papaz ve bir başpiskoposun hizmet ettiğini bildirmektedir. Bunun yanı sıra Saint Nicolas adlı ikinci bir Rum Ortodoks kilisesinin varlığından da söz etmektedir²⁴⁰.

1662 yılında, Bursa’yı ziyaret eden Halep Patriği Mecaire, Bursa’da 3 tane Rum Ortodoks kilisesinin olduğunu bildirir. Bunlar; Balık Pazarı semtinde bulunan Jean Evangeliste Kilisesi, Kayabaşı semtinde bulunan Notre- Dame’a ithaf edilen Rum kilisesi ve son olarak da Demirkapı Mahallesi’nde bir kilisenin bulunduğunu bildirmektedir²⁴¹.

Seyyahların da belirttiği gibi, Demirkapı Mahallesi’nde Muradiye Kız Öğretmen Okulu’nun (Ticaret Lisesi) yukarısında yakın zamanlara kadar bir kilise bulunmakta idi. Yine Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında Rum Ortodoks Kilisesi olarak inşa edilen bir kiliseden başka, bugün Muradiye’de bulunan Askerlik Şubesi’nin arka bahçesinde depo olarak kullanılan Rum Ortodoks Kilisesi daha vardır.

XVI.yy. sonları ve XVII. yy. başlarında Bursa’da Rum nüfusunda bir artış görülmüştür. Bu artışın sebebinin İç Anadolu’da vuku bulan Celali İsyanı’ndan kaçarak ve Batı Anadolu’ya doğru göç edenlerin gelip Bursa civarına yerleşmiş olmalarından kaynaklanması muhtemeldir²⁴².

1530 ile 1573 yılları arasında İspanyalı Safarad Yahudilerinden bir grup önce İzmir’e, oradan da Manisa ve Balıkesir üzerinden Bursa’ya gelmiştir. Bu gurubun yerleştikleri mahalle Kuruçeşme, fetihten sonra Yahudilere tahsis edilmiş, halkın giriş

²³⁸ age., 1912.

²³⁹ Lowry, Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa 1236-1923*, Çeviren: Serdar Alper, Eren Yayınevi, İstanbul, 2004, s:48-49.

²⁴⁰ age., s:43.

²⁴¹ age., s:49.

²⁴² Sevim, Sezai, “ **Osmanlı Bursa’sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler**”, Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s:153.

çıkışı ve sakinlerinin güvenliğini sağlamak için doğu ve batı taraflarına sağlam birer kapı yapılmıştır²⁴³.

1905 yılında 48 hanenin bu mahallede üç havranın varlığı görülmektedir. Bunların adları: Ez-ha-Haim, Mayor ve Guerouch Sinagogu ibadete açıktır²⁴⁴.

Fetihten sonra Çelebi Mehmet zamanında Kütahya ve civarında yaşayan Ermenilerin bir kısmı Bursa'ya nakledilmiş ve Irgandı Köprüsü ile Yeşil Camii arasındaki 10 hanelik bir guruba yerleştirilmiştir²⁴⁵.

Bursa sicillerinde 1630 yılına ait bir kayıta Setbaşı ve Karaağaç semtlerinde 3 Ermeni kilisesi bulunmaktadır. 1905'te ise 6 kilisenin varlığından söz edilmektedir. Bugün, Setbaşı'ndan Namazgah'a giden yolun solunda ve yine Setbaşı'ndan İpekçilik Caddesi'ne giden yolun kenarında da kullanılmayan birer Ermeni kilisesi mevcuttur. Sonraki yıllarda Ermeniler, Irgandı Köprüsü, Yeşil Camii, Namazgah, Umurbey Camii ve Setbaşı Köprüsü arasında Kayabaşı Mahallesi'nde sosyal yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

XIX.yy. ikinci yarısında Bursa'da bir Fransız kolonizasyonu oluşturulmuştur. İpek dokumacılığıyla meşgul olan bu grup, kendileri için bugünkü Necati Bey Kız Meslek Lisesi önünde bulunan kiliseyi inşa etmişler ve bu bölgede yaşamışlardır²⁴⁶.

Hüdavendigâr Vilayet Salnamelerini incelendiğinde gayrimüslim din adamlarının il idare meclislerinde temsil edildiklerini görülmektedir²⁴⁷.

Tablo 10. 1903 Yılı Salnamesine Göre Meclis İdaresine Üye Gayrimüslim Din Adamları

Meclis İdare-i Vilayet	
Rum Metropolidi	Natanayil Efendi
Ermeni Murahhasası	Arşarun Ohannis Efendi
Katolik Murahhasası	Artin Efendi
Yahudi Hahambaşısı	David Yayevev Efendi

²⁴³ a.g.e., s:151

²⁴⁴ a.g.e., s:151

²⁴⁵ a.g.e.,s:51

²⁴⁶ a.g.e., s:155

²⁴⁷ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1903, s:60

Vilayet Salnamelerinde Bursa Sancağı'nda görev yapan ruhani liderlerin isimleri de yer almaktadır.²⁴⁸

Tablo 11. 1890 Yılı Salnamesine Göre Bursa'da Görev Yapan Rüesâ-i Ruhâniye

Vilayet Dahilinde Kâin Rüesâ-i Ruhâniye
Rum Metropolidi Natanail Efendi
Ermeni Murahhasası Pertagamyus Efendi
Katolik Murahhasası Artin Efendi
Yahudi Haham Başı Salmun Efendi

D.RUMLARIN NÜFUS YAPISI

a. Tanzimat'tan Önce ve Sonra Gayrimüslim Nüfusu

XVIII. yüzyılın ortalarından evvel Anadolu'da Rum nüfusu oldukça düşük sayıda idi. Ancak 1839 ve 1856 fermanlarının getirdiği olumlu koşullardan dolayı Ege adalarındaki Rum nüfus hızla artmıştır. İş bulmakta zorlanan çok sayıda Rum Batı Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.

Ekonomik koşullar ve askerlikle beraber diğer ağır yükümlülüklerden muaf olmaları Rum göçmenlerin işini kolaylaştırmıştır. Ekonomik açıdan yoğun bir baskı altında olan Müslümanlar, aile fertlerinin sayılarını küçük tutarken, askeri yükümlülüklerden muaf olan ve gelirlerine oranla oldukça az bir vergiye tabi olan Rumlar büyük aileler kurup rahatça geçinebiliyorlardı. Bir İngiliz elçilik raporuna göre Rumlar, Batı Anadolu'nun her yerinde Türklerin yerini almaları şu şekilde anlatılmaktadır. "Bir Rum, Müslüman gelir ve yeni hayatına küçük bir esnaf olarak başlar. Zamanla Rum vatandaş zenginleşirken köylüler yoksullaşır. Zamanla bu Rum vatandaşa dost ve akrabaları da katılır. Köylünün yoksulluğu sürekli artar. Üst üste gelen kötü hasat sonucunda köylü toprağından ayrılmak zorunda kalır. Bu süreç zengin

²⁴⁸ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1890, s:81

Müslümanlar için de aynı işler. Hemen her kentte birkaç yıl öncesine kadar zengin olan, fakat şimdi yoksulluk içinde yaşayan Müslümanlar bulunmaktadır.”²⁴⁹

XIX. yüzyılda meydana gelen nüfus değişiklikleri Osmanlı ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yaptı. 1830’lu yıllardan itibaren Osmanlı nüfusu artmaya başladı. Bu artışta hastalıkların azalması, sağlık şartlarının iyileştirilmesi ve İmparatorluğa çok sayıda göçmenin gelmesi etkili olan faktörlerdir.

Yunanistan, Sırbistan, Eflak-Boğdan ve Bulgaristan gibi nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgeler XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmaya başlamışlardır. 1800’lü yıllarda Osmanlı arazisi 3 milyon kilometre kare iken, 1914’de bu oran 1.3 milyon kilometreye düşmüştür. Nüfus ise 1830 yılındaki sayıyla aynı kalmış, buna karşılık nüfus yoğunluğu iki kat artmıştır.

Nüfus yoğunluğunun artması ile birlikte tarımda çalışanların sayısı artmış, sanayi ürünlerinin pazar alanları genişlemiştir. Diğer taraftan, işçi sayısının artışı ile yüzyılın ikinci yarısından itibaren, büyük nakliyat projeleri ile demiryolu ve telgraf şebekelerinin inşaatına başlanmıştır²⁵⁰.

Osmanlı İmparatorluğu, yeni fethettiği bölgeler başta olmak üzere, İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan halkın nüfus sayımını yaptırma konusuna özen gösterirdi. Zira devletin yönetim sistemi ve toprak düzeni, nüfus sayımı yapılmasını zorunlu kılıyordu. Vergi ve askerlik işleri de nüfus sayımına dayanmaktaydı²⁵¹.

Osmanlı Devletinde gayrimüslim halkın nüfus kayıtları, bağlı oldukları millet teşkilatları tarafından tutulmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı yönetimi, ülkede yaşayan gayrimüslim tebaanın sayısını millet teşkilatlarının kayıtlarından öğrenmekteydi. Gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisinin mükellefleri de bu kayıtlara göre belirleniyordu²⁵².

Yeniçeri teşkilatı kaldırıldıktan sonra, yeni bir ordunun oluşturulması, askerlik yapabilecek halkın sayısının bilinmesini zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı Devlet, memurları aracılığıyla 1831 yılında din esasına dayana ilk nüfus sayımını yapmıştır.

²⁴⁹ Karpat, Kemal, age., s:86.

²⁵⁰Quartaert, Donald, “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914” Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Editör:Halil İnalçık, Donald Quartaert, C:2, Eren Yay., İstanbul, 2004, s:901 .

²⁵¹ Eryılmaz, Bilal, age., s:76.

²⁵² age., s:76-77.

Yönetim, Müslüman nüfusu askerlik bakımından, gayrimüslim nüfusu ise vergi açısından öğrenmek istemişti. Bundan dolayı Devletin bu nüfus sayımını tam bir tarafsızlık içerisinde yaptığı söylenebilir. Zira her iki nüfusu da aslından farklı göstermek devletin aleyhine idi²⁵³.

Tablo 12. Osmanlı Devleti'nin Genel Nüfusu (1831)²⁵⁴

Milletler	Rumeli	%	Anadolu	%	Toplam	%
Müslüman	513.428	37.48	1.995.215	83.70	2.508.643	66.33
Hıristiyan	811.546	59.25	359.378	15.07	1.170.925	31.19
Kıpti	29.530	2.16	7.143	0.30	36.673	0.98
Yahudi	11.647	0.85	5.396	0.23	17.070	0.46
Ermeni	3.566	0.26	16.743	0.70	20.309	0,54
Toplam	1.369.744	100.00	2.383.876	100.00	3.753.620	100.00

1844 yılında yapılan ikinci sayımda kadın erkek ayrımı yapılmadan tüm halkı kapsamıştır. Bu sayım İstanbul'da yapılmıştır. Ubucini bu sayımın gerçeğe yakın olduğunu belirtmektedir²⁵⁵.

Tablo 13. Osmanlı Devleti'nde Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı²⁵⁶

	Avrupa	Asya	Afrika	Toplam	%
Müslümanlar	3.800.000	12.950.000	3.800.000	20.550.000	58.13
Rum/ortodokslar	11.370.000	2.360.000	-	13.730.000	38.84
Katolikler	260.000	640.000	-	900.000	2.55
Yahudiler	70.000	100.000	-	170.000	0.48
Toplam	15.500.000	16.050.000	3.800.000	35.350.000	100.00

²⁵³ Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943, s:22.

²⁵⁴ age., s:215.

²⁵⁵ Ubucini, M.A., **Türkiye 1850**, Cilt:1, Çeviren: Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975, s:49.

²⁵⁶ age., s:48-49.

Tanzimat'tan sonra nüfus sayımında değişikliklere gidilmiştir. 1857 yılında gayrimüslimler için cizye yerine konulan “Bedelat-ı Askeriye” vergisinin ardından gayrimüslimlerin sayım görevi de Dahiliye Nezaretine bırakıldı. Zira Hıristiyan cemaatlerin vergileri cemaatleri tarafından toplanıyordu. Bundan dolayı Hıristiyan halk daha az bedel ödemek için sayılarını sürekli az gösteriyorlardı. Devlet nüfus sayımını doğrudan kendisi üstlenince bu gibi durumların da önüne geçilmesi mümkün olacaktı²⁵⁷.

b. Bursa’da Gayrimüslim Nüfus

Bursa’da yaşayan gayrimüslim tebaa içerisinde nüfus bakımından en büyük çoğunluğu Rumlar oluşturuyordu. Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri’nde, Bursa Merkez Kazası’nda yaşayan gayrimüslimlerin yıllık nüfus kayıtlarını incelediğimizde, gayrimüslim nüfusta Rumları, Ermeniler arkasından da Yahudiler takip ediyordu.

Hasan Ta’ib Efendi, Mirat-ı Bursa adlı eserinde 1897 yılı Bursa nüfusunun toplam 63.264 olduğunu, bunların 48.053’ünün Müslüman, 15,211’inin ise gayrimüslim olduğunu belirtmiştir. Yazar şehirde toplam 15.467 hane, 165 cami ve mescit, 27 medrese, 36 tekke ve zaviye, 6 kilise, 3 havra, 1 darülaceze, birer rüşdiye-i askeriye ve mülkiye ile bir kız rüşdiyesi, 66 ibtidâ’iye mektebi, birer askeri ve mülki idadi bulunduğunu ifade etmektedir²⁵⁸.

1871, 1872 ve 1873 yılı Salnamesinde, Hüdavendigâr Sancağı’nda mahalle sayısı 173, hane sayısı, 16408, Müslüman halk 22826, gayrimüslim halk 12883, toplam nüfus ise 35709 olarak kaydedilmektedir.

1878 tarihli Salnamede Bursa merkez kazasında gayrimüslim nüfusu 6221, Müslüman nüfusu ise 8938 olarak kaydedilmektedir.

²⁵⁷ Akbayan, Nuri, “Tanzimattan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:5, İletişim Yayınları, s:1241.

²⁵⁸ Esbak Es-Seyyid Han Hasan Ta’ib Efendi, **Mirat-ı Bursa**, s:3-4

Tablo 14. Yaş Dağılımı ve Cinsiyete Göre Bursa Kazasında Müslüman ve Rum Nüfus (1887)²⁵⁹

Erkek	İslam	Rum	Toplam	Kadın	İslam	Rum	Toplam
1-5Yaş	3965	1014	4979		3612	973	4585
5-10Yaş	3005	935	3940		3147	846	3993
10-15Yaş	2785	830	3615		2600	704	3304
15-20 Yaş	2521	563	3084		1861	678	2539
20-25 Yaş	2559	886	3445		1950	585	2535
25-30 Yaş	2207	571	2778		1880	670	2550
30-35 Yaş	1859	541	2400		1879	462	2341
35-40 Yaş	1430	538	1968		1440	450	1890
40-45 Yaş	1336	388	1724		1664	339	1983
45-50 Yaş	1398	287	1685		1028	322	1350
50-55 Yaş	1039	259	1298		1089	248	1337
55-60 Yaş	611	257	868		786	214	1000
60-65 Yaş	677	141	818		884	193	1077
65-70 Yaş	341	113	454		388	88	376
70-75 Yaş	191	76	267		418	76	494
75-80 Yaş	80	28	108		148	24	172
80-85 Yaş	28	17	45		183	37	220
85-90 Yaş	6	6	12		10	3	13
90-95 Yaş	1	-	1		48	6	54
95-100Yaş	1	2	3		6	5	11
100- ?Yaş	2	-	2		9	1	10
Toplam	26042	7352	33494		25110	6924	31934

Tablo 15. 1890 Yılı Bursa Vilayeti'nin Nüfusu²⁶⁰

	Kadın	Erkek	Toplam
Bursa Kazası	57011	60825	117,836
Gemlik	17210	20279	37,489
Mudanya	7293	8094	15,387
Mihalıç	14388	16693	31,081
Kirmastı	17058	19390	36,448
Atranos	18475	18950	37,425
Toplam	131435	144231	275,666

²⁵⁹ Ali Emiri Salnameleri, 1921, s:75-77

²⁶⁰Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1890 , s:218.

Tablo 16. 1897 Yılı Bursa'da Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu²⁶¹

Bursa Kazası	ERKEK	KADIN
İslam	46186	45543
Rum	10632	11535
Ermeni	3956	3358
Katolik	299	386
Protestan	181	71
Bulgar	29	5
Yahudi	1454	1265
Diğer Ecnebi Gruplar	729	542
Toplam	63366	62704

Tablo 17. 1901 yılı Nüfus Kayıtları²⁶²

Bursa Merkez Kazası	Nüfus
Müslüman	92,506
Rum	22,547
Ermeni	6372
Katolik	758
Protestan	306
Bulgar	25
Yahudi	2930
Latin	12
Toplam	125,456

²⁶¹ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, 1897, s:136-137.

²⁶² Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi ,1901, s:52.

Tablo 18. 1905 Yılı Bursa Kazası'nda Kadın ve Erkek Nüfusu²⁶³

Bursa Merkez Kazası	
Müslüman	103,738
Rum	24,248
Ermeni	6435
Katolik	788
Protestan	317
Bulgar	-
Toplam	136,232

Tablo 19. 1912 Yılı Bursa Kazası'nda Nüfus²⁶⁴

	Kadın	Erkek
Müslüman	25272	24669
Rum	2679	2538
Ermeni	3197	3416
Katolik	737	635
Protestan	144	158
Bulgar	-	22
Yahudi	1301	1535
Diğer Ecnebler	542	729
Toplam	33877	32699

²⁶³ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi ,1905, s:72.

²⁶⁴ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi ,1912, s:420.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.

BURSA YÖRESİNDEKİ RUM NÜFUSA HELEN KİMLİĞİ KAZANDIRMA ÇABALARI

A-RUM MEKTEPLERİNİN FAALİYETLERİ

a. Gayrimüslim Cemaat Okulları ve Yabancı Okullar

Batı Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesinin, XVIII.yy. süresince İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan eğitimli gayrimüslim halka nüfuz etmesi ve bunun sonucunda milliyetçi hareketlerin ortaya çıkması, gayrimüslim okullarının siyasi açıdan öneminin artmasına neden olmuştur. Bu gelişme öncelikle Rum-Ortodoks cemaatine bağlı fakat anadili Rumca olmayanların, cemaat okulları aracılığıyla Helenleştirilmesi girişimiyle kendisini göstermiştir²⁶⁵.

Heterojen bir yapı içerisinde olan Ortodoks cemaatinde Rum-Helen unsur, kilise idaresindeki hakim konumundan ötürü, kültürel açıdan bütün cemaati belirlemiştir. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanmacılık ve Ulusçuluk akımlarının ortaya çıkmasının tesiriyle, Helen olmayan yerel piskoposluklar ve okullarda Helenleştirme süreci başlatılmıştır. İstanbul Kutsal Sinod’un önyak olmasıyla Bulgar Ohri Piskoposluğu kapatılmıştır. Bu bağlamda yerel kilise okullarında da, ilerleyen süreç içerisinde diğer dillerde eğitim yerine, Yunanca eğitime yer verilmeye başlandı. Sözü ettiğimiz Helenleştirme süreci, ticaret ve deniz taşımacılığı vasıtasıyla varlıklı ve etkin bir Rum ticaret burjuvazisinin ortaya çıkmasıyla eş zamanlı süreç içerisinde gelişmiştir²⁶⁶.

Mora İsyanı ve Yunan bağımsızlığının ardından, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Rum cemaati içerisinde dünyevi burjuvazinin etkisinin, ruhban sınıfına oranla, daha belirleyici hale geldiği görülmektedir. 1856 Islahat Fermanı’nın getirdiği millet reformları çerçevesinde 1862 tarihinde deklare edilen genel hükümlere göre ruhban sınıfı dışındaki İstanbul Rum nüfusunun, cemaat idaresi ve eğitimindeki

²⁶⁵ Somel, Selçuk Akşin, “Cemaat Mektepleri ve Yabancı Misyoner Okulları”, Osmanlı Uygarlığı I, Hazırlayan: Halil İnalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 2003, s:387.

²⁶⁶ Karpat, Kemal, “Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era”, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes& Meier Publishers, USA,1982, s:145-146.

yetkisi arttırılmıştır. Bununla bağlantılı olarak İstanbul, Anadolu ve Balkanlarda ikamet eden Rum nüfus arasında eğitim kurumlarının arttırılması amacıyla syllogos adı verilen gönüllü kültür dernekleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu kültür derneklerinin ilki ve en büyüğü İstanbul'da 1861 yılında faaliyete geçmiştir. Bu bağlamda Batı Anadolu ve Makedonya (Selanik ve Manastır) çevresinde de kültür dernekleri açıldı. 1890'lı yıllardan itibaren İç Anadolu Rumları ve Karamanlılara hitap edecek bir kültür derneği açıldı²⁶⁷.

Balkanlarda bu bölgeyi kendisi için özel bir yayılma alanı olarak gören Yunanistan, eğitimi uzun vadeli siyasal bir yatırım olarak görmekteydi. Bu bağlamda sözünü ettiğimiz kültür dernekleri doğrudan konsoloslukların verdiği destekle birlikte gelişmeye başladı. 1878 yılında gerçekleştirilen Berlin Kongresi'nin ardından, Osmanlı Balkan sınırları dahilinde yaşayan Rum nüfusun kent ve kasabalarla sınırlı kalmasına karşılık, Rum okullaşma faaliyetleri Helen olmayan Ortodoks nüfusa yöneltildi. Ulaşılmak istenen hedef Slav ya da Arnavut kökenli Ortodoks Hıristiyanları arasında Helenlik bilincini oluşturarak, Yunan yayılmacı siyasetini uygulama devresine sokabilmek için kültürel ve demografik altyapıyı oluşturmaktı. Bu amaçla, Yunan konsoloslğunun desteği dahilinde Saranda (Güney Arnavutluk), Filibe, Tekirdağ, Makedonya, Edirne, Lüleburgaz, Trakya, Epir, Varna, Selanik, Teselya ve Manastır gibi merkezlerde Kültür dernekleri kuruldu²⁶⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'na mensup gayrimüslim gruplar kendi cemaatlerinin sivil yönetimi ile ilgili kilise yahut ruban sınıfının sorumluluğu altındaydı. Bu çerçevede içerisinde cemaat mekteplerinin yönetimi de cemaatlerin ruhban sınıfının yetki alanı dahilinde bulunuyordu. Dolayısıyla, bu okullarda dini ağırlıklı bir eğitim verilmekteydi. Geçerli olan dilin birçok durumda kilisenin ayin dili olan cemaat mekteplerinin hocaları genellikle papaz veya hahamdı²⁶⁹.

Cemaat Ruhani Meclisleri ve kilise tarafından denetlenen gayrimüslim cemaat okulları önceleri dini nitelikte iken, sonraları siyasallaşarak milli nitelikte eğitim ağırlık kazanmıştır. Bu okullar genellikle vakıf idi. Bir kilise vakfının veyahut zengin bir şahsın öncülüğünü yaptığı vakıflar tarafından kurulup, finanse edilirdi. Öğretim

²⁶⁷ Clogg, Richard, agm., s:194-195.

²⁶⁸ agm., s:197.

²⁶⁹ Somel, Selçuk Akşin, agm., s:387.

kademeleri olarak Hıristiyan-Musevi gibi mensup oldukları dine göre ilk-orta-yüksek okul olarak derecelendirilirdiler²⁷⁰.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde faaliyet gösteren yabancı okullar, ilk başta sadece gayrimüslim okulları idi. Sonraları kısmen ya da tamamen yabancı devletler tarafından açılan yabancı okullar haline gelmiştir²⁷¹.

Yabancı devletler Osmanlı yönetimi üzerinde söz sahibi olabilmek için öncelikle kendilerine yakın buldukları cemaatlere maddi ve manevi yardımlarda bulunarak taraftar toplamaya çalışmışlar, ardından onları kendi istekleri doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. Bir süre sonra da koruyucu devlet unvanıyla bu toplulukları ve okulları tamamen denetim altına aldılar. Yabancı okullar, özellikle kapitülasyonlardan sonra sayıca daha da yaygınlaşmış, bunun sonucunda ilgili devletler Osmanlı topraklarında yaşayan kendi tebaalarının çocuklarının eğitimi için de okullar açmışlardır²⁷².

Osmanlı tebaası olan cemaatler de bu gelişmelerden yararlanmak istediler. Cemaat okulları ve cemaatler yabancı devletlerin vaat ettiği çeşitli hak ve yardımlardan faydalanabilmek için yabancı devletlerin himayesi altına girmek istiyorlardı. Yabancı devletler de kendi açtıkları okulların yanı sıra, yaptıkları yardımlarla cemaat okullarını da kısa süre içerisinde himayeleri altına almış ve Osmanlı toprakları üzerindeki etkilerini iki koldan sürdürmüşlerdir. Bunun sonucu olarak cemaat okulları Fransız-Rum Okulu, Ermeni-Amerikan Okulu gibi artık koruması altına girdiği devletin ismiyle anılmaya başladı.

Osmanlı Devleti, bu okullarda iyi bir eğitim verildiğine inandığından onları her zaman desteklemiştir. Başta Amerikan okulları olmak üzere birçok yabancı okulun zararlı siyasi faaliyetleri bir tarafa bırakılacak olursa, eğitim açısından bazı faydalar sağladığı söylenebilir.

²⁷⁰ Vahapoğlu, M. Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar**, Ankara, 1990, s: 57-58.

²⁷¹ Polat, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s: 4.

²⁷² Polat, İlknur, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme"**, C:LII, S:203, Belleten Dergisi, Ankara, 1988, s: 627.

Tablo 20. 1905 Yılı Vilayet Salnamesine Göre Bursa'da Eğitim Veren Yabancı Okullar
273

Okulun İsmi	Derecesi	Erkek Talebe Sayısı	Kız Talebe Sayısı	Mensub Olduğu Millet	Açılış Tarihi
Amerikan Mektebi	İdadi	10	70	Amerikan	1876
„	Rüştiye	-	34	„	„
Fransız Mektebi	İptida	75	32	Fransız	1887
Sıbyan Mektebi	„	51	27	Rum	1888

b. Bursa'da Faaliyet Gösteren Gayrimüslim Okulları

XIX. yüzyılda Bursa'da eğitim ve öğretim yaşamında gayrimüslim okullarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bursa merkez kazasında nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar, arkasından Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmaktaydı. 1893 yılı Hüdavendigâr Vilâyet Salnamesi nüfus kayıtlarına baktığımızda Bursa Sancağı'nda 227.383 Müslüman, 81.917 Gayrimüslim vatandaş yaşamaktadır.

Türk ve Müslüman halkın nüfustaki bu ezici çoğunluğuna rağmen büyük bir kısmı eğitim almıyor, alanlar ise çağın gerisinde eğitim veren klasik medrese okullarında eğitim görüyorlardı. Gayrimüslimlerin çocukları ise çağdaş bilimler ışığında modern bir eğitim alıyorlardı.

Bursa'da 1897 yılında rüştiyelerde eğitim gören Müslüman öğrenci sayısı 597 iken, Gayrimüslim öğrenci sayısı 2.099'u bulmaktadır. Aradaki bu fark gayrimüslimlerin eğitimde ne kadar ileride olduklarını açıkça göstermektedir.

²⁷³ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1905, s:359.

Tablo 21. 1893 Salnamesine Göre Müslim ve Gayrimüslim Okulları²⁷⁴

OKULLAR	ÖĞRENCİ SAYISI
Bursa Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi	222
Bursa İdadi-i Askerisi	288
Bursa Kız Rüşdiyesi	109
Bursa Darülmuallemi	25
Bursa Darüttalimi(İpekçilik Okulu)	275
Bursa Hamidi Ziraat Ameliyat Mektebi	60
Bursa Rum İdadisi	157
Bursa Rum Rüşdiyesi	685
Bursa Ermeni Rüştiyesi	420
Bursa Ermeni Katolik Rüştiyesi	18
Bursa Musevi Alyans Mektebi	107
Bursa Amerikan Mektebi	220
Mudanya Rüştiyesi	33
Mudanya Rum Rüştiyesi	440
Kirmastı Rüştiyesi	80
Kirmastı Rum Rüştiyesi	95
Mihalıç Rüştiyesi	55
Mihalıç Rum Rüştiyesi	110
Pazarköy Rüştiyesi	40
Gemlik Rum Rüştiyesi	331
Umurbey Köyü Rüştiyesi	36
Attonos Rüştiyesi	27

²⁷⁴ Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, 1897, s:71.

1902 ve 1907 Salnamelerine baktığımızda yine aynı biçimde gayrimüslimlerin sayıca üstün olduklarını görmekteyiz.

Tablo 22. 1902 Salnamesine Göre Bursa'da Müslim ve Gayrimüslim Okulları ve Bu Okullarda Eğitim Gören Öğrenci Sayısı²⁷⁵

Okullar	Okul Sayısı	Müslim Öğrenci	Gayrimüslim Öğrenci	Toplam
İdadi	4	494	15	509
Rüştiye	36	1564	-	1564
İlköğretim Okulu	1	35	-	35
İptidaiye	3682	116.291	-	116.291
Gayrimüslim	193	-	16.817	16.817
Ecnebi	8	-	629	629

Tablo 23. 1907 Salnamesine göre Gayrimüslim Okulları ve Öğrenci sayısı²⁷⁶

Topluluklar	Okul Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı	Toplam
Rum	148	10.427	5404	15831
Ermeni	35	3385	1682	5067
Protestan	3	132	83	215
Ermeni Katolik	4	185	121	306
Yahudi	2	85	30	175
Fransız	4	200	243	443
Amerikan	1	-	112	112
Toplam	197	14.414	7735	22.149

²⁷⁵ Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1902, s:71.

²⁷⁶ Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1907, s:57.

c. Bursa’da Rum Mektepleri

Bursa, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde eğitim ve öğretim açısından en gelişmiş kentlerden birini teşkil etmektedir. Özellikle gayrimüslim tebaa Bursa’da Eğitim ve öğretim kurumları açısından oldukça ileri bir durumdaydı²⁷⁷.

XIX.yüzyılda gayrimüslimlerin ve yabancı uyrukluların açmış oldukları eğitim kurumları yerli eğitim kurumlarıyla kıyaslandığında oldukça modern bir durumda idi. Rum Ortodoks tebaanın Bursa merkez ve kazalarında toplam 81 okulu bulunmakta idi. George Zarifi adlı varlıklı bir Rum bu okullara her sene dört yüz Osmanlı altını bağışta bulunmakta idi. Zarifi’nin ölümünün ardından eşi de yüz elli Osmanlı altını ile bu yardımı devam ettirmiştir. Bu sebepten dolayı Bursa’da bulunan Rum okullarının çoğuna “Zarifiye” adı verilmiştir.

Bursa merkez kazası ve Mudanya’da eğitim veren Rum okullarında Türkçe, Rumca, Fransızca dilde eğitim verilirken, diğer kazalarda sadece Türkçe ve Rumca dilde eğitim verilmekte idi²⁷⁸.

²⁷⁷ Akkılıç, Yılmaz, **Bursa Tarihi (Başlangıcından 30 Ekim 1918’e)**, Bursa Gazetesi ve Yayınları, Bursa, 1986, s:100

²⁷⁸ age., s:102

Tablo 24. Bursa Merkez Kazası'nda Rumlara Ait Okullar ve Bu Okullarda Eğitim Gören Öğrenci Sayısı²⁷⁹

Mektebin Açılış Tarihi	Kız Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Mektebin Derecesi	Mesul Müdür	Mensub Olduğu Cemaat
1288(1872)	—	180	İdadi	Rum Cemaati	Rum Cemaati
1244(1828)	110	—	Rüşdiye	„	„
1300(1884)	60	—	İbtidâ	„	„
1292(1876)	175	—	„	„	„
Meçhul	95	—	„	„	„
1263(1847)	70	—	„	„	„
1254(1838)	—	285	Rüşdiye	„	„
Meçhul	50	65	„	„	„

d. Rum Nüfusa Helen Kimliği Kazandırma Çabaları

1880'li yıllardan itibaren Rumların yaşadığı köylerde kiliseler inşa edilmiş, okullara kurulmuştu. Rumlar arasında Türkçe öylesine yaygın ve güçlüydü ki Rum çocukları Yunanca'yı seyrek konuşuyorlardı. Bu sebepten dolayı Rum okullarında Türkçe konuşan yerli halka Yunanca öğretiliyordu²⁸⁰.

Osmanlı yönetimi altındaki bu okullarda öğretmenler çocuklarla birlikte sık sık köy çevresinde gezintiye çıkıyorlardı. Türkleri kandırmak için Türkçe şarkılar söylüyorlar fakat okul içinde milli şarkılarını söylüyorlardı. Ders kitapları Metropolitlik tarafından gönderiliyordu²⁸¹.

Kendisini Görükle'li olarak tanımlayan yazar Vasilios N.Deliyannis'in, Kuvukliya (Görükle) adlı eserinde “Küçük Asya Yunan Savunması” adlı bir teşkilattan bahsetmektedir. Bahsi geçen bu teşkilatın bir alt birimi de Bursa'da kurulmuş olan “Bitinya Merkez Komitesi” adlı teşkilattır. Rumlar tarafından kurulan ve merkezi Bursa'da olan bu komitenin köylerde de alt birimleri oluşturulmuştur. Komite Rum okullarında eğitim veren öğretmenlere hitaben yayınladığı genelge Rumlar arasındaki

²⁷⁹ Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1905, s:358.

²⁸⁰ Yorgos, Kocaeridis, **Aksehosta Kuvukliya (Unutulmayan Görükle)**, Aralık 1990, s:28.

²⁸¹ age., s:17.

öğütlenmenin hangi boyutlara ulaştığını açıkça göstermektedir. Genelgede şu ifadeler yer almaktadır:

“Küçük Asya öğretmenlerine bayan öğretmenlere ve müdürlere

Öğretmenler Küçük Asya Yunanistan'ı tehlikededir. Bu kadar kardeş kanıyla kazanılmış olan hürriyetimiz tehdit altındadır. Savaş öncesi yapılan güzel işlerin medeni Avrupa'sı ya da Hıristiyan Avrupa'sının kutsal davamızda bizi yalnız bırakması yetmiyormuş gibi haksız, insanlık dışı, katı ve zamansız son kararı ile bizi yüzyılların gördüğü en alçak ve en baskıcı, barbar, vahşi, katı Türk insafına bırakıyor. Şairin aşağıdaki mısrası bir kez daha gerçekleşmek üzeredir. “Büyük tüccarlar milletleri koyun sürüleri gibi satarlar”

Bununla birlikte bütün ümitler henüz tükenmedi. Aksine bu duruma rağmen hukuk bizim yanımızda olduğu halde sadece hakkımız değil sonunda zaferin yanımızda olacağını ümit etme hakkımızda var. Fakat bunun için büyük fedakarlıklarda bulunmak lazım. Parada kurban, kanda kurban...

Öğretmenler, bugün Küçük Asya halkının yegane ümidi olan bu mücadeleyi anlatacak ve halkı aydınlatacak en iyi konumda sizler bulunmaktasınız. Milli uyanış borazanını çalınız²⁸².

Küçük öğrencilerinize bu gerçeği öğretiniz, anlatınız, inandırınız. Bunlar vasıtasıyla ailelerine, kardeşlerine ve yakınlarına fikirlerimizi ulaştırınız. Bugün bizi tehdit eden tehlikenin kaldırılması için böyle trajik durumların istediği fedakarlıkların dinine herkesi davet ediniz. Bu davaya herkesi sokunuz. Küçük Asya vatanının sadece paraya değil savaşçılara da ihtiyacı var. Öğretmenlik makamınızdan, kürsünüzden her yerden gerçeği gür sesle haykırınız ki “Vatan tehlikededir” ve tehlikede olan vatanın sesine koşanlara mavi-beyaz (bayrağın) kanatları altına sığınanlara zaferi müjdeleyiniz.”

Bu okullar Milli Mücadele devresinde de, çevresini Rumlaştırarak, Yunan işgalini kolaylaştırmak, Trabzon ve çevresinde Pontus Rum Devleti kurulmasını gerçekleştirmek için faaliyetlerine hiç aralık vermeden devam etmişlerdir. Rum mekteplerinde görev yapan öğretmenler de bu amaç için büyük çaba sarfediyorlardı. Bu öğretmenler, Rum din adamlarıyla birlikte çalışıyorlardı. İstiklal Mahkemeleri, TBMM Hükümeti'nin kontrolü altında bulunan bölgelerde zararlım eylemlerde

²⁸² Deliyannis, Vasilios S., **Kuvukliya (Görükle)**, Serez, 1956, s:54-55.

bulunan Rum öğretmenleri cezalandırma yoluna gitmiş, diğer taraftan Maarif Vekaleti de bazı bölgelerde bu okulları kapatmıştır²⁸³.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yazdıklarına göre, 1921 yılını Mart ayında Anadolu’da faaliyet gösteren yabancı okulların tümü kapatılmıştır²⁸⁴.

e. Bursa’da Ermeni Okulları

Bursa’da bulunan Ermeni okulları, Bursa Gregorien Ermeni Psikoposluğu’na bağlı idi. Bu okullar Ermeniler tarafından yıllık olarak yapılan 110270 Frank yardımıyla eğitim ve öğretim hayatını devam ettirmekteydiler. Protestan Ermeniler çocuklarını daha çok Amerikan misyon okullarına gönderiyorlardı²⁸⁵.

1888’li yıllarda Bursa’ya gelen Hıristiyan din adamları tarafından “Peres Augustinus Assomption” okulu kurulmuştur. Yetişkinler için ayrı bir sınıf oluşturulan okulun dört sınıfında beş tane rahip öğretmenlik yapmaktaydı. Tüm derslerin Ermenice olarak okutulduğu bu okuldaki mezun olan öğrenciler Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresi’nde kolayca iş bulabilmekteydiler.

“Fille de la Charlte” Ermenice eğitim veren diğer bir okuldur. Bu okul aynı zamanda yetimhane ve düşkünler yurdu olarak da çalışıyordu. Okulun öğrencileri Ermeni, Gregoryen Ermeni, Rum, Katolik, Latin toplulukların çocuklarından oluşmakta idi²⁸⁶.

Tablo 25. 1905 Salnamesine Göre Ermenilere Ait Okullar Ve Öğrenci Sayısı²⁸⁷

Kuruluş Senesi	Kız Talebe Sayısı	Erkek Talebe Sayısı	Mektebin Derecesi	Mensub Olduğu Millet	Mektebin İsmi
1237 (1821)	—	210	Rüşdiye	Ermeni Cemaati	Ermeni Mektebi
1237(1821)	165	—	”	”	”

²⁸³ Akyüz, Yahya, age., s:280.

²⁸⁴ age., s:281.

²⁸⁵ Deliyannis, age. s:102

²⁸⁶ age. s:102.

²⁸⁷ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1905, s:359.

f. Bursa’da Yahudi Okulları

Bursa’da XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Yahudi tebaasına ait iki okul eğitim vermektedir. Bu okullar “Alience İsrailite Universele” (Uluslararası Yahudi Birliği) tarafından idare ediliyordu. Okulların dışında hahamlar, din ve İbranice eğitimi de vermekteydiler²⁸⁸.

g. Bursa’da Amerikan Okulları: “Bursa Amerikan Kız Koleji”

Amerikan misyonunun Bursa’ya el atmasından ardından, Bursa’da 1862 yılında ilk Protestan kilise kurulmuştur. Bursa’da ilk Yunan Protestan kilisesi de 1867 yılında Demirtaş Köyü’nde faaliyete geçti. Aynı yıl ilk yatılı kız okulu eğitim vermeye başladı. Bu okul, Amerikan misyonunun Pasifik Kadınlar Heyeti tarafından organize ediliyordu. Bu okul zamanla gelişmiş ve Amerikan Kız Lisesi adını almıştır. Hatta lise savaş yıllarında dahi eğitime devam etmiştir.

Ancak 1928 yılında, okulda eğitin gören üç Türk öğrencinin Hıristiyanlığı benimsediklerini açıklamaları üzerine okulun eğitimi sekteye uğramıştır. Bunun üzerine yapılan incelemede öğrenciler, kolejdaki öğretmenlerle İncil’i okuyup tartıştıklarını itiraf etmişlerdir. Mahkemeye verilen üç öğretmene üçer gün hapis ve üç lira para cezası verilmiştir.

Bu durum uzun süre Türk basını ve Amerikan misyonunda tartışmalara neden olmuştur. Bu olayın patlak vermesinin ardından, Musevi aileler bile çocuklarını okuldan almışlardır. Okul, bu olaylar üzerine 5 Mayıs 1929 yılında kapatılmış, öğretmenler de mahkumiyet kararı kesinleşmeden ülkeyi terk ettiklerinden herhangi bir cezai yaptırım uygulanamamıştır.

Amerikan misyoner okulları; Batı Anadolu misyonu, Doğu Anadolu misyonu ve Merkezi Anadolu misyonu olarak üç koldan hareket etmiştir. Bursa Batı Anadolu misyonuna dahil idi. Birinci Dünya Savaşı Batı Anadolu misyonuna dahil olarak faaliyet gösteren Amerikan okulları ve öğrenci sayıları şu şekildedir:

²⁸⁸ Akkılıç, Yılmaz, age., s:102.

Tablo 26. Batı Anadolu’da Faaliyet Gösteren Amerikan Okulları²⁸⁹

Okul Adı	Bulunduğu Şehir	Öğrenci Sayısı
Girls School	İstanbul/ Gedikpaşa	268
Girls High School	Anadolu/ Adapazarı	293
Girls High School	Bursa	169
American Collegiate Institute for Girls	İzmir	301
International College	İzmir	380
Talas Boys School	Kayseri	147
Talas Girls School	Kayseri	126
Girls High School	Sivas	726
Anatolia College	Merzifon	280
Anatolia Girls School	Merzifon	250

B.YUNANİSTAN’IN FAALİYETLERİ

a. XIX. Yüzyıl Sonu XX.Yüzyılın Başında Yunanistan’ın Anadolu’ya Bakışı

Yunanistan bağımsızlığından itibaren Megali İdea fikrinden vazgeçmemiştir. Yunanistan her fırsatta, özellikle de Osmanlı Devleti’nin en sıkışık dönemlerinde bu isteklerini gündeme getirmeyi, biraz da bu sıkışık dönemleri kollamayı milli bir görev saymıştı.²⁹⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma sürecinin hızlandığı 1910’lu yıllarda, Yunanistan’ın Megali İdea hedeflerini uygulayabilecek bir devlet adamı ortaya çıkmıştı. Bu kişi bir avukat olan Eletterios Venizelos’tu.

Yunanistan’ın sınırlarına bakarsak sürekli doğuya doğru genişleme politikası izlediğini görürüz. Yunanistan’ı Türkiye istikametine sevk eden bazı sebepler vardır. Bu sebeplerin başında belki de Türkiye’nin zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olması gelmektedir. Zira Yunanistan kayalık, küçük bir bölümü tarıma müsait, petrol,

²⁸⁹ Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s:496.

²⁹⁰ Aktar, Yücel, agm., s:1.

demir ve kömürden mahrum bir ülkedir. Bu üç unsur Türk topraklarında vardır. Diğer yandan Yunanistan'ın batıda kendisini destekleyen devletler bulmuş olması da doğuya genişlemesinde önemli sebepler arasındadır²⁹¹.

Yunanlılar daha 1900'lu yılların başından itibaren basın yayın yoluyla Türklerin vahşi ve geri bir millet olduğu fikrini yaymaya çalışmıştır. Bu amaçla, İstanbul'da, Yunan Hükümeti tarafından destek verilen Prodoss adlı gazete çıkarmaya başladılar. İsviçre'de yayın yapan belli başlı gazeteleri de etkileri altına almaya çalıştılar. Kahire'de Fransızca yayınlanan Reform, Journal de Caire gazeteleri de Yunanlılara tam destek vermekteydi. Aynı yıllarda basın alanında Ermenilerle de işbirliği yapıldı. Diğer yandan Amerika, Fransa ve İsviçre'de sözde "Türklerin Zulmüne Uğrayan Milletler" adlı bir teşkilat kurulmuştu²⁹².

Yunanlılar bu şekilde kendi lehlerine kamuoyu oluştururken, diğer yandan Osmanlı Devleti ile savaşa da girmişlerdi. 1897 savaşı ve Balkan Savaşları bunun örnekleridir. Batının da desteğini arkasına alan Yunanistan özellikle Balkan Savaşı'nın ardından topraklarını sürekli olarak genişletmiştir²⁹³. O dönemlerde Batı dünyasında "İslam'dan alınan toprak İslam'a verilmez" mantığında bir Haçlı fikri hakimdi.²⁹⁴

b. Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi

Balkan Savaşlarının ardından patlak veren Birinci Dünya Savaşı ile Yunanistan önemli bir fırsat ele geçirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Eduard Grey 11 Ocak 1915'de Yunanistan'a, Sırbistan'a yardım etmesi şartıyla, Anadolu kıyılarında büyük bir kısmın Yunanistan'a verileceği vaadinde bulundu²⁹⁵.

²⁹¹ Salıhık, Selahattin, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya**, Kitaş Yay., İstanbul, 1968, s:273.

²⁹² **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C: 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s:254.

²⁹³ age., s:254.

²⁹⁴ Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya' dan İzmir' e (1921-1922)**, Milliyet Yay., İstanbul, 1972, s:51.

²⁹⁵ **Türk İstiklal Harbi**, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Cilt:2, s:13.

İngiltere, Boğazları çevreleme politikası gereği Bursa ile yakından ilgileniyordu ve Mudanya ile Gemlik'e asker çıkartarak Yunanlıların Bursa'yı işgalini fiilen destekleyecekti²⁹⁶.

İngiltere Başkanı Lloyd George, Yunanistan ve Venizelos'a karşı özel bir sempati duyuyordu. Ona göre, Yunanlılar geleceğin milleti idi. Barbarlığa karşı Hıristiyan medeniyetini temsil ediyorlardı. Eğer destek verilirse kısa zamanda güçlenip Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarının bekçisi olabilirdi. Lloyd George, Venizelos'u da "Perikles'ten sonra yetmiş en büyük Yunanlı" olarak tanımlıyordu. George, Türkler için ise tam tersi hislerle doluydu. Türklerin tarihi misyonunu tamamladığını, artık Yakındoğu'da İngiliz çıkarlarına hizmet edecek yeni devletlere ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. İngiltere'nin politikasını yönlendiren Lloyd George, kendi çıkarları açısından Yunanlıları Anadolu'da bir koz olarak kullanmaya karar verdi²⁹⁷.

Böylece, Venizelos 11 Haziran 1917'de savaşa evet dedi. Artık hayal ettiği topraklara kavuşacaktı. Lord Granville, Yunanlıların istekleri hakkın da 17 Kasım 1918'de Atina basına dayanarak verdiği raporda, Yunanlılar Oniki Ada, Kıbrıs, Batı Anadolu'nun kuzey kıyıları ve Trakya'yı istediklerini belirtiyordu²⁹⁸.

İstekler sadece bununla sınırlı değildi. Paris Barış Konferansı'nda (30 Aralık 1918) Venizelos'un verdiği muhtırada Bursa vilayetinin bir kısmı, Balıkesir sancağı ve Aydın vilayeti de Yunan topraklarına katılmak isteniyordu²⁹⁹.

Lord Curzon, Selanik kapılarından 5 mil ötede güvenliği sağlamaktan aciz Yunanistan'ın Anadolu'da bunu hiç sağlayamayacağı, Avrupa'dan atılan Türklerin Asya'da barınmasına izin verilmezse bunun önemli bir sorun oluşturacağını İngiliz kabinesine anlatmaya çalışsa da başarılı olamadı. Çünkü Lloyd George Yunanlıları Anadolu'ya göndermekte kesin karalıydı. Anadolu içlerine kadar uzanan büyük Yunanistan'ı aklına koymuştu ve kimse onu bu karardan vazgeçiremeyecekti³⁰⁰.

Bu arada İtalyanlar 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmişti. 29 Nisan'da bir İtalyan zırhlısının İzmir'e gelmesi Lloyd George'a aradığı fırsatı verdi ve İzmir'e

²⁹⁶ Yüceer, Saime, **Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci**, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 2001, s:5.

²⁹⁷ Çaycı, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s:76.

²⁹⁸ Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İngiliz Belgeleri**, TTK, Ankara, 1991, s:60.

²⁹⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s:256.

³⁰⁰ Smith, M. L., **Anadolu üzerindeki Göz**, Çeviren: Halim İnal, Hürriyet Yay. İstanbul, 1978, s:98.

İtalyan çıkarmasına meydan vermeden, bölgedeki Hıristiyan ahalinin can güvenliğini sağlaması gerekçesini öne sürerek, Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine izin verilmesini istedi. Bunun sonucunda çıkan olumlu kararlar 15 Mayıs sabahı Yunan birlikleri İzmir'i işgale başlayarak, Anadolu ile ilgili planlarını uygulama safhasına soktu³⁰¹.

c. Yunanistan'ın Bursa'da Faaliyetleri

Deliyannis "Kuvukliya" (=Görükle) adlı kitabında Yunanlıların Bursa'da kendi çıkarları için yerli halkı nasıl örgütlediklerini açıklamaktadır. Bursa'da, Yunan hükümeti tarafından Küçük Asya Hellenizmini korumak için bir teşkilat oluşturuldu ve teşkilata "Küçük Asya Teşkilatı" adı verildi. Teşkilatın çalışma esasları ayrıntılı bir biçimde planlandı. Teşkilatın basın kolu tarafından Küçük Asya Hellenizminin içinde bulunduğu tehlikelerin kaleme alındığı bir genelge yayınlandı³⁰². Yedi maddeden meydana gelen genelgede birçok talimat yer alıyordu.

Genelgede yer alan talimatlara göre, her köy seçimle üç-beş üyeden oluşan bir savunma komitesi kurulacaktı. Bu üyelerden bir tanesi diğerlerinin de gözetiminde olarak veznedar seçilecek, köyde eğitim veren Rum öğretmen de ihtiyaç durumunda komitenin sekreteri olarak görev yapacaktı. Komite ayrıca göze batmamak için tedbir alarak, komite üyelerinin kaçak, firari, çocukları ve kardeşi olmaması gerektiğini belirtmişti.

Her köyün savunma komitesi, Bursa'da bulunan Merkez Savunma Komitesine alt komitesini kurduğunu ve üye adlarını bildirdikten sonra ihtiyaç duyduğu her zaman Bursa şubesinin genel toplantılarına katılabilirdi.

Yayınlanan genelgeye göre savunma komitesinin görevleri şöyle belirlenmişti: komite üyeleri Türklerin yeniden gelme tehlikesine karşı, ihtiyaç durumunda kan yahut para olarak savunma için gerekli bütün fedakarlıkların yapılması konusunda Rum halkını aydınlatacaklardı. Asker kaçaklarını ve firarileri kamu yararına ve ailelerinin de yararına olarak takip edip teslim etmekle yükümlüydüler. Şayet böyle yapılmazsa bunlar hakkında kanunlar tavizsiz uygulanacağından bu kaçaklar daha ağır cezalara

³⁰¹ Çaycı, Abdurrahman, age., s:78.

³⁰² Deliyannis, Vasilios N., age., s:54-55.

çarpıtılacaktı. Bitinya Savunma Komitesi tarafından ihtiyaç olduğunda, komite üyeleri, sivil savunmayı organize edeceklerdi. Ayrıca köyde bulunan komite üyeleri, aylık aidatları tahsil etmek ve yardımda bulunabileceklerin aylık olarak ödeyebilecekleri meblağ tutarını kaydedip gruplara ayırmakla yükümlü idi. Tahsil edilen paralar için Savunma Komitesi tarafından temin edilen ve onun mührünü taşıyan dip koçanlı makbuzlar tutulacak, tahsil edilen paralar komiteye yatırılacak, komite paraları kendi komisyonları aracılığıyla ihtiyaca göre köylere dağıtılacaktı. Tahsil edilen miktarlar, asker ailelerin bakımı ve doyurulması, sivil savunmanın organizasyonu ve savunmanın genel ihtiyaçları için harcanacaktı.

Yunan askeri makamlarına yararlı olabilecek muhtemel her türlü bilgi ve istihbaratı toplamak ve bunları derhal Bursa Savunma Komitesine iletmekte görevleri arasındaydı. Köy komitelerini ilgilendiren her türlü sorun da, Bursa Savunma Komitesi tarafından kontrol ve idare edilecekti.

Yunanlılar Megali İdea amacına ulaşabilmek için barış zamanında kurnaz metotlarla Türk topraklarına sızarak burada Yunanlılığı kuvvetlendirmişler ve sistemli bir biçimde nüfuzlarını arttırmışlardır.

Yerli Rumlar adalarda Yunan subaylar tarafından eğitilerek Ege kıyılarına dönerek Yunanistan'ın İzmir'i ilhak planında iç ayaklanmanın hazır kadrosu haline getiriliyorlardı. Sakız, Sisam ve Midilli adaları gibi kıyı adaları birer Yunan kolordu karargahına dönüşmüştü. Askerlik çağına gelen Rumlar işte bu karargahlarda Yunan subayları tarafından eğitiliyorlardı³⁰³.

Venizelos Anadolu'daki Rumların saldırıya uğradığını ve Mütareke maddelerine göre Rumları korumaktan başka bir amaç gütmediklerine dair mazeretler uydurmuştu. ³⁰⁴ bu konuyla ilgili olarak İngiltere'nin Türkiye nezdindeki memuru Harron Armstrong, Yunanlıların Türk topraklarını işgal etmek için tek ileri sürebildikleri sebebin, Rumların Türkler tarafından işkenceye maruz bırakıldığı suçlaması olduğunu, Yunanlıların Anadolu'daki vatandaşlarını kurtarmak bahanesiyle herkesi oyaladığını söylemektedir. Armstrong sözlerine, yerli Rumların Yunan vatandaşı olmadığını, olsa olsa Osmanlı

³⁰³ Şahin, Süreyya, age., s:80.

³⁰⁴ age., s:81.

vatandaşı olabileceğini, zira yüzyıllarca bu topraklarda refah ve huzur içerisinde yaşadıklarını belirterek devam etmiştir³⁰⁵.

d. Bursa Merkezli Anadolu Devleti Kurma Projesi

İngiliz gizli belgelerine göre, Sakarya'nın ardından İstanbul'da muhtemel olarak Ekim 1921 yılında "Anadolu Cemiyeti" adı altında bir dernek kuruldu³⁰⁶. Adı geçen derneğin 11 Aralık 1921'de İstanbul'da bulunan Yunan Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği yazılı öneride: Yunan işgali altında bulunan Anadolu topraklarında Bursa merkezli geçici bir hükümet kurulması, Milli mücadele yanlısı olanların Anadolu topraklarından temizlenmesi bunu sağlamak için Yunan İşgal Orduları Başkomutanı'nın oluşturulan geçici hükümetin vergi toplaması ve yeni vergiler koymasına izin vermesi, "Gönüllü Anadolu Sefer Ordusu" kurulması ve kurulacak ordunun silahlanmasından Yunan başkomutanının sorumlu olması, gerekli olması durumunda iyi Türkçe bilen Yunanlı subayların orduya katılması, sıralanan bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra Ankara'ya yakınlık duyan Tevfik Paşa Hükümeti'nin değiştirilmesi, kurulan "Anadolu Cemiyeti"nin İstanbul ve başka bölgelerdeki üyelerinin Bursa'ya taşınması için, derneğe Yunan Hükümeti tarafından 100 bin lire borç verilmesi gibi maddeler yer almaktaydı³⁰⁷.

İstanbul'daki bu girişime paralel olarak, Yunanlıların Sakarya'da başarısızlığa uğramalarının ardından Bursa'da da "Anadolu Cemiyeti"nin şubelerini kurma girişimlerine sahne olunmuştur. Yunan Hükümeti, Atina profesörlerinden Aleksandr İzvol'o'yu bu planı uygulamak amacıyla Bursa'da görevlendirmiştir. Bursa'ya gelişinin ardından toplumun çeşitli kesimlerinden önder olarak tanınan kişilerle ilişki kurmaya çalışan İzvol'o, Bursa'da ulusal savaşa karşı bir özerklik mitingi düzenlemeyi başarmıştır³⁰⁸.

³⁰⁵ Mısıroğlu, Kadir, **Yunan Mezalimi**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1992, s:271.

³⁰⁶ Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yay., Bursa, 1997, s:437.

³⁰⁷ Sarihan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, TTK Yay., Ankara, 1996, s: 184.

³⁰⁸ Akkılıç, Yılmaz, age., s:438.

Aslında bu projenin mimarı olarak İngiltere'yi görmekteyiz. Londra'da yapılan plana göre Vatikan'ın Hıristiyanların merkezi olduğu gibi, İstanbul'un da Müslümanların dini merkezi olarak kalması, diğer yandan Bursa'nın başkent yapılması tasarlanmıştı. Bu şekilde siyasi gücün İstanbul'dan uzaklaştırılması hedefleniyordu. Eğer bu proje gerçekleşirse İngiltere İstanbul ve Boğazlara yerleşecek, aynı zamanda İstanbul'a kutsal bir kimlik kazandırarak İslam dünyasını da kontrol altında tutacaktı³⁰⁹.

Ancak bu proje de diğerleri gibi başarısızlığa uğramıştır. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardında, Bursa merkezli Özerk Anadolu Devleti kurma girişimine destek verenler askeri mahkemede yargılanarak cezalandırıldılar³¹⁰.

C. KİLİSENİN FAALİYETLERİ

a. XIX. Yüzyıl Sonu XX. Yüzyılın Başında Patrikhanenin Faaliyetleri

Rum Ortodoks Patriği İstanbul'un fethinin ardından II. Mehmet'in vermiş olduğu dinsel ve kültürel imtiyazlarla sadece varlıklarını korumakla kalmamış, Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemlerden daha güçlü ve etki ve hakimiyete sahip olmuştu³¹¹.

Müslüman olmayan imparatorluk tebaasının karşılaştığı kötü yönetim ve zulüm Osmanlı yöneticilerinden değil, kendi din adamlarından kaynaklanıyordu. Milletlerin dini yöneticileri, cemaatleri üzerinde, Hıristiyan devletlerindeki dini liderlerden çok daha fazla otoriteye sahipti. Ancak sık sık bu güçlerini kötüye kullanıp, kendilerine bağlı din kardeşlerinden yüksek vergiler topluyorlardı. Milletler içinde en kötü yönetim örneğini Rum patriği ve onun hiyerarşisi altındaki Rum papazların yönetimi altındaki Rum Ortodoks bölgelerinde görülmüştür. Patrik yönetimindeki Rum Ortodoks Kilisesi, kendine bağlı Ortodoks Slavları, Rumcaı ana dil olarak öğrenmeye ve Rumlardan açıkça daha fazla millet vergisi almaya zorlamıştır³¹².

³⁰⁹ Yüceer, Saime, age., s:99.

³¹⁰ Age., s:101.

³¹¹ Clogg, Richard, agm., s:145.

³¹² Shaw, Standford, **Osmanlı İmparatorluğu' nda Azınlık Sorunu**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:4, İletişim Yay., s:1002.

Patrik bir çok ayrıcalıklarla donatılmıştı. Patrik öncelikle milletbaşı idi ve niteliği Osmanlı memuru statüsünü yansıtmaktaydı. Patrik tebaasının lideri konumundaydı. Tebaa, haraç adlı vergiyi verirken, patrik direk vergiden muaf tutulmuştu³¹³.

İstanbul Patriğinin millet içerisinde otoritesi ve itibarı hem coğrafi sınırlar anlamında hem de yasal olarak zaman içerisinde artmıştır. Kudüs, Antakya ve İskenderiye patrikleri gibi geçmişleri eskiye uzanan piskoposluklar, İstanbul Patriğinin kararlarına uymaya başlamışlardır. Balkanlarda ise, Sırp ve Bulgar yöneticilerin kurduğu Ortodoks kiliseleri zayıflamış, İstanbul'un fethiyle beraber de İstanbul Ortodoks Patrikliğine bağlanmıştır³¹⁴.

Anadolu'da Rum Ortodoks cemaati iki ayrı patrikhane tarafından denetleniyordu. İstanbul Ekümenik Patrikhanesi, Batı ve Orta Anadolu ile Karadeniz Bölgesi'ni denetliyordu. Antalya Rum Ortodoks Patrikhanesi ise, Adana ili ve Doğu ile Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşayan Rum tebaadan sorumluydu³¹⁵.

Patrik seçilen kişi padişah tarafından kabul edilir ve herkesin huzurunda, sultana sadık kalacağına, kanunlara uyup, devlete karşı ihanetini gördüğü kişileri bildireceğine dair yemin ederdi. Ancak Patrikhane bir süre sonra bu sorumluluk ve yeminlerini unutarak, asıl görevi olan din işlerini de bir kenara bırakarak siyasi faaliyetler içerisine girdi. Devlet yayınladığı fermanlarla Patrikhane ve ona bağlı ibadethanelere dokunulmazlık tanımış, bu yüzden onların işlerine hiç karışmamış, idari işlerini de tamamen onlara bırakmıştı. Durum böyle olunca Patrikhane siyasi faaliyetlerini tam bir serbestlik içerisinde yürüttü³¹⁶.

Rum Ortodoks Kilisesi, Yunan tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Osmanlı toprakları üzerindeki hedeflerine ulaşabilmek için kiliseyi kullanmıştır.

Bu dönemde Venizelos tarih sahnesine çıktı. Küçük bir tüccar ailenin tek çocuğu olan Venizelos Girit'te doğdu. 1887 yılında avukat oldu. Birkaç yıl sonra da

³¹³ Augustinos, Gerasimos, age., s:52-53; Şahin, Süreyya, age., s:33.

³¹⁴ Küçük, Cevdet, **Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt:4, s:1011, Augustinos, Gerasimos, age., s:54; Şahin, Süreyya, age., s:33-34.

³¹⁵ Clogg, Richard, agm, s:198-199.

³¹⁶ Şahin, Süreyya, age., s:35.

politikaya atıldı. İngiltere Başbakanı Lord George ve Fransa Başbakanı Klemanso'dan tam destek aldı³¹⁷. Venizelos, Patrikhanenin Yunanistan'ın emri altına girmesi gerektiğini, Yunanistan'la birleşmiş bir Patrikhanenin ileride büyük davalarda büyük roller oynayacağını düşünmekteydi³¹⁸.

Girit'te elde edilen başarılarından cesaret alan Venizelos, Yunan başbakanlığına geçmek için Girit'ten ayrıldığında, gizlice papaz kıyafetleriyle İstanbul'a gelerek bir Rumun evinde bir hafta kalmış ve Patrikhaneye bazı talimatlar vermişti.³¹⁹ Hatta Patrikhane ile Venizelos arasındaki uzlaşma hareketlerini duyan bazı Rumlar, İstanbul'da taşkınlıklar yapmışlar, bunun üzerine 1910 Eylülünde Hükümet, Patrikhaneyi uyararak bir piyade taburu ile kuşatmak zorunda kaldı³²⁰.

Venizelos, bundan sonra başta Patrikhane olmak üzere kiliselerle, bütün Rum okul ve kuruluşlarını teşkilatlandırmıştır. İstanbul'daki Rum gazeteleri, Türkler aleyhine yayınlara başladı. Diğer yandan Venizelos, Amerika'da oturan İstanbullu Rumların gönderdiği milyonlarca Drahmi'yi Patrikhaneye aktardı.

Patrikhanenin kadrosunda da değişiklik yapıldı. Bunun için Drama, Amasya, Ankara, İnoz, Vize, Çanakkale, Trabzon ve Kayseri Metropolitleri İstanbul'a getirtilerek ruhani meclise geçici üye sıfatıyla katıldılar. Patrikhane bu uygulamaları yaparken Hükümet'ten tamamen bağımsız bir şekilde hareket ediyor, buna karşılık Venizelos'un fikirlerini dikkate alıyordu. Böylece din kisvesinden sıyrılan Patrikhane, Yunanistan'ın Türkiye'deki otoritesi haline geldi³²¹.

Patrikhane, 1919 yılının Temmuz ayında, kapısının üzerine çift kartallı, Bizans bayrağını asarak, adeta bağımsızlığını ilan etti.

b. Birinci Dünya Savaşı ve Patrikhane

Rum kilisesi ve din adamları Yunanlıların işgal siyasetinde önemli bir rol oynamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, 8 Kasım 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği

³¹⁷ Çankaya, Necati, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda İrticai Olaylar ve İç İsyanlar**, ABO Ajans, İstanbul, 1997, s:385.

³¹⁸ Şahin, Süreyya, age., s:73.

³¹⁹ Şahin, Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1980, s:162

³²⁰ Çankaya, Necati, age., s:387.

³²¹ Şahin, Süreyya, Türkiye'de Patrikhaneler, s:75.

telgrafta, Patrikhanenin vazifesini şöyle izah ediyordu: “Propaganda için uygun görülen kişileri, Fransa, İngiltere, İsviçre ve Yunanistan’a göndererek tahrik ve teşviklerde bulunmak...Yunanistan`dan gelen emirleri uygulamak, çeteleri gerekli yerlere göndermek...kısaca, Osmanlı hak ve egemenliği ile ters düşen olayları idare etmekten ibaretti”³²².

Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşlarında ağır bir yenilgiye uğrayınca artık, özellikle Rum Patrikhanesi ve İstanbul’da yaşayan gayrimüslimler açıktan açığa devlet aleyhine çalışmaya başladılar. Osmanlı Devleti, henüz Balkan Savaşı’nın yaralarını sarmadan Birinci Dünya Savaşına katıldı. Savaş esnasında Rum Patrikhanesi ve Rumlar, devlete Yunanistan’dan daha büyük zarar verdiler. Yunan ordusu Kütahya’ya kadar ilerleyebildiyse, bu Patrikhane ve Rumlar sayesinde gerçekleşmiştir³²³.

Rum ve Ermeni Patrikhanesi ile Yahudi Hahamhanesi, Türk ordusunda bulunan gayrimüslim askerlerin serbest bırakılması için çalışmalara başladı. Ayasofya’yı işgal edip, tekrar kiliseye çevirmek için hazırlıklar da yapıldı. Ancak önceden haber alındığından başarılı olunamadı. Londra’da çıkan Times gazetesine, Rumlar lehine yaptığı yayından dolayı teşekkür telgrafı çekildi. Edirne işgal edildikten sonra, Edirne Metropoliti Polikaryos, Atina’ya giderek Venizelos’a teşekkür etti. Venizelos un Paris’te Yunanlılık adına yaptığı girişimlerini desteklemek için, patrikhanenin teşvikiyle otuz kişilik bir heyet Paris ve Londra’yı ziyaret ederek Fransa ve İngiltere devletleri başkanlarına birer muhtıra verdiler. Savaş yıllarında itilaf devletlerine ait bazı denizaltılar Çanakkale Boğazı’ndan Marmara’ya girmişlerdi. Bu gemilerin ihtiyaçları Patrikhane ve Rumlar tarafından sağlandı³²⁴.

Patrikhane Mondros Mütarekesi’nin ardından İtilaf Devletleri’ne hitaben bir bildiri yayınlayarak, bütün Türkiye’nin işgal edilmesini istemiştir. Patrikhane diğer yandan, Rum okullarında eğitim gören çocukların Türkçe eğitim görmesinden de rahatsızlık duyuyordu. Bu sebeple mütarekeden üç ay gibi kısa bir süre sonra Patrik

³²² Mustafa, Turan, **Yunan Mezalimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s:41.

³²³ Ercan, Yavuz, “**Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi’nin Rolü**”, III. Askeri Tarih Semineri, s:202-203.

³²⁴ agm., s:204.

ruhani meclisini toplayarak Rum okullarında Türkçe okutulmasının kaldırılmasına karar vermiştir³²⁵.

Yunanlıların İzmir'e çıkararak Anadolu'yu istilaya başlamaları üzerine, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Batı Anadolu'daki Rum kiliseleri de harekete geçmiştir.³²⁶ Rum Ortodoks Patriği, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden altı gün önce, Osmanlı Rumlarının her türlü tebaalık mesuliyetlerinden muaf olduklarını, İstanbul'un Yunanistan'a bağlanması ya da uluslar arası bir yönetime devredilmesini, Kuzey ve Doğu Anadolu'da Pontus Devleti kurulmasını belirterek gerçek yüzünü ortaya çıkarmış³²⁷; işgal üzerine de Yunan ordularının Hıristiyanlık adına mukaddes cihad yaptıklarını ve Rumların da Yunan ordusuna katılarak destek vermesini beyan etmiştir. Yine Patrik 1 Eylül 1919'da verdiği diğer beyanda, Yunan ordusunun Türkler karşı başarılarını övmüş, yerli Rumların Yunan ordusuna katılmasını da tekrarlamıştır³²⁸.

İzmir'in işgal edilmesinin ardından, Patrikhanenin emriyle İzmir ve bölgesindeki Rumlar Yunan ordusuna katılmış, yine patrikhanenin teşvikiyle İstanbul Rumlarının birçoğu gönüllü olarak İzmir'e giderek orduya katılmışlardır. Böylece Patrikhane ve ona bağlı diğer din adamları ile yerli Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu en zor günlerinde vatanlarına karşı ihanet etmekten kaçınmamışlardır³²⁹.

İzmir'in işgal edilmesinin ardından Patrikhane temsilcileri İtilaf Devletleri Yüksek komiserlerine sundukları mektupta, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali karşısında duydukları sevinci belirterek teşekkür etmişlerdir. Patrikhane mektubunda, Rumların Türklerin yaptığı bütün işkencelerine rağmen her zaman Yunanistan'a bağlı kaldığını, İngiltere, Fransa ve Amerika'yı desteklediklerini ifade etmişlerdir³³⁰.

Patrikhane tarafından Türkler aleyhine broşürler de yayınlanmıştı. Bu broşürlerin çoğunda "Biz Hıristiyanları, hunhar, canavar yüzlü, zalim Kemalistlerin zulümlerinden kurtarmaya gelin, yüz binlerce Hıristiyanın hayatını kurtarın" ifadeleri yer alıyordu.³³¹ Patrikhanenin bir yandan propagandaya oldukça fazla önem verdiğini,

³²⁵ Şahin, Süreyya, age., s:78.

³²⁶ Türsan, Nurettin, **Yunan Sorunu**, Ankara, 1987, s:107.

³²⁷ Tanör, Bülent, **Kurtuluş Üzerine On Konferans(1918-1923)**, Der Yay., İstanbul, 1995, s:81

³²⁸ Şahin, Süreyya, age., s:86.

³²⁹ age., s:86.

³³⁰ Coşar, Ömer Sami, **İstiklal Harbi Gazetesi**, Yeni İstanbul Yayını, İstanbul, 1969.

³³¹ Şahin, Süreyya, age., s:86.

diğer yandan Yunanistan ile olan ilişkilerini daha da arttırdığını, bir başka tabirle “tepeden tırnağa Yunanlaştığını” anlamak zor değildi³³².

Venizelos büyük ve küçük şehirlerle kasabalarda faaliyet gösteren kiliseler ve Rum okullarının tamamen birer silah deposu haline getirildiğini, bunun için o mahallede yaşayan Rumların büyük cesaret göstererek, Türklerin mabetlere duydukları saygı ve yerel okullara bahşettiği haklardan faydalandıklarını hatıratında belirtmektedir³³³. Venizelos’un bu açıklanması ile Anadolu’da faaliyet gösteren Rum kiliselerinin ve okulların yüzyıllar boyunca nasıl bir siyasi merkez ve askeri karargah olarak kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır.

Patrikhane, Yunanistan’a destek vermek amacıyla Patrikhane bünyesinde Mavri Mira Cemiyeti’ni kurarak, en buhranlı dönemlerde bütün illerde çeteler kurmak ve yönetmek, mitingler düzenlemekle meşgul olmuştur.³³⁴ İngilizlerle Rum Patrikhanesinin ortak çabaları sonucunda kurulan bu cemiyet Mustafa Kemal’in direndiği İç Anadolu Bölgesi’nde isyanlar çıkarmak ve Mustafa Kemal’in icraatlarını baltalamayı hedefliyordu³³⁵.

Diğer yandan Yunanistan ve Patrikhane ortak olarak 1919’da İstanbul’da Kordus Cemiyeti’ni kurmuştur. Cemiyetin asıl ünitesi, “Patrikhane Merkez Ünitesi” olup, Etniki Etery’a’nın bir kolu olarak çalışmalarına başladı. Yunanistan’ın maddi ve manevi desteğini alan bu cemiyet, Patrikhane tarafından idare ediliyor ve emirleri Patrikhane aracılığı ile veriliyordu³³⁶.

Rum Patrikhanesi, İtilaf filolarının İstanbul’a gelişini kutlamak için, Rum okul müdürlerine, okullarını üç gün tatil etmelerini isteyecek kadar ileri gidebiliyordu. Patrik Meletyos’un gayretleriyle, Amerika’daki Yunanlıların sağladığı bir milyon Frank, Patrikhaneye tahsis edildi³³⁷.

1864 yılında Bursa’ya gelen Georges Perrot Gemlik’te görüştüğü Peder Pavlos ile görüşmüştür. Pederin tam bir Yunan fanatiği olduğu anlaşılmaktadır. Yeğenini Atina’ da okutuyor. Yunan hükümeti bu kişiyi madalyalarla onurlandırmış. Perrot daha

³³² Şahin, Süreyya, age., s:87.

³³³ age., s:79.

³³⁴ Salıhık, Selahattin,age., s:182.

³³⁵ age., s:184.

³³⁶ age., s:87.

³³⁷ age., s:87.

sonra Yunan idealinin önemini şu sözlerle açıklıyor. “Gemlik’teki Yunanlılara Rumelili dediğim için beni azarlıyor. Onlara Helen dememi istiyor. Türk egemenliğini kötülüyor. Sadece Atina’dan söz ediyor ve Atina’yı hayal ediyor. Hindistan’dan Fas’a, Kırım’dan Sudan’a tüm Müslümanların namaz kılmak için kutsal kente dönmeleri gibi, Türklerin esiri de olsalar; ya da Batı’da bolluk içinde yaşasalar da, tüm Yunanlılar’ın gözleri küçük krallığa ve onun başkenti olan Atina’ya dikilmiş.” Bu tespitler Rum Helenistik duygularının ne kadar eskiye dayandığını gözler önüne sermektedir³³⁸

³³⁸ Kaplanoğlu, Raif- Günaydın, Nursen, „**Seyahatnamelerde Bursa**, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa, 2000, s:143.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BURSA YÖRESİNDE YUNAN İŞGALİ VE SONUÇLARI

A. Anadolu'nun Yunanlılar Tarafından İşgali

Yunanistan, başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerin de verdiği destekle gözünü Trakya ve İzmir çevresine dikti. Balkan Savaşları'ndan aldıkları netice, Yunanlıların bu hususta cesaretlerini daha da arttırdı. Eş zamanlı süreç içerisinde, sistemli bir şekilde Batı Anadolu'nun Rumlaştırılması faaliyetleri sürdürülüyordu. Bu faaliyetler, Birinci Dünya Savaşı sırasında “Amele Taburları”nın kurulmasıyla kısmen durdurulabildi³³⁹.

15 Ağustos 1919'da İzmir'i işgal eden Yunan birlikleri, daha sonra üç koldan Anadolu içlerine doğru hareket ettiler. Yunan kuvvetlerinin işgal ettiği saha, Mayıs ayı sonlarında oldukça genişledi. Sınır, Turgutlu-Ödemiş ve Aydın hattına kadar uzandı. Halk işgal karşısında tepkisiz ve kaderine boyun eğmeye hazır durumdaydı. İtilaf Devletleri'nin kamuoyunda yaymış oldukları işgalin geçici olduğu ve Padişahın Yunanlılarla savaşmaya taraftar olmadığı düşüncesi halkın işgal karşısında sessiz kalmasında etkili olmuştur.³⁴⁰

Yunan işgalinin genişlemesinin sebebi, Yunanistan'ın bütün Küçük Asya'yı kendine bağlamak istemesiydi. Bunu gerçekleştirmek için öncelikli olarak İzmir ve civarından başlayarak insanlar öldürülmeye, yaralanmaya ve tutuklanarak sürgün edilmeye başlandı³⁴¹.

B. Bursa'nın Yunan İşgal Kuvvetleri Tarafından İşgali

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır yenilgisinin sonuçları Bursa'da acıklı bir biçimde yaşandı. Ulusal kurtuluş için ilk örgütlenmeler sırasında Bursa'nın elde tutulması için

³³⁹ Erdeha, Kamil, “**Tarih Boyunca Türk-Rum İlişkileri**”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Eylül, 1974, s:36.

³⁴⁰ Selek, Sabahattin, age., s:200.

³⁴¹ Ulubelen, Erol, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1967, s:281.

büyük özen gösteriliyordu. Ancak, bütün çabalara rağmen Bursa 9 Temmuz 1920'de, Yunan saldırısı sonucu işgal edildi. Bursa işgal edildiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi henüz yeni kurulmuştu ve kurtuluş için henüz tam bir örgütlenme içine girilmemişti. Yunanlıların genişlettikleri istila hareketi sırasında Bursa'nın savunulması oldukça güçlü³⁴².

Bursa'da ulusal direniş için Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bir şubesi kurulmuş, daha sonra da bu cemiyet Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Bursa şubesine iltihak etmiştir. Bursa'da kurulan ilk milli kuvvetler de iki bölükten oluşuyordu ve bu bölükler altmış ikişer kişi idi³⁴³.

İngilizler, Akdeniz'de Fransa ve İtalya'ya; Balkanlarda ise Yugoslavya, Arnavutlar'a, Bulgarlar'a ve Rusya'ya karşı Türkiye'yi parçalayıp Büyük Yunanistan hayalini bir karşı koyma organı olarak kullanmak istiyordu. Bu sırada İngiltere'nin korumacılığının etkisi ile Yunanlılar, Megali İdea'nın esiri olarak körü körüne Anadolu'yu işgal mücadelesine katıldılar. Ateşkesten dolayı Türklerin düştüğü zor durumu, katliamlarını gerçekleştirmek için iyi bir fırsat olarak kabul eden Yunanlılar; Trakya, İzmir, Balıkesir, Bursa, ve Eskişehir'in suçsuz ve silahsız yorgun halkı üzerine saldırdılar³⁴⁴.

Bu dönemde Bursa'da valilik makamında Hacim Muhittin Bey bulunuyordu. Hacim Muhittin Bey, Bekir Sami Bey'le elele vererek Bursa ve çevresinde Kuvay-i Milliye ruhunu uyandırmak ve diri tutmak, karşı devrimci güçleri zararsız hale getirmek yolunda yoğun bir çalışma içerisine girdi. Bütün ilçeleri, bucak ve köyleri dolaşarak ileri gelenlerle görüştü ve halkı uyardı. Bu uğraşlarının sonunda, Bekir Sami Bey'in de desteğiyle, Bursa'yı bir ayaklanma bölgesi durumuna düşmekten kurtardı³⁴⁵.

Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden bir gün önce 7 Temmuz'da Ankara'dan Bursa'ya şifreli bir telgraf gönderildi³⁴⁶:

³⁴² Mumcu, Ahmet, "Atatürk ve Bursa", Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s:262.

³⁴³ Yücelt, Nazım, "Milli Mücadele Yıllarında Bursa", Uludağ Dergisi, Bursa, Mayıs, 1938, s:17.

³⁴⁴ Kurt, Yılmaz, **Pontus Meselesi**, TBMM Basımevi, Ankara, 1995, s:57.

³⁴⁵ Erdeha, Kamil, age., s:355

³⁴⁶ Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, C:1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s:170, **Türk İstaklal Harbi Batı Cephesi**, Cilt:2, Kısım:2, s:219.

Ankara, 7 Temmuz 1920

“Bursa’da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Beyefendi’ye;
Bursa’nın düşman birliklerine karşı açık bırakılması zamanının ilgiyle ve önemle değerlendirilmesi gerekir. Kent, ulusal kuvvetlerden, askeri kurumlardan şimdiden arındırılmalıdır. Ama düşman karşısındaki küçük ve büyük birliklerin çekilmesi, kesinlikle askeri ve savaş zorunlulukları üzerine olmalıdır.

TBMM Başkanı

Mustafa Kemal”

8 Temmuz 1920’de Kuvay-i Milliyeciler, Dimbos ve Eskişehir’e doğru çekildiler. Bu sırada Yunanlılar şehre girip, sırasıyla hükümeti ve telgrafhaneyi işgal ettiler. İşgalci Yunan kuvvetleri, Bursa’da yaşayan azınlıklar tarafından sevinçle karşılandı. Belediyenin önünde toplanan gayrimüslimler, işgal kuvvetlerini gururla alkışladılar. Metropolit ve yanındakiler de işgal kuvvetleri komutanını karşılamak için faytonlarla Acemler’e gittiler. Sonra hep birlikte belediye binasına geldiler³⁴⁷.

Şehrin teslim edilmesini emekli Başkomiser Abdürrahim Yücelik şöyle dile getirmektedir. “Bursa, 8 Temmuz 1920 Perşembe günü öğleden sonra işgal edildi. Bursa’da bir tütün tüccarı Petro Avrimidis vardı. Bu kişi, beraberinde üç kişiyle birlikte, Beşevler’de konaklayan Albay Cirolis’e gitti. Şehrin teslim olduğunu bildirdi. Albay da Bursa’yı işgal ettirdi. Petro Avrimidis’le bir Yunan binbaşı, belediye önüne geldiler. Buradakiler, balkondan beyaz bayrak salladılar. Biz seyrediyorduk, ağlamaya başladık...”³⁴⁸

Olayı Orhan Camisi avlusundaki çınarın üzerinden izleyen Mehmet Şimşiroğlu da gördüklerini şöyle anlatmaktadır: “Yunan kumandan geldi, atından indi. Belediye’nin camiye bakan mermer basamaklarından yukarıya çıktı. Osman Efendizade Cemil Bey’de orada duruyordu. Başkaları da vardı. Belediye Reisi de... ben Cemil

³⁴⁷ Ataman, Sedat, **Bursa Tarihçesi**, Bursa, 1938, s:14.

³⁴⁸ Akkılıç, Yılmaz, age, s:298.

Bey'i çok iyi tanıdığımından onu biliyorum. Tokalaştılar ve bizim Türk bayrağını indirerek Yunan bayrağını çektiler. Cemil Bey, Yunan bayrağını bizzat çekti, sonra da kolkola içeriye girdiler.”³⁴⁹

Azınlıkların sevinç gösterileri, Türklerin tepkisizliği ve işbirlikçilerin yaranma çabalarının oluşturduğu görüntüler altında işgal gerçekleşti. Fakat işgalin yükünü asıl hissedecek olanlar ise başta tepkisiz davranan Türkler olacaktı. Kısa süre sonra bölgede Rum, Ermeni ve Yunan terörü esmeye başladı.³⁵⁰

Yunanlıların Bursa'yı kolay bir biçimde işgal etmesindeki en önemli etken, Yunanlıların güçlü kuvvetlerle saldırması ve İngiltere'nin fiili desteğini sağlamasıydı. Bunun yanı sıra, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhinde, 56. tümen erleri ve Bursa halkı arasında uzun süredir yürütülen İstanbul kaynaklı propagandalar da , işgalin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır³⁵¹.

8 Temmuz 1920 günü Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi Ankara'ya bomba gibi düştü. 10 Temmuz tarihli toplantıda 30 imzalı şöyle bir önerge verildi: “Birinci başkentimiz olan Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgal sonucunda oradaki din ve vatan kardeşlerimizin uğradığı kötülüklerin üzüntüsüne katıldığımızın bir belirtisi olmak üzere birleşimin yirmi dakika tatili ve Başbakanlık kürsüsünün siyah örtüyle örtülmesini öneririz.”

Bu öneri kabul edilerek, Başbakanlık kürsüsü siyah örtü ile örtülmüştür, ardından da toplantıya yirmi dakika ara verilmiştir. İkinci oturumda, Burdur Milletvekili İsmail Suphi'nin verdiği önerge ile Bursa ve TBMM Hükümeti'nin savunma meselesi tartışılmıştır³⁵².

Açıksöz gazetesi, Bursa'nın işgaline şöyle tepki vermiştir: “Yunanlılar eski hesaplarının karşılığını almak için geldiler. Damat Ferit Paşa ve yandaşlarının da onlara yardım etmesi sonucunda, evliyalar yatağı, hakanlar, padişahlar mezargahı Bursa, Yunanlılar tarafından işgal edildi. Ancak dünyada intikam sözcüğü ortadan kalksa bile, Türk ruhu, Yunan denildiğinde haykıracaktır. Saygıdeğer Avrupa, hainlik düşünen

³⁴⁹ age., s:298.

³⁵⁰ Uğuralp, E., “**8 Temmuz`dan 11 Eylül`e**” ,Uludağ Dergisi, S:23, Bursa, 1939, s:23.

³⁵¹ Yüceer, Saime, age., s:82.

³⁵² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C:2 İş Bankası Yay., Ankara, 1986, s:241.

İngiltere ne yaparsa yapsın, Türk milletini olduğu gibi mezara gönderemeyecek. Anadolu Türklüğün değil, Yunanlığın mezarı olacaktır.”³⁵³

İşgal sırasında Bursa’da yayımlanan Ertuğrul, Kevkep ve Yoldaş gazeteleri Bursa’nın sorunlarını işlemiyordu. Çünkü bu gazeteler Yunan Yüksek Komiserliğince oluşturulan sansürden geçiyor, hatta kimi zaman işgal kuvvetlerinin bildirimlerini yayınlamak zorunda kalıyordu³⁵⁴.

26 Temmuz ve 14 Ağustos 1920 tarihli TBMM gizli oturumlarında Bursa’nın işgali ve savunmasının Yunanlılara bırakılması sorunu tekrar gündeme getirildi. Mustafa Kemal, içinde bulunulan zor koşullar altında Bursa savunmasının olanaksız olduğunu, halifenin fetvasından dolayı 4.Tümeni düşmanın karşısında bulundurmadığını, Bursa’nın savunulmaması emrini kendisinin verdiğini söyledi. Başkan Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Albay İsmet İnönü büyük eleştiri aldılar. Diğer yandan 56. Tümen komutanı Albay Bekir Sami Bey’de suçlandı.³⁵⁵

Meclis görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey, Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey tarafından, düşman gelmeden şehirden çıktığı için suçlanınca, gerek Mustafa Kemal Paşa, gerekse de Ali Fuat Paşa, Bekir Sami Bey’i savundular. Mustafa Kemal, “eğer Bekir Sami Bey’in bir suçu varsa o da şehri geç terk etmesi olabilir” sözleriyle tepkisini göstermiştir.³⁵⁶

Mustafa Kemal, Vali Hacim Muhittin Bey’e Bursa’nın işgalinden bir gün evvel yolladığı telgraf bu sözleri doğrular nitelikteydi:³⁵⁷

Ankara, 6 Temmuz 1920

“ Bursa Valisi Hacim Muhittin Beyefendi’ye;

Nitelikleri daha bilinmeden Mudanya ve Gemlik çıkarmaları, Bursa’nın askeri birliklerimizce boşaltılmasını gerektirebilir. Askerlerce boşaltıldıktan sonra, düşmanın Bursa’yı işgal etmesi için de bir süre umulsa bile, sanırım yüksek kişiliklerinin, askeri

³⁵³ **Açıksöz Gazetesi**, 15 Temmuz 1920, s:1.

³⁵⁴ Eğilmez, Mümtaz Şükrü, **Milli Mücadele’de Bursa**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, s:82.

³⁵⁵ Elikan, Cemal, **Komutan Atatürk**, İş Bankası Yay., Ankara, 1972, s:550

³⁵⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt:2, s:218.

³⁵⁷ Onar, Mustafa, age., s:167, Çarıklı, Hacim Muhittin, **Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvay-i Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TTK Yayını, Ankara, 1967, s:272.

birliklerle birlikte Bursa' dan gereklidir. Bu durumda Bursa'da anarşizm olmaması için , yönetimin görevini sessizce bırakması gerekir. Onun dışında para ve benzeri değerli nesnelerin Bursa'da bırakılmaması konusunda ilginizi çekerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in de dile getirdiği gibi, Bekir Sami Bey, düşmanın şehre girmesi an meselesi iken Bursa'dan ayrıldı. Esir olmamak için böyle davranmak zorundaydı. Bekir Sami Bey, Ulusal Kurtuluşa inanan bir kişi olarak, kurtuluş yolunda yeni bir dinamizmle çalışmayı amaç edinmişti. Ancak muhalif sesleri bastırabilmek için Bekir Sami Bey'in 20. Kolordu Komutanlığı görevine son verildi³⁵⁸.

Yunanlılar, kuzey koldan ilerleyerek, Balıkesir'e girdi. 2 Temmuz'da ilerleyen Yunan kuvvetleri, Kirmastı ve Karacabey'i işgal etti. Bunun üzerine 6 Temmuz'da Bursa ilerisinde bulunan 56. Tümen Demirtaş- Hamitler- Beşevler- Misi Köy'ü çizgisinden çekildi³⁵⁹.

C. Yunan İşgal Kuvvetlerinin Faaliyetleri

8 Temmuz'da Bursa'yı işgal eden düşman kuvvetlerinin, Müslümanlara her türlü vahşet ve zulüm yaptılar. Halkı topladıktan sonra bundan yediyüz yıl evvel Bursa Türkler tarafından ele geçirildiği zaman Rumlardan şu kadar kız alındığı ileri sürülerek, temiz ve namuslu Türk kızları zorla ele geçirilip tecavüz edilmiştir³⁶⁰.

Şehir dışında bağ ve bahçesiyle uğraşan ve Müslüman olmaktan başka bir suçu bulunmayan 50 kadar vatandaş feci bir şekilde şehit edilmişlerdir. Bursa bahçeliklerinde öldürülen vatandaşların cesetleri kokmaya başladığından belediye tarafından toplatılıp defnedilmiştir.

4 Eylül 1920'de Bursa Valisi Ziver Bey'in şikayeti üzerine, Yunanlılar tarafından öldürüldükten sonra terk edilen cesetler, Bursa Belediye önüne getirilmiş,

³⁵⁸ Yüceer, Saime, age., s:90.

³⁵⁹ Elikan, Cemal, age., s:549

³⁶⁰ Yalazan, Talat, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırım Girişimi**, Cilt:1, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s:78, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 8.7.1921.

yapılan katliamı gören halk Yunan işgal komutanlığına can ve mal güvenliklerinin kalmadığını, çiftçilerin tarlalarına gidip çalışmadığını söyleyerek şikayette bulunmuşlardı. Ancak sadece suçluların cezalandırılacağını belirten bir cevap alabilmişlerdi.

Müslüman ahaliye yapılan tecavüzler ve zulümler yetmiyormuş gibi, Müslüman halkın Yunan idaresini istediklerine dair köylerden zorla oy topladıkları, itaat etmeyenlerin ise şehit edildiği, itiraz edenlerin ise Yunan çeteleri tarafından imha edildiği bildirilmiştir³⁶¹.

30 Eylül 1920'de Nikolaki adında bir Yunanlı Teğmen, sokaktan geçen bekar bir Türk kızını zorla götürerek tecavüz ettikten sonra zor kullanarak sabaha kadar eğlenmiş, daha kızı serbest bırakmıştı³⁶².

13 Nisan 1920'de Yunanlıların zulmünden kaçan bir şahısın bildirdiğine göre, Bursa'da yaşanan zulüm ve facia öyle boyutlara ulaşmıştı ki, Yunanlılar istedikleri evlere girerek ırz ve namusa tecavüz etmekle beraber, eşya ve ziynetleri de alıp götürüyorlardı³⁶³.

Yunan komutanlarına yapılan şikayetler boşa çıkmış, bölgede Osmanlı nüfuzunun tamamen kaldırılması için jandarmaların silahları ellerinden alınmıştır. Hakimiyeti Milliye gazetesinde 17 Haziran 1921 tarihinde yayınlanan "Bursa Mektubu" başlıklı yazıda Bursa'daki halkın durumu gözler önüne serilmiştir. Yazılanlara göre "Yunanlılar Bursa'da vesika usulü çıkardılar. Hıristiyanlar bu vesikayla serbestçe her yere gidip ticaret yapabiliyorlar, Müslümanlar ise vesikadan dolayı büyük zarar görüyorlardı. Tüccar ve esnaf fena halde sarsıldı, ticaretle uğraşanlar parasız kaldı. Esnaf parasızlık yüzünden malını sermayesinin altında vermeye başladı.

Memurlar özellikle de emekliler, dul, yetim ve şehit aileleri oldukça zor durumdaydılar. Para olmadığı için geçimini maaşla sağlayanlar açlığa mahkum oldular. Fal bakan binbaşılar, sorgu hakimleri, yevmiye ile tütün kıran kaymakam kızları ve açlıktan ölen ve dilenenlerin sayısı çoğaldı. Hükümet sadece şekil itibarı ile varlığını

³⁶¹ age., s:79.

³⁶² age., s:80.

³⁶³ age., s:80,bkz: ATASE Başbakanlık Arşivi, kls.681, dosya.120 F, 19-12.

sürdürüyordu. Asıl yetki Yunanlıların elindeydi. Validen ziyade, vali odasının karşısındaki kırmızı konakta oturan Yunan merkez komutanı iş görüyordu.”³⁶⁴

Yunan zulmü konusunda Falih Rıfki Atay şunları söylemektedir: “Afyon’a, Kütahya’ya, Bursa’ya gittik. Tıpkı İzmir- Uşak yolu gibi, Uşak- Bursa yolunda köy ve kasaba harabeleri gördük. Hele Bursa taraflarında diğer üç taarruzun sarsıntıları vardı. Her tarafta bize yangın ve cinayet faciaları anlatıldı. Yolların üzerinde kurumuş eski Türk cesetleriyle karşılaştık. Oğlunu annenin ıstırabı bir olduğu için, Afyonkarahisar, Kütahya ve Bursa analarının acıları da Manisa’da bıraktığımız kadınların acısından az değildi. Sakarya’dan Marmara’ya, Akdeniz ve Boğaz sahillerine her yer bir alevin ve bir bıçağın altından kalktı ve henüz bütün Türk toprağı bu dehşetten ürpermiş bir haldedir. Binlerce kimse felce uğramış gibi kesik tutuk ve şaşkın konuşuyor.”³⁶⁵

Yunanlılar 6-10 Ocak 1921’de I. İnönü, 23 Mart -01 Nisan 1921 tarihleri arasında da II. İnönü Muharebesi’nde ağır bir yenilgiye uğradılar. Yunanlılar, üst üste uğradıkları bu başarısızlıkların ardından Bursa’daki ılımlı tavırlarını bırakıp, halk üzerinde baskı oluşturmaya başladılar. Artık Türk ve Müslüman olmak, işkence görmek için yeterliydi. Yunanlıların yanı sıra, yerli azınlıklar da halka her türlü zulüm ve tecavüzde bulunup, halkın mallarını yağmalayarak evlerini yıkıyorlar, insanları katlediyorlardı. Yetmiş yaşındaki bir ihtiyarı boğazlamak, loğusa kadını bıçaklamak, beş-altı yaşındaki kız çocuğunu süngülemek Yunanlıların kahramanlıklarıydı.

Bursa kurtuluşunun yaklaştığı günlerde, Yunan askerleri, Rum, Ermeni, Çerkez çeteleri bazı mahallelerde evleri yağmalamaya başladılar. 30 Ağustos 1922’de Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nin ardından 9 Eylül 1922’de İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı³⁶⁶. Arka arkaya elde edilen bu zaferler Türk askerinin moralini ve mücadele gücünü arttırdığı gibi Bursa’da da büyük bir sevinçle karşılandı. Fakat şehir Türk kuvvetleri tarafından kuşatıldığında, Yunan birliklerinin Uşak ve Eskişehir’i yaktıkları gibi, Bursa şehrini de yakacakları endişesi hakimdi³⁶⁷.

³⁶⁴ age., s:80, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 17.6.1921.

³⁶⁵ Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfki Atay, Mehmet Asım Us, **İzmir’den Bursa’ya**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1980, s:85.

³⁶⁶ Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 2004, s:901.

³⁶⁷ Yüceer, Saime, “**Bursa’nın Yakılması Olayı**”, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., S:49, Ankara, 2000, s:147.

Bu durum Türkleri olduğu kadar Müttefik Devletleri de endişeye sevk ediyordu. Ancak Müttefikler ne Türk halkının ne de Bursa'da bulunan tarihi eserlerin yakılmasından endişe duyuyorlardı. Bursa azımsanmayacak derecede azınlık nüfusa sahipti ve bunların büyük kısmı ya Yunanlıları fiilen desteklemekte yahut sempati duymaktaydılar. Müttefikler, Yunan birliklerinin Bursa'yı yakmasının Türkleri kışkırtmasından ve bu durumun azınlıkların can güvenliğini tehlikeye sokmasından korkuyorlardı. Yunan kuvvetleri şehri yakmaya kararlıydı. Zira Yunan kuvvetleri Fransız konsolosluğu yanındaki binayı ve Rum kilisesini ateşe verdiler. Kilise ile beraber kırka yakın ev yandı³⁶⁸.

İzmir'in Yunanlılardan temizlendiği günlerde Türk kuvvetleri Yunan işgal kuvvetlerinin yoğun ateşine karşılık, Bursa yönüne doğru ilerliyordu. Kuvvetler I. Hat mevziini zaptetti. Samanlı Dağı ve Dimboz bölgesinde birkaç tepeyi ele geçirdikten sonra Yunan mevziilerini yoğun top ateşine tabi tuttu. 9 Eylül'de işgal kuvvetleri bazı bölgelerde taarruz hareketlerinde bulunsa da başarılı olamadı. Aynı günün akşamı umudunu yitiren Yunan kuvvetleri geri çekilme hazırlıklarına başladılar³⁶⁹.

III. Kolordu 10 Eylül sabahı erkenden Bursa istikametine hareket ettiler. Düşman yol boyunca büyük tahribat yaparak Bursa'ya çekildi. Süvari tümeni Bursa'ya yaklaştığında düşmanın topçu ve makineli tüfekle ateşi ile karşılaştı. Yunan kuvvetleri, Bursa'nın doğusunda Işıklar sırtlarını, kasabanın doğu kenarını tutmuş, diğer taraftan Yıldırım Camiine de makineli tüfekler yerleştirmiştir. Süvari tümeni meskun yerlerde yapılacak muharebeyi arkadan gelen I. Tümeğe bıraktı ve mabetlerin zarar görmesini engellemek için, kuvvetlerinin büyük bir kısmını bugün Merinos Fabrikası'nın olduğu yere yönlendirdi³⁷⁰. I. ve III. Kolordu tarafından çepeçevre sarılan Yunanlılar şehri terk ederken canlarını kurtarma telaşına düştükleri için Bursa yakılmaktan kurtuldu³⁷¹.

11 Eylül'de Türk birlikleri Bursa'ya girdi ve iki gün içerisinde düşman Bursa'dan atıldı. Bursa'ya girildikten sonra idareye el konuldu. Belediye binasında şehrin önde gelenleri toplanarak Meclis adına Vali Vekilliğine İstiğnaf Mahkemesi Reisi Numan Bey'i, Mudanya Kaymakam Vekilliği'ne ise Doktor Hilmi Bey'in

³⁶⁸ age., s:152.

³⁶⁹ Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, 1927, s:58.

³⁷⁰ Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1973, s:509.

³⁷¹ Yüceer, Saime, agm., s:153.

atanmasına karar verdi. Kaçan Rumların mallarını tespit ve muhafaza için komisyonlar oluşturuldu. Halk şaşkıncı ve şehirde kargaşa hakimdi. Bu yüzden güvenliği sağlaması için Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu görevlendirildi³⁷².

Bursa'nın düşman işgalinden kurtulması haberi, Meclis'in 11 Eylül tarihli oturumunda Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa tarafından müjdelendi³⁷³.

Yunanlılar, şehri boşaltırken pek çok katliamda bulunmuşlar, Bursa Hapishanesi'nde yüzlerce insanı yakmışlar, Irgandı Köprüsü'nü bombalayarak tahrip etmişler ve köyleri ateşe vermişlerdir³⁷⁴. Ziraat Okulunu bombayla havaya uçurmaları sonucu burada bulunan bütün ürünler ve canlı hayvanlar okulla birlikte yanmıştır³⁷⁵.

Yunanlılar tarafından Bursa Merkez kazasında 8 Temmuz 1920- 10 Eylül 1922 yılları arasında 445 kişi şehit edilmiş, 175 kişi yaralanmış, 3 123 kişi darp ve işkenceye maruz kalmış, 105 kadın tecavüze uğramış, 369 kişi tutuklanmış, 313 kişi de sürgün edilmiştir. Bu sayılara köylerde yapılan katliamlar dahil değildir.

Yunanlılar, maddi olarak da büyük zararlar vererek Bursa'dan ayrılmışlardır. Bursa merkez ve kazalarında Yunanlıların verdiği maddi zarar; taşınabilen ve taşınamayan mallarda 32.548.962 TL idi. Resmi ve dini kurumlara verilen hasarın tutarı 4.986.702 TL, toplam hasar 60.156.547 TL idi. Bunlar kayıtlara geçenlerdi. Kayıtlara geçmeyenleri de göz önüne alırsak, zararın bu rakamların çok üzerinde olduğu kesindir.

D. Rum Çeteleri ve Faaliyetleri

a. Yerli Rumların Yunan Kuvvetleriyle Birlikte Yaptıkları Katliamlar

Milli Mücadele'nin başladığı yıllarda, Hıristiyan azınlıklar, Yahudiler ve Müslüman azınlıklar olmak üzere Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan azınlıkları üç gruba ayırmak mümkündür. Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Anadolu'da ve Trakya'da

³⁷² age., s:60.

³⁷³ **TBMM Zabıt Gizli Cerideleri**, C:2, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986, s.:619.

³⁷⁴ Ataman, Sedat, **Bursa Tarihçesi**, Bursa, 1938, s:15.

³⁷⁵ Eğilmez, Mümtaz Şükrü, age., s:172.

bir milyon civarında Rum yaşamaktaydı. Rumlar çeteler halinde hareket ediyor ve yerli halka rahatsızlık vererek kan kusturuyorlardı.³⁷⁶

Yunanlıların şehri terk etmesinin ardından Tahkik Heyeti, ölü ve yaralı sayısı ile meydana gelen hasarı tespit etmek için Bursa köylerini dolaşmıştır. Ortaya çıkan sonuç hiç de iç açıcı değildir.

a.a. Bilad-ı Yunus ve Maskarahasan Köyleri'nde Yaşanan Zulüm

Tahkik heyeti, İtalyan Devleti Bursa temsilcisi Mösyö Myuci ile 12 Eylül'de Maskarahasan Köyü'ne gitmiştir. Giderken yolu üzerinde rastladığı Bilad-ı Yunus Köyü'nde Şefik Bey'in çiftliğinin, 10 Müslüman ve köyde bulunan bütün Hıristiyan halkın evlerinin yakılmış olduğunu görmüştür. inceleme sonrasında, bir subay komutasında ki 8 Yunan askerinin bu köyden göçen Hıristiyan halkla birlikte bu olayı gerçekleştirdiği anlaşılmıştır. Daha sonra Maskarahasan Köyü'ne gidilmiş, 80 haneden 2 hane dışındaki evlerin hepsi yakılmıştır. Hayatlarını kurtarabilen halk 11 Eylül 1922 öğleden sonra köye gelen piyade kıtaları tarafından köyün ateşlendiği, köy dışına kaçmak isteyen halktan 28 erkek ve 12 kadının süngü, kurşun ve bomba ile şehit edildiğini, Zeynep ve Hacı Mehmet'in karısı Lütfiye adlı kadınların karınları süngü ile boydan boya yarılarak şehit edildiğini, camiye sığınan 3 kişinin cami ateşe verilerek yakıldığını anlatmışlardır. Diğer yandan köy halkının bir senelik geçimlerini karşılayacak hububat ve zahirede tamamen yandığından halk aç ve perişan bir halde bulunmaktadır³⁷⁷.

a.b. Panayır, Alaşar ve Ovaakça Köyleri'nde Yaşanan Zulüm

Heyet, Fransız devleti Bursa Temsilcisi Mösyö Kücar Cenapleri ile birlikte 13 Eylül 1922 Çarşamba günü Alaşar Köyü'ne doğru yola çıkmış, yol üzerindeki Panayır Köyü ile Tepecik Köyü arasında yol üzerinde bir Müslüman'ın şehit edildiği

³⁷⁶ Erdeha, Kamil, age., s:26-27.

³⁷⁷ **Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii**, Derleyen: Vilayet DaimiEncümen Baş Katibi Canip Bey, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa, 1340, s:6-7.

görülmüştür. Panayır Köyü'nde Taş Ali adındaki bir kişi bu köyden geçen Yunan topçu kıtalarına mensup askerler tarafından başı iki taş arasında ezilmek suretiyle şehit edilmiştir.

Alaşar Köyü'ne giderken pek çok kadın ve çocuklardan oluşan yaralıları rastlanmış, bunlardan bir kısmının Bursa Hastanesi'ne gönderilmek üzere arabalara bindirilmiştir. 8 Eylül 1922 Cuma akşamından itibaren 11 Eylül 1922 Pazartesi gününe kadar değişik zamanlarda ayrı ayrı Çerkez, Rum ve Ermenilerden oluşan üç çete gelerek önce bir takım işkence ile köy halkının elindeki parası pulu alınıp gasp edilmiştir. 11 Eylül 1922 Pazartesi günü askeri müfrezenin köylerine gelmekte olduğunu gören erkekler korkuya kapılarak yakınlardaki ormanlara kaçmışlar, kadınların saldırının dışında kalabilecekleri düşüncesiyle kaçmamış bir evde toplanmışlardır. Köyü saran askerlerin kadınların toplandıkları eve girerek önce 15 yaşındaki Emine'ye tecavüz etmek istemişler, kızın direnmesi üzerine sağ elinden ve kasatura ile de sağ yüzünden yaralamışlardır. Bundan hemen sonra E.....'nin kardeşi 11 yaşındaki H....'yi yakalayıp tecavüz ettikten sonra diğer dört kişi de daha sonra aynı kötü muameleyi yapmışlardır. 20 yaşındaki Düriye'nin sol ayağından kurşunla yaralanmış ve bu yaralanma hadisesinden sonra çocuk düşürmüş, babası Şükrü ise sekiz yerinden kasatura ve kurşunla şehit edilmiştir. Yine bu askeri müfrezeye toplu halde bulunan kadınların üzerine vahşi bir şekilde saldırarak bunlardan birçoğunu kurşun ve süngü ile yaralamak suretiyle şehit edilmiştir.

10 Eylül 1922 Pazar akşamı Ovaakça Köyü'ne dört taraftan Yunan askerleri tarafından ateş verildiğinde köy halkı kırlara kaçmış ve ertesi sabah köyün yanmayan kısımları da tekrar ateşlenerek yakıldığı sırada köylerine ekmek almak için gelmiş olan bazı kişiler silahlı bir güç tarafından köy dışına çıkarılarak şehit edilmişlerdir. Kadri sekiz yerinden süngülenmiş 75 yaşındaki Behiye başından tekme ile yaralanmış ve köyden bir kısım ahalinin de kaybolup henüz yaşadıkları veya öldüklerinden haber alınamamıştır³⁷⁸.

³⁷⁸ age., s:8-10

a.c. Ahmetbey Köyü'nde Yaşanan Zulüm

Komisyon, 14 Eylül 1922 Perşembe günü Ahmetbey Köyü'ne gittiğinde; 50 haneden ibaret olan köyün tamamen yandığı görülmüştür. 11 Eylül 1922 Pazartesi akşamı Maskara Köyü'nün ateşlendiğini gören köy halkı köyü terk ederek dere ve orman içerisine sığınmışlar, ertesi gün öğleden önce gelen bir askeri kıta 50 haneden ibaret olan köyü ateşledikten sonra köy halkının civardaki dereye olduklarını anlamışlar ve kendilerini kuşatarak türlü işkence ile üzerlerindeki paraları almışlardır. Erkekleri kadınlardan ayırdıktan sonra kadınları erkeklerin göremeyecekleri bir yere götürerek tecavüz etmişlerdir. Ayrılan erkek ahalinden 14 kişiden oluşan bu gençler dere içerisinde kurşun ve süngü ile öldürülmüştür.

Kimi ihtiyarlarla kadın ve çocuk çoluk kafilesini de askeri müfreze önüne katarak Mudanya yoluna doğru sevk etmişler, Zihni Molla adında ihtiyar bir kadın, yürüyemediğinden dolayı yolda boğulmak suretiyle öldürmüşlerdir³⁷⁹.

a.d. Geçit, Bademli, Eşkel, Söğütpınar ve Rüngüş Köyleri'nde Yaşanan Zulümler

15 Eylül 1922 Cuma günü Bursa – Mudanya yönüne hareket edildi. Güzergahta ilk rastlanan Geçit Köyü'nde 20 hane ve 5 dükkanın içindeki eşyası ile birlikte yakıldığı, köyde 1 kişi kurşunla şehit edilmiştir. Bir sonraki güzergahta Bademli Köyü'ne varıldığında yetkililer 40 haneli olan köyden yalnız 7 hanenin kurtulduğunu ve kalanının yakıldığı, Köylerinin yakılacağını önceden öğrenen halkın civardaki Mürsel Köyü'ne sığınarak kurtuldukları, kaçamayanlardan 3 kişinin şehit edildiğini rapor etmişlerdir.

Eşkel Köyü'ne varıldığında; 100 haneden ibaret bu köyün 17 si dışındaki bütün hanelerin yakıldığı görülmüştür. Civar köylerin Yunan askeri tarafından yakıldığını haber alan köylüler dağa sığınmış bazıları yiyecek almak ve yanan köyü söndürmek için evlerine indikleri sırada yayılım ateşine tutulmuş, birçoğu kurşun ve süngü ile çok kötü bir şekilde yaralanmış. Bunlardan Tayfur oğlu Mustafa'nın karısı Fatma'nın bıçakla

³⁷⁹ age., s:11

yüzü kesilmiş ve gözü çıkarılmış, ayrıca ahalinin bütün zahire ve eşyaları yağmalanmıştır.

Yine güzergahta ki Söğütpınar Köyü'ne varıldığında bu köyde de tasvir edilmesi imkansız cinayet ve faciaların gerçekleştirildiği görülmüştür. 55 haneden olan köy ateşe verilmiş sadece 10 hane kurtulmuş, ahali yardımdan önce ormanlara kaçmış, bu sırada köye gelen Çerkez, Ermeni ve Rumlardan oluşan süvari, çete ahaliyi köy camiinde toplamış, paralarını alıp, gasp ettikten sonra camide bulunan 2 yaşından 70 yaşına kadar olan çoluk çocuk, erkek kadın, süngü ve kurşun ve bombalarla öldürüp, yok edip, yaralayıp, kiminin de boyunlarından kesmek suretiyle hayatlarına son verilmiştir.

Buradan Rungüç (Çayönü) Köyü'ne gidildiğinde 30 haneden ibaret olan köyün tamamının yakılmış ve bir komuta altında hareket eden asker kaçmak isteyen ahaliyi kurşun yağmuruna tutmuş, kimini öldürüp, kimini yaralamış, yakaladıklarını tamamen soyarak şehit ettikleri anlaşılmıştır³⁸⁰.

a.e. Hasanköy, Apolyond ve Kuruçeşme Köyleri'nde Yaşanan Zulümler

1920 Yılı Ekim ayının 1.gecesi gece Saat. 24.00 sularında iki Yunan askeri Hasanköy Köyü muhtarı hanesine gelerek araba isteme bahanesiyle muhtar İsa'yı köyün dışına çıkarıp taşla vurarak öldürmüşler³⁸¹.

13 Kasım 1920'de Vali tarafından Bursa İşgal Kolordu Komutanlığına gönderilen raporda 08 Kasım Pazartesi günü Bursa'nın Apolyond (Gölyazı) Köyü Hıristiyan ahalisinden kalabalık bir grup sarhoş halde köy karakoluna saldırarak kapıya asılmış olan feneri taşla kırdıkları, karakoldakilere çirkince hakaretlerde bulunarak küfrettikleri, köy eşrafından Halil Bey'in evinin camlarını ve köy hamamının kapılarını kırdıktan sonra mahalle arasında dolaşarak "Biz Türk kanı içeceğiz" diye gece yarısına kadar bağırıp çağırdıkları belirtilmiştir³⁸².

Hüdavendigâr Jandarma Alay Komutanlığı tarafından gönderilen raporda, 16-11-1920 günü Saat.10.30 sularında birçok Rum'un Bursa'nın Kuruçeşme Köyü'nü basarak bazı kişileri dövüp ve bazılarını da bağlamışlar, köyden Mustafa adındaki

³⁸⁰ age., s:13-17.

³⁸¹ age., s:32-34.

³⁸² age., s:35.

adamın kafasını ateşte kızarttıkları saç yağını koymuşlar. Bazı kişilerin altın ve paralarını gasp ederek kaçırmışlardır. 09 Aralık gecesi Bursa'nın Akçalar Köyü'nü basarak köy ahalisinden Hacı Osman Ağa'nın işkence yaparak vefatına sebebiyet verildiği, bu olaydan iki gün sonra Badırğa Köyü'nü basarak aynı yağma, cinayet ve işkence fiillerini işlemişlerdir. 15 Aralık gecesi Veysel Karani değirmeni 40-50 kadar eli silahlı şahıslar tarafından basılmış, değirmende bulunan eşya vs. gasp edilmiştir. Olayla ilgili yaptırılan tahkikatta sözü edilen şahısların Tepecik ve Kel Hasan köyü Rumları olduğu anlaşılmıştır. Hüdavendigâr Valisi raporda bu tür hadiseler son günlerde sıkça yaşandığını ancak Jandarma'nın elinde silah olmadığı için olayların faillerinin takip edilemediğini belirtmiştir³⁸³.

a.f. Zırafta Köyü'nde Yaşanan Zulümler ve Tepecik Köyü Rumları Tarafından Yapılan İşkenceler

17 Nisan Pazar günü sabaha doğru Bursa'nın Zırafta Köyü, Mudanya'nın Veletler, Dereköy ve Bursa'nın Anahor Köyü Rumlarından oluşan 300 kişilik silahlı bir kuvvet tarafından kuşatarak bütün gençleri toplayıp bağlayarak Mudanya'nın Veletler Köyü'ne sevk etmişler, kadın ve erkekleri çok kötü bir şekilde döverek evlerindeki bütün eşyalarını yağma edip hayvanlara yükleyerek alıp götürmüşlerdir. Bu sırada köy halkında bazı kimseler kurşunla yaralanmıştır³⁸⁴.

Başka bir olay da Tepecik Köyü'nde cereyan etmiştir. Şevket Efendi'ye Panayır Köyü'nde işletmekte olduğu çiftliğin köyün yoncasını Tepecik Köyü halkından 12-13 yaşlarındaki 2 Rum çocuğunun biçmekte oldukları haberi verilmiş, Şevket Efendi yoncalığa giderek biçmiş olduğu yoncaları çuvallara dolduran çocuğa rastlar ona niçin yoncaları biçtiğini sorup bundan vazgeçmesini söylerken ikisi Yunan askeri elbisesi giymiş, biri sivil kıyafetli askerler Mavzer silahlı, sivil olan ise iki kama kuşanmış üç şahıs çıkar. Adı geçen şahsı dipçikle döverek Köprübaşı mezrasına götürmüşlerdir. Tepecik Köyü'nden Vankil isminde diğer bir başka bir şahısta bunlara katılarak ve 200 Lira ile çiftlikte bulunan 20 koyunu kendilerine verildiği takdirde kendisini serbest

³⁸³ age., s:36-37.

³⁸⁴ age., s:38-39.

birakacaklarını, aksi halde öldürüp telef edeceklerini söylemişlerdir. Şevket Efendi bu teklifi kabul etmiş, askerler ile babaları arasındaki bu olaydan habersiz olan çobanları Nafiz ve Şaban Ağalar koyunları vermek istemezler bunun üzerine askerler tarafından üzerlerine ateş edilerek çobanlardan Şaban Ağa ölmüştür. Daha sonra Şevket Efendi'yi yanlarına alarak Tersen köyü üzerinde bulunan Ayaaristirit ayazmasına gitmişlerdir. 1.000 Lira karşılığında kendisini serbest bırakabileceklerini ve yarın akşama kadar para gelmezse hayatından ümit kesmesini söylerler. Gece askerler uykuya yatarak muhafazayı sivil olana bırakmışlar ve sivil olan da sarhoşluğun etkisinden istifade edip kaçmayı başararak Bursa'ya gelmiştir. 11 Mayıs gecesini Bursa'nın ağaç pazarında oturan askerlerden 11 kişi Bursa'nın Arabayatağı Köyü'ne gelerek silah araması ve araba istemesi bahanesiyle bir takım halkı dövüp tehdit ettikten sonra bir ipekli Trablus kuşağı ve bir kat elbise almışlardır. Halen ikisi Hacivat hanında yatmakta olan üç sivil Rum köy muhtarı Emin Ağa'nın önüne çıkararak 375 kuruş parasını ve köyün resmi mühürlerini zorla almışlardır³⁸⁵.

a.g. Kızık Köyleri'nde Yaşanan Zulümler

14 Mayıs'ta sabahleyin Bursa'nın Cumalıkızık, Derekızık, Fidyekızık, Hamamlıkızık, Değirmenlikızık Köyleri sabah bir alay asker tarafından silah aranması için sarılıp arama yapılmış, arama esnasında silah çıkartmak için ahalinin çoğunun dövüldüğü görülmüştür. Arama esnasında evlere giren askerlerin bulabildikleri değerli mücevherleri, eşyaları ve paraları yağma ederek gitmişlerdir. Hatta bazılarını ayaklarından baş aşağı asmak ve bazılarını bahçe kenarına götürerek "kimde silah vardır, söyle! Yoksa seni öldüreceğim" diyerek baskı yapmışlardır³⁸⁶.

a.h. Dürdane, Zırafta ve İğdir Köyleri'nde Yaşanan Zulümler

20 Mayıs Cuma günü öğle namazı vakti Dürdane Köyü'ne beş silahlı işgal askeri gelip, "silah arayacağız" diye halkı camide hapsedmiş, ancak 500 Lira verirlerse

³⁸⁵ age., s:40-41

³⁸⁶ age., s:45-46

serbest bırakacaklarını söylemişler, köy halkı ile aralarında 150 lira aldıktan hemen sonra Bursa yönüne hareket etmişlerdir.

17 Nisan gecesi Zırafta Köyü ahalisi sabah namazını kılmak için camiye toplandıkları sırada köyün etrafında silah atılmasından korkarak namaz kılmadan camiden çıkıp hanelerine kaçmışlar ve üç saat kadar silah sıkması devam edip ahalinin buna karşı koymamasından saldırganlar cesaret bularak halkın hepsini hanelerinden çıkarıp köy dışındaki dere kenarına götürmüşler, çıkarın paraları diyerek bütün ahaliyi dövmeye başlamışlar, dövmenin etkisiyle 70 yaşlarındaki dede İbrahim'in vefat etmiş, iki kadın da kurşunla yaralanıp, bunlardan biri vefat etmiştir. Saldırganların 300 kişi kadarı Anahor, Veletler ve Dereköy Rumlarından olduğu tahmin edilmektedir³⁸⁷.

29-30 Mayıs 1921 Salı gecesi 7,5 sularında Yunan askeri elbiseli ve silahlı 12 kişilik bir çetenin Bursa'nın İğdir Köyü'nü basarak Teravih namazını kıldıktan sonra camiden çıkmakta olan cemaati tekrar camiye sokup, köy imamını minareye çıkartarak köy Yunan askerleri tarafından bütünüyle sarılmıştır. Silah araması yapılacaktır, hiç kimse sokaklarda dolaşmasın ve köy dışına çıkmasın, herkes camiye gelsin buna uymayanların evleri yakılacak ve kendileri öldürülecektir diye yüksek sesle ilan ettirmişlerdir. Halkın bu çağrıya uyararak camide toplandıktan sonra üzerlerinde bulunan parası ve değerli eşyalarını getirmeleri için tek tek ve şiddetli bir şekilde dövmüşler, korkan halkın para ve süs eşyalarını saldırgan şahıslara teslim etmek zorunda kalmıştır. 2 Haziran günü saat 09.00 sıralarında silahlı Yunanlılardan bir çavuş ile altı asker İğdir Köyü'ne gelerek halkın bir kısmını yakalayıp dövüp aşağılayarak bunlardan 21 Lirasını alıp köy muhtarı Sadık ile Hacı Paşa'nın Mustafa'sını çete diyerek Kazıklı Köyü yakınına kadar götürüp sonra serbest bırakmışlar, saldırganlar yakalanamamıştır³⁸⁸.

a.1. Kayapa, Çalı ve Fidyekızık Köyü'nde Yaşanan Zulümler

4 Haziran Cumartesi sabaha karşı işgal birliği Kayapa Köyü'nü abluka altına alarak yedi yaşından büyük erkekleri köy dışındaki mezarlığa toplayıp silah istemişler

³⁸⁷ age., s:47-50.

³⁸⁸ age., s:51-53.

silah olmadığını söylemeleri üzerine çoğu birer ikişer dövülmüş ve hatta kadınlardan bazılarının parmakları arasına bir ince demir konarak sıkılmak suretiyle işkenceye maruz bırakılmışlar, bazısının bu baskıya dayanamadığından patlamış, dövülen şahısların bir kısmı ağır bir şekilde yatakta yatmakta, askerlerin girdikleri bazı evlerde değerli eşya ve paraları kaybolmuştur.

Askeri birliğin Kayapa halkından 16 kişiyi sorgu için beraberlerinde Tahtalı Köyü'ne götürülmesini fırsat bilen Tahtalı Rumlarından Kambur ve Daskal adındaki şahıslar, Kayapa halkına 300 lira verdikleri takdirde hapsedilenlerin tahliye ettirileceği ve bunlardan sonra köylerine tecavüz edilmeyeceği tarzında tekliflerde bulunmuşlar, köy haklıda bunu gerçek sanıp, toplam 340 lirayı adı geçenlere vermişlerdir.

30 Haziran Perşembe günü Saat.4 sularında Bursa'nın Tahtalı Köyü'nde bulunan Yunan askeri birliğinden bir subay komutasında 6 Ermeni çetesi Çalı Köyü'ne gelerek önce köyü dışarıdan sarmış, sonra Yaylacık ve içerisine girmişlerdir. Halktan bir kısmı camide ikinci namazını kılmakta iken, caminin kapılarını kaparak köyde bulabildikleri erkekleri de camiye doldurduktan sonra Ermeni çetelerin reisi olduğunu ifade eden şahıs cami içerisindeki halka siz beni biliyor musunuz, bana Ermeni çetesinden Aslan Bey derler, sizi keseceğim, silahları çıkarın diye önce tehdit etmiştir. Halk işgal anında silahları tamamen teslim ettiğini söyleyince elinde bulunan bıçağı çıkararak halka saldırmaya başlamış, bazı kişiler yaralanmış, diğer ahalide sopa ile dövülmüştür. 15 kişi dövülmenin etkisi ile hala köyde yataklarda yatmaktadır.

12 Temmuz ayının 12.gecesi sabaha karşı Bursa'ya Fidyekızık Köyü subaylarının Fidy Köyü Yunan subayları komutasındaki bir askeri birlik tarafından sarılmış, sabahleyin birliğin köyün bütün erkek ve kadınları köy kenarına toplayarak birlik subayı yarım saat içinde kadınların alabilecekleri miktarda eşyayı alarak dönmek suretiyle göndermiş, yarım saat sonra bu evlere askerler girerek alabildikleri kadar eşyayı yağma ettikten sonra köyü 4 tarafından ateşe vermişlerdir. Erkeklerin bir kısmını kolluk kuvvetlerinin gözetiminde Kestel'e ve Bursa'ya getirilerek tutuklanmış, bir kısım erkek, kadın ve çocuklarda Hacivat hanına getirilerek orada tutuklu bulunmaktadır. Söz

konusu köy kadınlarının evlerinden çıkardıkları değerli eşyaları da yolda asker ve sivil isyancılar tarafından zorla ellerinden alınmıştır³⁸⁹.

a.j. Ahiköyü ve Cumalıkızık Köyleri'nde Yaşanan Zulümler

Kestel caddesi üzerinde bulunan Yunan askeri kıtalarına ait fırına odun taşıyan Hamamlıkızık Köyü halkından 45 yaşlarında Dağlıoğlu Mustafa'nın 9 Temmuz 1921 günü akşamüzeri köy yolunda meçhul şahıslar tarafından öldürülerek hayvanlarının alınıp, gasp edilmiştir. 4-5 Temmuz gecesi Ahi köye 6 kişilik eşkıyanın gelerek 60 yaşlarında Ayşe'nin evine girerek kadını dövüp işkence ettikten sonra 500 kuruş parasını almışlardır. Ardından Emin oğlu Hakkı Çavuş'un evine girdikleri, Hakkı Çavuşu dövdükten sonra para bulamayınca kardeşi Raif'i yanlarına alarak Abdi'nin karısı Ayşe'nin evine gittikleri, Raif kapıyı çalarak "açınız muhtar ile birlikte geldik" demesi üzerine kadının kapıyı açtığında Raif ile haydutlardan birinin içeri girdikleri, kadını dövüp işkence ettikten sonra 2 adet beşbirlik altın ile 2 adet gümüş bileziklerini almışlardır. Daha sonra Şuayip oğlu Mustafa'nın evine girerek dövüp tehdit ettikten sonra 1.500 kuruş değerinde kuşağı ile 13 adet oyalı yemenisini gasp etmişlerdir. Yerli Rumlar tarafından 8-9 Temmuz Cumartesi gecesi Ahi Köy'e silahlı 6 kişi gelerek İbrahim Ağa'nın evine girmişler, bütün parası ile kıymetli eşyalarını gasp etmişlerdir. Aileyi ahıra kapattıktan sonra İbrahim'i yanlarına alıp, bir başkasının evine giderek Mustafa'yı çağırıp ona da dipçik ve süngü ile vurduktan sonra bir miktar parasını ve değerli mücevherlerini almışlardır. Daha sonra Muhtar Abdullah Çavuş'un evine giderek kendisini şiddetle dövüp işkence ettikten sonra aile fertlerini kesmek için yatırdıkları sırada İbrahim'in ricası üzerine serbest bırakmışlardır. Saldırganların Pamucak Derbent Rumlarından olduğu sanılmaktadır³⁹⁰.

9 Ağustos 1921 günü sabahleyin Yunan işgal birliği Cumalıkızık Köyü'ne giderek köy muhtarı vasıtasıyla köyün gençlerini toplamış, kasabaya serbestçe gidip gelmek üzere belge verileceğini söyleyerek bu gençleri muhtar ile beraber alarak Kestel'e götürmüşler, Kestel'de ise sebepsiz yere hapsedmişlerdir. Hamamlıkızık ve

³⁸⁹ age., s:54-58.

³⁹⁰ age., s:58-60.

Cumalıkızık Köyleri evlerine gaz yağı dökülmek suretiyle yakılmış, evlerden dışarı kaçmak isteyen çoğu kurşunla öldürülmüştür. Halen köyde öldürülmüş açıkta 90 kadar kişinin bulunduğu, evlerde ateş içinde kalıp, onların sayısının bilinmediği, 120 haneden ibaret ve 500 nüfustan oluşan köy halkına ne olduğunun meçhul olduğu, ancak gerek yardıma muhtaç olanlara yardım edilmesi, gerek öldürülen bir çok kimselerin ortada kaldıklarından onları defnetmek için Bursa Hilal-i Ahmer tarafından yapılan başvuruya Yunan komutanlığınca izin verilmediği bildirilmiştir. 20 Temmuz günü Bursa'nın Cumalıkızık Köyü'nde dördü Müslüman ikisi gayrimüslüm Yunan işgal güçlerinin askeri elbisesini giymiş altı şahıs gelerek bazı evlerin kapılarını kırıp içeri girerek değerli eşyayı almışlar, daha sonra Mehmet'in evine girerek et satırı ile başından ağır bir şekilde yaralamışlar, yine evin önünden kaçmayı teşebbüs eden köy sakinlerinden Mustafa'yı da yakalayıp Mehmet'in evine getirmişler, kollarını bağlayıp satırlı başını kesip öldürmüşlerdir. Kambur oğlu Nuri'yi de aynı eve getirip başından kesip öldürdükten sonra köyden 6 adet sığır ineği alıp gasp etmişlerdir. 11 Mayıs Çarşamba günü 2 subay 100 askerden oluşan işgal birliği ile 500 kadar Rum ahali Bursa'ya bağlı Eğerce Köyü'nü sararak halkı toplayıp silah çıkarın diye baskı yaparak dövmüşler silah bulamayınca 20 haneden oluşan köyün evlerine askerler ve yerli Rumlar girerek bütün ev eşyalarını yağma etmişler, köy halkını birer birer arayarak üzerlerinde ve evlerinde bulunan paralarını alıp, gasp etmişlerdir. 25 Temmuz 1921 tarihli durum bildirilmesinde dün ve önceki gün köyleri yine sarılarak bütün değerli eşyalar alınıp, köy halkı çok kötü bir şekilde dövülerek sövgülere maruz kalmıştır³⁹¹.

³⁹¹ age., s:62.

SONUÇ

XVII. yüzyıldan itibaren duraklama devresine giren Osmanlı Devleti bu durumdan kurtulmak için çareler düşünmeye başladı. Fakat gerilemenin önüne geçilemedi ve XIX. yüzyıla gelindiğinde devlet, dış destek almadan ayakta duramaz hale geldi. Askeri ve sivil kurumlarda modernleşmeye gidilse de, mevcut kaynak ve insan gücünün yetersiz olmasından dolayı bu çabalar beklenen sonucu vermedi.

1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu, kısa süre içerisinde kendini savaşın içinde buldu. İmparatorluk bu savaşa katılarak, kendi sonunu hazırlamış oldu. Fakat ne var ki bu son, yeni bir başlangıcı da beraberinde getirecekti. Türk halkı dört yıl süren bu savaşta 2.900.000 kişiyi silah altına alırken Kafkasya, Galiçya ve Çanakkale cephelerinde İngiltere, Fransa ve Rusya orduları ile kahramanca savaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri yaptıkları gizli anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaştılar. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında Anadolu'nun stratejik açıdan önemli bölgelerini işgale başladılar. Yapılan bu işgaller, imzalanan bu antlaşmanın bir barış antlaşması değil de, Osmanlı topraklarını paylaşma planını kolaylaştıran bir vesika olduğunu kanıtlar biçimindeydi.

Asıl hedefleri, bir hayal ürünü olan “Megali İdea”yı gerçekleştirmek olan Yunanlılar bunu gerçekleştirmek için Anadolu'nun Ege kıyılarından başlayarak soykırım girişimiyle Türk halkını imhaya kalkıştılar. Bunun için de Yerli Rumları maşa olarak kullandılar.

Türk halkı işgal karşısında şaşkına dönmüştü. Zira, Rum tüccara malını satan, Rum bakkaldan alışveriş yapan, kısacası yüzyıllardan beri bir arada yaşayan Türkler, Rumların kendilerine karşı besledikleri bu kin ve öfkeye bir anlam verememekteydi.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının aylardan beri büyük bir dikkat ve itina ile hazırladıkları plana göre, Yunan ordularına taarruz emri verildi. 22 Ağustos 1922 yılında başlayan taarruzla 30 Ağustos'da Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda Yunanlılar büyük bir bozguna uğradılar. Mustafa Kemal'in 30 Ağustos'ta verdiği “Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir İleri!” emrinde Türk ordusu tüm zorluklara rağmen her türlü

engeli aşarak 9 Eylül'de İzmir'e girdiler. Ardından 10 Eylül akşamı Bursa'ya girerek şehri düşmandan temizlediler.

Komşumuz Yunanistan, henüz okul çağındaki çocukların beynini hayali "Megali İdea" fikri ile doldurarak Türklere karşı kin ve düşmanlık duygularını aşılamaktadır. Biz ise yapılan antlaşmalar ve komşuluk prensiplerine uyararak, düşmanca duygulardan sıyrılarak, Yunanistan'a dost eli uzatarak geçmişi unutmaya çalıştık. Fakat Yunanistan her an dünya kamuoyunu aleyhimize kışkırtma politikasına devam etti. Bundan dolayı dünya da bu tek taraflı fikirlere kulak vererek yapılan vahşeti unuttular. Bu unutma da, haklı olduğumuz davada sessiz kalmamızın büyük payı vardır.

Avrupa kamuoyu yüzyıllardan bu yana gerek kültürel, gerek ideolojik ve gerekse de dinsel açıdan Yunanistan'a karşı büyük sempati duymaktadır. Bundan dolayı Yunanlıların kan dökmesi genellikle görmezden gelinmekte ve yahut dönemin şartları açısından normal olarak karşılanmaktadır. Buna karşılık kendi topraklarını işgal kuvvetlerine karşı savunmaya çalışan Türklerin kan dökmesi ise vahşet ve katliam olarak adlandırılmaktadır. 1821 Yunan İsyanı'nın başlangıcından halen günümüzde devam etmekte olan Kıbrıs Meselesi'ne kadar geçen uzun süreç zarfında Avrupa kamuoyunun zihniyetinde herhangi bir değişme olmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Gazeteler

Açıksöz Gazetesi.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi.

Kaynak Eserler

Ali Emiri Salnameleri, Matbaa-i Vilayet, Bursa,1921

Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii , Derleyen: Canip Bey, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa, 1340.

Hasan Taib Efendi, **Mirat-ı Bursa**, Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası, Bursa, 1323.

Hüdavendigâr Vilayet-i Salname-i Resmisi, 1870, 1871, 1872, 1873, 1878, 1887, 1889, 1890, 1895, 1897, 1900, 1901, 1902, 1903, 1905, 1907, 1912, 1927, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Kitap ve Makaleler

Açıkses, Erdal, “**Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme**”, Osmanlı, C:2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999

Adıyke, A.Nükhet- Nuri, **Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit’in Yunanistan’a Bırakılması**, SAEMK Yay., Ankara, 2002.

Ahmad, Feroz, “**Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Otoman Empire 1908-1914**”, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes& Meier Publishers, USA,1982.

Ahmet, Refik, **Onikinci Asr-ı Hicrî`de İstanbul Hayatı (1100-1200)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

Akbayar, Nuri, “**Tanzimattan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu**”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:5, İletişim Yayınları İstanbul, 1930.

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşında Bursa**, Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 1997.

Akkılıç Yılmaz, **Bursa Tarihi (Başlangıcından 30 Ekim 1918’e)**, Bursa Gazetesi ve Yayınları, Bursa, 1986.

- Akşin, Sina, **Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi**, Cilt:2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aktar, Yücel, “ **Yunanistan’ ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’ ne Yönelik Geleneksel Politikalarında Temel Yaklaşımlar** ”, Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Akyüz, Yahya, **Başlangıçtan 1997’ye Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Armaoğlu, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara, 1999.
- Ataman, Sedat, **Bursa Tarihçesi**, Bursa Emek Basımevi, Bursa, 1938.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan, Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004.
- Atuf, Nafi, **Türkiye Maarif Tarihi**, I.Kitap, Yayınevi yok, Ankara, 1930.
- Augustinos, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları**, Çeviren:Devrim Evcı, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- Baykal, Kazım, **Bursa ve Anıtlar**, BEESK, Bursa, 1993.
- Bayrak, Meral, “**Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu**”, Osmanlı Ansiklopedisi, Editör:Güler Eren, Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1989.
- Bursa Ansiklopedisi, Hazırlayan: Yılmaz Akkılıç, C:1-4, Bursa Hakimiyet Gazetesi Yayını, Bursa, 1984-1985.
- Clogg, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim Yay. İstanbul, 1994.
- Clogg, Richard, “**The Millets as Agents of Change in the Nineteenth Century Otoman Empire**”, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes& Meier Publishers, USA,1982.

- Coşar, Ömer Sami, **İstiklal Harbi Gazetesi**, Yeni İstanbul Yayını, İstanbul, 1969.
- Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1991.
- Çankaya, Necati, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda İrticai Olaylar ve İç İsyanlar**, ABO Ajans, İstanbul, 1997.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-i Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TTK Yayını, Ankara, 1967.
- Çaycı, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Çaycı, Abdurrahman, **"Mudanya Mütarekesine Giden Yol"**, 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslar arası Sonuçları, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993.
- Çetin, Osman, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sonuçları (1472-1909)**, TTK, Ankara, 1994.
- Davison, Roderic, **"The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Otoman Empire"**, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude & Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes & Meier Publishers, USA, 1982.
- Davison, Roderic H., **"19.yy.da Hıristiyan Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları"**, Çeviren: Mehmet Burak Durdu, Cilt: LXIII, Sayı: 236, Belleten, Ankara, Nisan 1999.
- Deliyannis, Vasilios S., **Kuvukliya (Görükle)**, Serez -1956.
- Demirağ, Yelda, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları"**, OTAM, Ankara, 2002.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü, **Milli Mücadele'de Bursa**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981.
- Elikan, Cemal, **Komutan Atatürk**, İş Bankası Yay., Ankara, 1972.
- Ercan, Yavuz, **"XV. XIV. y.y.larda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu"**, Belleten, LXLVII, Ankara 1983.
- Ercan, Yavuz, **"Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü"** Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

- Ercan, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- Ercan, Yavuz, “**Osmanlı İmparatorluğu`nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku**”, OTAM Dergisi, S:1, Ankara,1990.
- Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Erdeha, Kamil, “**Tarih Boyunca Türk-Rum İlişkileri**”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Eylül, 1974.
- Ergin, Osman,**Türk Maarif Tarihi**, Cilt I, İstanbul, 1977.
- Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devleti`nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:2, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1976.
- Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı`da Kentler ve Kentliler**, Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1996.
- Güler, Ali, “**Osmanlı Devleti`nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim- Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi**”, OTAM, Sayı:9, Ankara, 1998.
- Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Mehmet Asım Us, **İzmir`den Bursa`ya**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1980.
- İnalçık, Halil, **Osmanlı Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yayınevi, İstanbul,1993.
- İnalçık, Halil, “**Helenizm, Megali İdea ve Türkiye**”, Doğu-Batı Dergisi, Mart, 2005.
- İslam Ansiklopedisi, **Tanzimat Maddesi**, M.E.B Yay., İstanbul, 1979, C:12.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İngiliz Belgeleri**, TTK, Ankara, 1991.
- Kaplıanoğlu, Raif, **Bursa`da Mübadele**, Avrasya Etnoğrafya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kaplıanoğlu, Raif- Günaydın, Nursen, **Seyahatnamelerde Bursa**, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa, 2000.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, V.Cilt, TTK,Ankara, 1983.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu`nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943.

- Karpat, Kemal, “**Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era**”, Christians and Jews in the Otoman Empire, Edited by Benjamin Braude& Bernard Lewis, The Central Lands, Holmes& Meier Publishers, USA,1982.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1839-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2003
- Kenanoğlu, Macit, **Osmanlı Millet Sistemi**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Koçer, Hasan Ali, **Türkiye`de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kur`an-ı Kerim, **Bakara Suresi**, 2/256.
- Kurt, Yılmaz, **Pontus Meselesi**, TBMM Basımevi, Ankara, 1995.
- Küçük, Cevdet, “**Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat**”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C:4, İstanbul, 1985.
- Lewis, Bernard, “**Tanzimat ve Sosyal Eşitlik**”, Çeviren: Mine Yazıcı, Belleten Dergisi, Cilt: LXII, S:234, TTK, Ankara, 1998.
- Lowry, Heath W., **Seyyahların Gözüyle Bursa 1236-1923**,Çeviren: Serdar Alper, Eren Yayınevi, İstanbul, 2004.
- McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Bilge Umar,İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Mehmet Ziya, **Bursa’dan Konya’ya Seyahat**, Vatan Matbaası, İstanbul, 1328.
- Mısıroğlu, Kadir, **Yunan Mezalimi**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Millas, Herkül, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1999.
- Mumcu, Ahmet, “**Atatürk ve Bursa**”, Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996.
- Oğuzoğlu, Yusuf, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Onar, Mustafa, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, C:2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995.
- Oran, Baskın, **Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yay.,İstanbul, 2000.

- Ortaylı, İlber, **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”**, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- Ortaylı, İlber, **“Tanzimat Döneminde Tenassur ve Din Değiştirme Olayları”**, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- Ortaylı, İlber, **“Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu”**, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- Özcan, Azmi, **“İslahat Fermanı ve Din Hürriyetinin Sınırları”**, Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Özkan, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşısı Faaliyetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Özkaya, Yücel, **“1821 Yunan(Eflak-Buğdan) İsyamları ve Avrupalıların İsyam Karşısında Tutumları,”** Türk-Yunan İlişkileri, III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Polat, İlknur, **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”**, Cilt:LII, S:203, Belleten Dergisi,Ankara, 1988.
- Polat, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990.
- Quartaert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Quartaert, Donald, **“19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914”**, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Editör: Halil İnalçık, Donald Quartaert, Eren Yay., İstanbul, 2004
- Sabahattin, Selek, **Anadolu İhtilali**, C:II, Kastaş Yay., İstanbul, 1987.
- Sakaoğlu, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- Salıhık, Selahattin, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eteryam**, Kitaş Yay., İstanbul, 1968.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C: 4, TTK Yay., Ankara, 1996

- Sarıtaş, Nergis, “**B.353, C.203, C.171, C.218 Numaralı Sicil Kayıtlarına Göre Milli Mücadele Dönemi’nde Bursa’da Sosyal ve İktisadi Hayat**” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1999.
- Sevim, Sezai, “**Osmanlı Bursa’sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler**”, Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996.
- Sevinç, Necdet, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Sezer, Ayten, “**Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri**”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C:2, Ankara, 1999.
- Sezer, Sema, **Mirat-ı Bursa (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Basılmamış Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1996.
- Shaw, Standford, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlık Sorunu**”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Shaw, Stanford- Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1808-1975)**, C:II, E Yay., İstanbul, 1983.
- Smith, M. L., **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çeviren: Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Somel, Selçuk Akşin, “**Cemaat Mektepleri ve Yabancı Misyoner Okulları**”, Osmanlı Uygarlığı I, Haz.: Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 2003.
- Sonyel, Salahi R., “**Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?**”, Belleten, LXII, S:232, TTK, Ankara, 1998.
- Şahin, Süreyya, **Türkiye’de Patrikhaneler**, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Şahin, Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Şeker, Nesim, “**Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa**”, Bursa Defteri, S:1, Bursa, Mart 1999.
- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya’ dan İzmir’ e (1921-1922)**, Milliyet Yay., İstanbul, 1972.
- Tanör, Bülent, **Kurtuluş Üzerine On Konferans(1918-1923)**, Der Yay., İstanbul, 1995.
- Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C:2, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

- Tayla, Mustafa, **Batı Anadolu`da Yunan Mezalimi**, S.A.E.M.K., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C:2, İş Bankası Yay., Ankara, 1986.
- Tozlu, Necmettin, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, C:2., Ankara, 1991.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C:1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.
- Türsan, Nurettin, **Yunan Sorunu**, Yayınevi ?, Ankara, 1987.
- Ubucini, M.A., **Türkiye 1850**, C:1, Çeviren:Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.
- Uğuralp, E., **“8 Temmuz’dan 11 Eylül’e”**, Uludağ Dergisi, S:23, Bursa, 1939.
- Ulubelen, Erol, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Unat, Faik Reşit, **Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, M.E.B.Yayınları, Ankara, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: I , TTK, Ankara 1982.
- Vahapoğlu, M. Hidayet, **Osmanlı’dan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- Yalazan, Talat, **Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırım Girişimi**, Cilt I-II, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.
- Yerasimos, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- Yetkin, Çetin, **Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, C:2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- Yorga, **Osmanlı Tarihi**, Çeviren:B.Sıtkı Baykal, Güney Matbaacılık, Ankara,1948.
- Yorgos, Kocaeridis, **Aksehosta Kuvukliya**, Aralık 1990.
- Yüceer, Saime, **Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2001.
- Yüceer, Saime, **“Bursa’nın Yakılması Olayı”**, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., S:49, Ankara, 2000

Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, **Türkiye Tarihi**, Cilt:4, TTK, Ankara, 1992 .

Yücelt, Nazım, “**Milli Mücadele Yıllarında Bursa**”, Uludağ Dergisi, Bursa, Mayıs, 1938.

Zeydan, Abdü'l-Kerim, “**İslâm Hukukuna Göre Zımmiler**”, İlahiyat Fakültesi Dergisi VIII, Dokuz Eylül Ün. Yay., İzmir, 1994.

EKLER